ARD bilten 16/2000

Biro za arhitektonsko projektovanje, istraživanje i edukaciju, Beograd,
Architectural Research and Design Studio, Belgrade

UPOZNAJTE ARHITEKTU MILOSAVA–MIŠU MITIĆA (1932–1970)

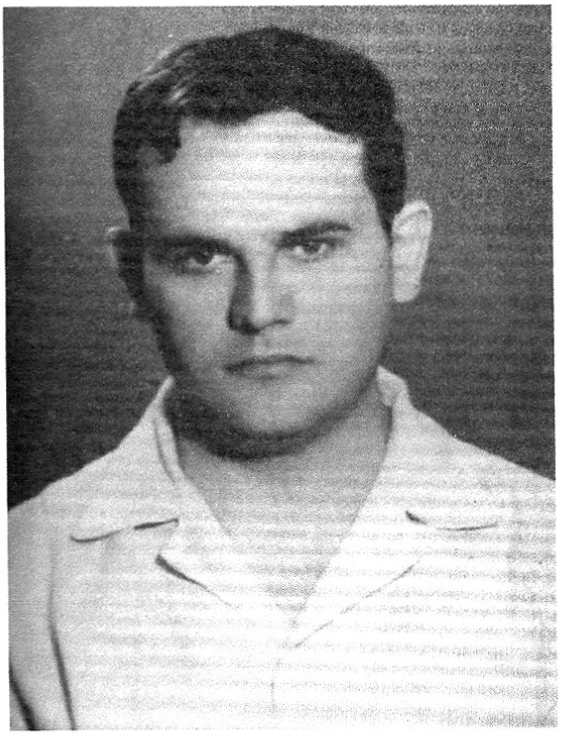

Početak novog milenijuma obeležen je i jednom, za mene žalosnom godišnjicom. Prošlo je punih trideset godina od smrti mog dragog prijatelja, kuma i jednog od najtalentovanijih arhitekata koje sam ikad poznavao, Milosava–Miše Mitića. Napadnut teškom bolešću, nakon svega petnaestak godina intenzivnog rada u uslovima koje je svojim znanjem i talentom daleko prevazilazio, preminuo je početkom 1970-te godine u punoj stvaralačkoj snazi u sred intenzivnog rada na stambenom bloku 29 na Novom Beogradu, koji je njegovo poslednje ostvarenje, u trideset osmoj godini.

Snaga Mitićevog talenta je samo delimično sagledljiva iz njegovih ne mnogobrojnih realizacija. On je živeo u vremenu bremenitom ograničenjima, vremenu kada su arhtekti bili više tehnički realizatori nego kreatori i kada se naša posleratna stambena arhitektura tek formirala. Šta je Miša zaista bio i šta je mogao da pruži u vremenima koja su došla posle njegove smrti, najbolje se može videti iz njegovih skica i neizvedenih projekata,

Materijali, koje ovde prikazujemo, kao i tekst, predstavljaju izbor iz male monografije posvećene njemu koja je objavljena u okviru Informativnog biltena Centra za stanovanje IMS, br.26/80, Beograd, a čiji je bio jedan od osnivača. Prikazujući ih našim mladim (a i ostalim) čitaocima, mi se ne samo odužujemo njegovoj uspomeni, već (verujemo) i dokazujemo da je njegovo stvaralaštvo i posle 30 godina aktuelno i živo, kao što i sećanje na njega još uvek živi u svima nama koji smo imali sreću da ga poznajemo i radimo sa njim.

Stambeno-poslovna zgrada u Njegoševoj ulici u Beogradu

Čak i mi, njegovi najbliži prijatelji, malo znamo kako je proveo mladost pre dolaska na fakultet 1951. godine. Znamo samo da je rođen 28. avgusta 1932. godine u Tetovu, da mu se porodica često selila (otac mu je bio agronom), da bi se konačno skrasila u malom naselju Reva između Pančeva i Beograda. Mnogo o njemu nismo znali, ali smo se odjednom 1953. godine, negde na trećoj godini svi mi studenti početnici, našli suočeni sa saznanjem da se među nama nalazi jedan potpuno zreli arhitekta koji zna šta hoće, i zna kako to i da izrazi.

Kada smo u toku pripreme ovog materijala prikupljali Mišine radove, neugodno nas je taknulo to što smo tek sada shvatili koliko je njegovih skica, crteža i projekata iz tog prvog perioda nepovratno nestalo. Tako nismo u mogućnosti da prikažemo njegovu I nagradu na javnom konkursu za zdravstvene stanice u Bosni i Hercegovini i IV nagradu za zdravstvene stanice u Hrvatskoj, dva ljupka projekta koji su rađeni na IV godini (1954–55) ali koji bi i danas bili prihvatljivi i dopadljivi.

Nikad neće biti sasvim jasno zašto se jedan tako izrazit individualista kao što je Miša, nakon ovih prvih uspeha praktično odrekao uloge „usamljenog vuka" i ušao u tim koga se držao sve do smrti, i u kome su se svi ostali polako i mučno tek formirali.* Pretpostavljam da je to bilo prosto, zbog druženja. Radeći zajedno sa prijateljima on je i to drugovanje intenzivnije doživljavao, kao što je i sve u životu doživljavao intenzivno. Ja lično, ovo sam obilno koristio, pa i danas njega smatram svojim prvim pravim učiteljem arhitekture. Upijao sam tada svaku njegovu crtu, a jedan njegov crtež otvarao mi je šire vidike, od mnogih predavanja. Dobro se i danas sećam njegove opservatorije sa IV godine (na sreću, pronašli smo je u jednom prastarom broju „Vidika"), mislim da me je ona podsvesno pratila kroz sve moje studentske radove, sve do diplomskog.

Rano smo se bacili na konkurse i radili ih brzo, poletno a često i površno. Posle III nagrede za Trg palih boraca u Čačku (što je za studente onda bio pozamašan uspeh), sledio je niz konkursnih radova koji su se najčešće završavali otkupima, ali koji su doprineli konsolidaciji tima i sazrevanju pojedinaca u njemu.

Negde 1956. godine smo apsolvirali i Miša se zaposlio pre diplome. Prvo kod arh. Brašovana, a onda kod arh. Trišića na Terazijama i tu je projektovao zgradu u Nušićevoj ulici i nadgradnju u Njegoševoj. Bili su to prvi sukobi sa arhitektonskom svakidašnjicom, programskim ograničenjima, tehnologijom, nedovoljnim sredstvima, prva razočarenja i prve plaćene cene. Ispadalo je sve to drugačije nego što je on zamišljao, ali su ona jasnoća zamisli, ona ubedljiva logika prostornog kon-

* Članovi standardnog tima sa kojima je Miša Mitić najduže sarađivao, bili su Leon Lenarčić, Ivan Petrović, Ivan Simović i Mihailo Čanak.

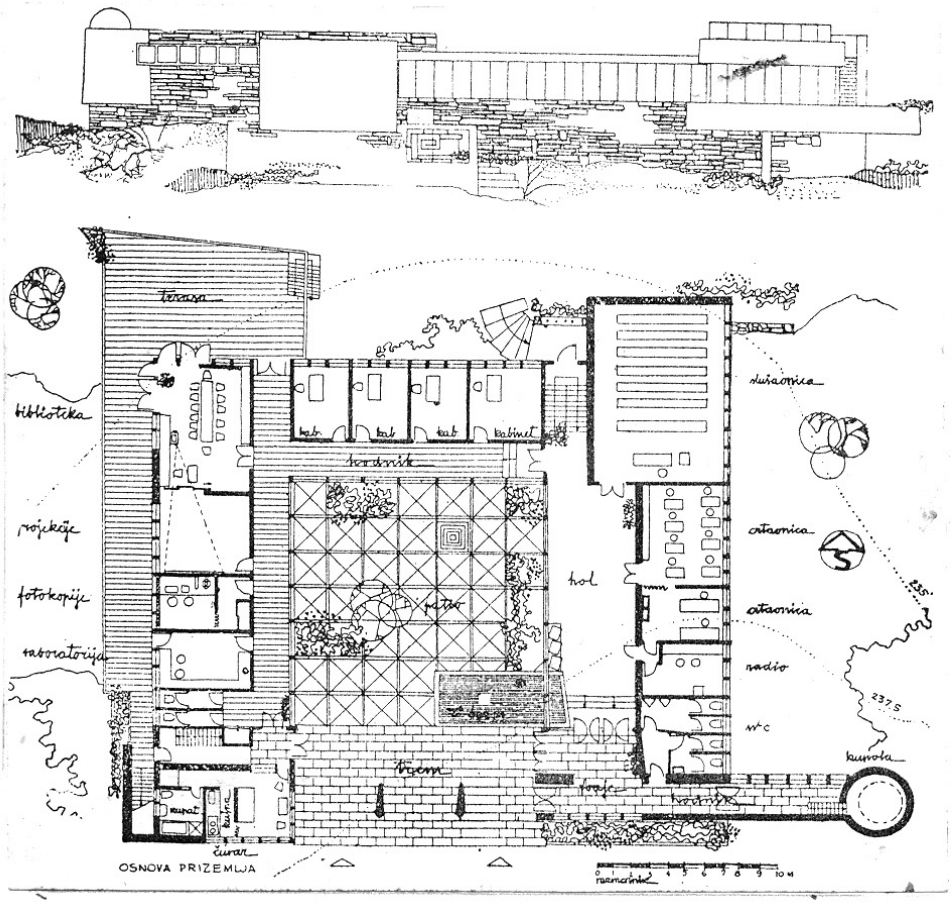

cepta kojima su se njegove stvari uvek odlikovale, uglavnom uspevale da se očuvaju. Snaga jakih ličnosti nije u agresivnosti. U Njegoševoj ulici sa minimalnim tehničkim sredstvima uspešno je postignuto prostorno jedinstvo nazidanog tkiva i stare prefinjene strukture. Bežeći od nametljivosti, Miša se nametnuo ali ne svojom ličnošću, već diskrecijom i osećanjem mere.

Prolazeći kroz razne faze Mišina ostvarenja su dobijala i propratne pečate pojedinih, za ono vreme velikih uzora. Dok je u prvim radovima prisutan uticaj američke i skandinavske škole, pred kraj studija sve je vidljivije njegovo druženje sa Rajtom. Ulaskom u projektovanje „in vivo", izvesno vreme prolazi kroz jasnu specifičnu purističku fazu (čemu je možda doprineo i zajednički rad sa Leonom Lenarčićem) da bi se kasnije bliže upoznao sa školom Pola Rudolfa. Svi ovi uticaji, međutim, nisu dominantni, on se njima svesno poigrava i oni samo dopunjuju jedan kontinualni tok njegovog razvoja, koji se, uostalom poslednjih godina potpuno osamostaljuje. Sposobnost da se inspiriše, ali da pri tom ipak uvek ostaje svoj, jedna je od njegovih tipičnih osobina.

Zaustavićemo se malo više na konkursnom radu za Centralnu zonu Novog Beograda, koji je pružio, u odnosu na dosadašnja rešenja, mnoge nove elemente od kojih su neki zadržani i u konačnoj razradi. To se pre svega odnosi na formiranje široke pešačke zone između Saveznog izvršnog veća i železničke stanice Novi Beograd, kao i pomeranje železničke pruge na mesto na kome se približno i danas nalazi. Jedna od nerealizovanih predloga ovog rada koji bi, čini nam se, uz odgovarajuće saobraćajne modifikacije, pružio povoljnije mogućnosti formiranja prostora od današnjeg rešenja, je razrešenje skvera jugozapadno od stanice sa druge strane pruge, na kome se Miša posebno angažovao. Zanimljivo je da je tokom vremena ovaj rad više izgubio u aktuelnosti na nižim nivoima (stan i zgrada) nego na višim (urbanističko rešenje bloka 21 i cele centralne zone). Dok mnoge sugestije na makroplanu još uvek „drže", dotle se koncepti stanova i stambenih zgrada (u ono doba povoljno ocenjeni) danas mogu smatrati potpuno prevaziđenim. U ovom radu, Miša se nije bavio stanovima. Koncentrisao se na urbanizam i uticao na globalni koncept prostora.

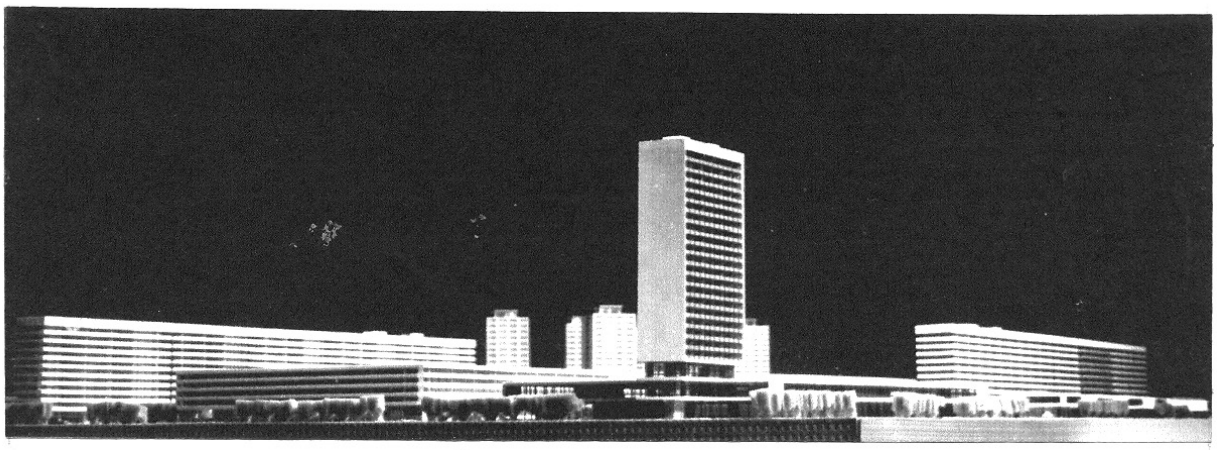

Razrada centralne zone Novog Beograda, 1960/61

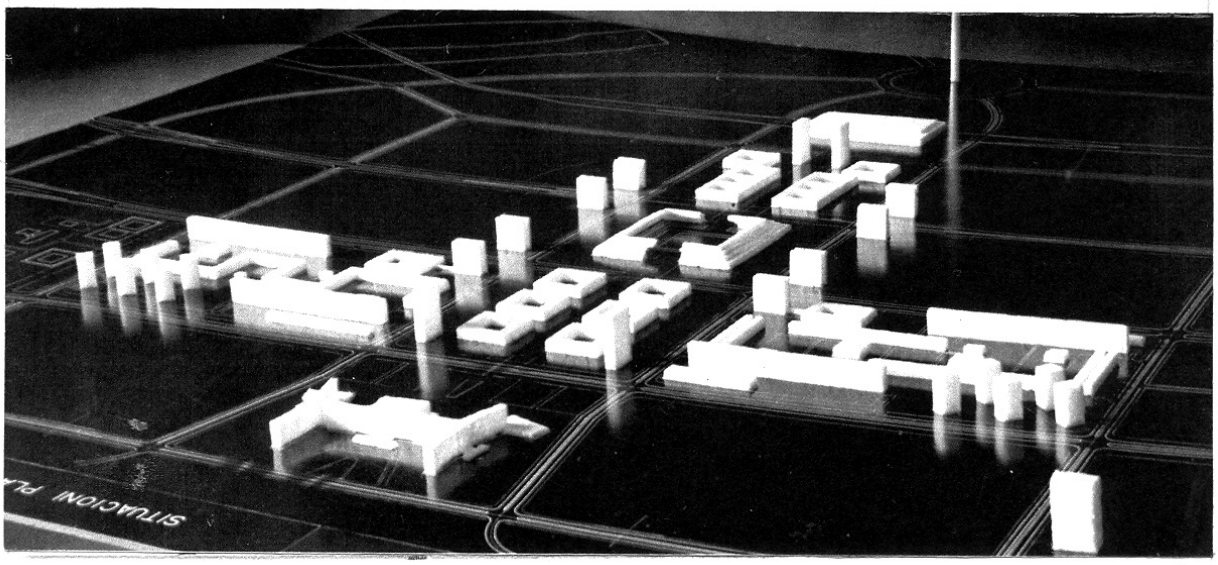

Pošto je radi razrade Centralne zone Novog Beograda formiran tim, kombinovan od članova dve prvonagrađene ekipe na konkursu, Miša prelazi u Urbanistički zavod Beograda, gde u periodu 1959/60 radi na izradi detaljnog plana zone sa Glavičkim, Lenarčićem, Martinovićem i Milenkovićem. Ovo rešenje je unelo preokret u razrešavanju novobeogradskog prostora, stvorivši jednu čvrstu matricu, koja, iako na izgled zatvorena u sebe, omogućuje efikasnu korespondenciju sa starim gradskim tkivom, Zemunom i prostorom zapadno od pruge, na kome se sada razvijaju blokovi 45, 70 i 60-64. Iz konkursnog rešenja zadržan je koncept pešačke zone koja se linearno razvija između Saveznog izvršnog veća i Železničke stanice Novi Beograd, direktno se vezujući na šest okolnih blokova. Tada je dat osnovni koncept i ovih blokova po kome je u potpunosti izveden blok 21, dok su kod drugih kasnije sprovedene izvesne modifikacije. Kritičari ovog rešenja zamerali su mu preteranu simetričnost i shematizam, ne shvatajući da se u suštini radi o jednom globalnom konceptu koji tek u daljoj razradi treba da dovede do konačnih rešenja. Praksa zaista pokazuje da će ovaj koncept tokom vremena biti u mnogome dopunjen i prilagođen savremenim potrebama. Stambene površine su za sada već formirane, pružajući čitavo bogatstvo raznih mikrourbanih i arhitektonskih rešenja. Što se tiče javnih sadržaja, oni su još daleko od konačne realizacije, a u poslednje vreme postoje sve aktuelnija ideja da se poprečna pešačka osovina, obogati i jednom podužnom koja bi povezala staro gradsko tkivo i Zemun.

Centralna zona Novog Beograda, je nesumnjivo najveća planerska operacija na kojoj je Mitić radio u svojstvu autora. Kasnije, on će se skoro isključivo baviti arhitektonskim projektovanjem, pri čemu su sve njegove najznačajnije realizacije koncentrisane baš u toj istoj zoni u blokovima 21 i 29.

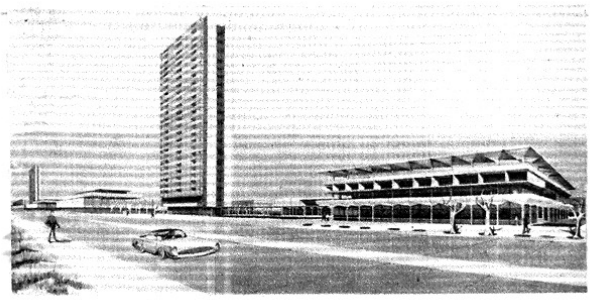

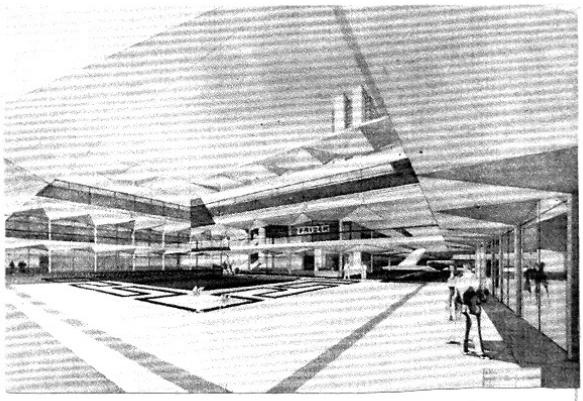

Miša Mitić je bio jedan od onih koji su se planerski afirmisali pre diplomiranja. U autorskom timu za razradu Centralne zone Novog Beograda, on je bio jedini student, a rad na ovoj razradi bio je odložio njegov rastanak sa studijama, tako da je diplomirao tek krajem 1960. godine i to sa konkretnim već ugovorenim projektnim zadatkom za centar mesne zajednice u Bloku 21 na Novom Beogradu, sa stambenim soliterom namenjenim bračnim parovima bez dece. Ovaj zadatak je Mitić po našem miš-

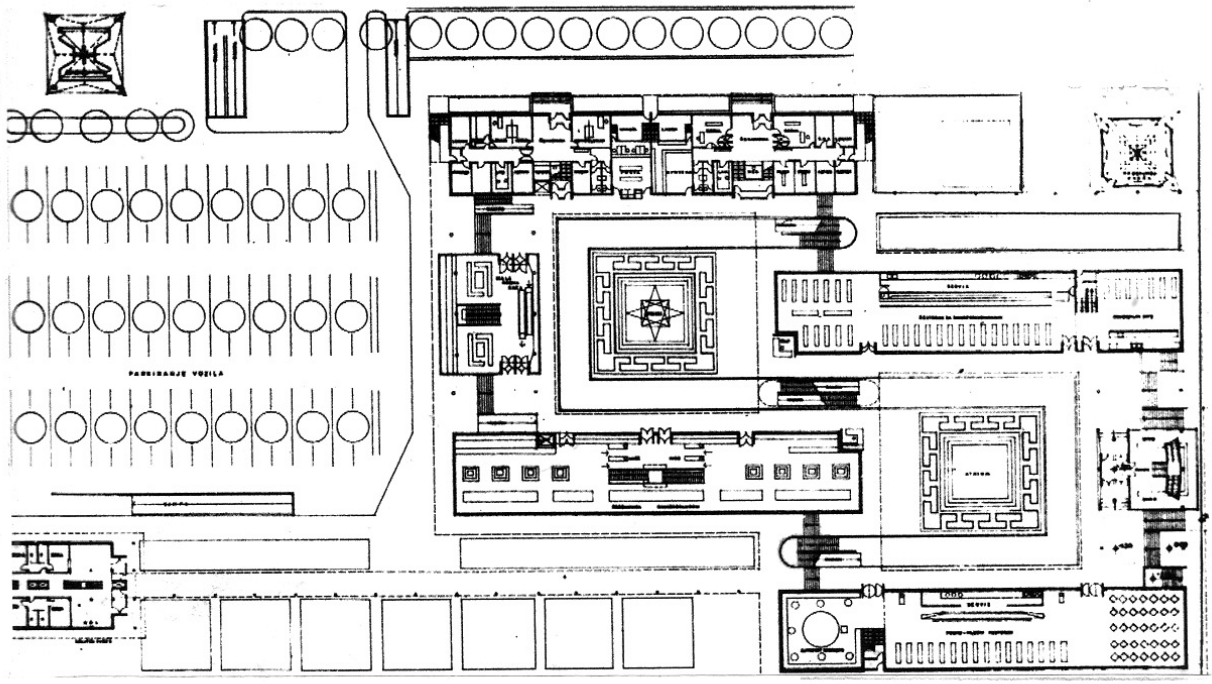

Projekat centra mesne zajednice u Bloku 21 na Novom Beogradu, (Diplomski rad), 1961

ljenju briljantno obavio, uklopivši objekat u detaljni plan centralne zone i samog bloka, iz maksimalnu funkcionalnost i, za ono doba, retko uspešno arhitektonsko oblikovanje. U aneksu solitera, oko dva međusobno povezana atrijuma formiraju se društveni i komercijalni sadržaji u izuzetno prijatnom i bogatom ambijentu. Ako ovo rešenje, koje nije realizovano samo zato što je u to vreme preko ovog prostora prelazila železnička pruga, uporedimo sa aktuelnom realizacijom centra mesne zajednice u bloku, mislimo da nećemo biti mnogo nepravični ako kažemo da je sadašnje rešenje, oko petnaest godina mlađe od Mitićevog, u odnosu na isto, duboko inferiorno. Ono što Mitićevom radu daje trajnu vrednost je osećaj prave mere za oblikovanje jedne fizičke strukture koja treba da se nalazi u centralnoj zoni Novog Beograda. Izbegavši Scilu autorsko-spomeničke arhitekture s jedne strane i Haribdu industrijalizovanog pauperizma (u koju je strmoglavo upalo sadašnje rešenje) s druge Mitić nepogrešivo daje rešenje trajne upotrebne i arhitektonske vrednosti koje nije lišeno ni elemenata prefabrikacije o kojoj se već tada veoma vodilo računa.

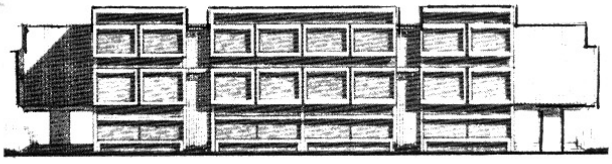

Osnovna škola u bloku 21 na Novom Beogradu, 1961/63

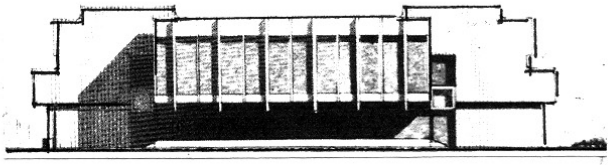

Škola u Bloku 21 je jedna od retkih Mitićevih realizacija koje su izvedene u svemu prema prvobitnoj zamisli autora. Oni koji su skloni da ovom rešenju zamere suvišnu koncentrisanost i sabijenost (radi se o jednoj čisto kvadratnoj osnovi koja se oštro sukobljavala sa tada vladajućim konceptima lepršavih i raščlanjenih školskih gabarita), treba da imaju u vidu da je ovakav koncept proistekao prvenstveno iz položaja škole u bloku. Prostor rezervisan za školu bio je sa svih strana uklješten stambenim objektima. Mitić je želeo da što koncentrisanijim gabaritom obezbedi što veće odstojanje škole od stanova kako bi se međusobne smetnje umanjile, a istovremeno dobilo što više slobodnog prostora za školsko igralište. Naknadno, u Bloku 21 je izgrađena još jedna škola. Zanimljivo je uporediti ova dva rešenja od kojih je Mitićemo znatno starije u pogledu angažovanja prostora. Mislimo, da ne treba mnogo truda da se konstatuje kako je Mitić na istoj površini dobio više slobodnog prostora, odnosno kako mu je prostor pod zgradom usled racionalnog projektovanja, daleko manji.

Sa dečjim ustanovama u istom bloku, stvari stoje već drugačije. Pod pritiskom građevinara i investitora, Mitić je bio prinuđen da odustane od prvobitnog predloga koji je nudio iste prefabrikovane elemente kao i na Centru mesne zajednice i da pečurkaste konstrukcije zameni standardnim skeletom. Projekat je na taj način izgubio prvobitnu lakoću i eleganciju i postao teži i manje atraktivan. Nije bilo vremena za neke ozbiljnije studije ove nove situacije, niti je investitor bio spreman da se upušta u eksperimentisanje, tako da realizovani objekti ni iz bliza ne pružaju pravu sliku o Mitićevoj pravoj vrednosti niti o ideji od koje je pošao, a koja je ovde prvi put prikazana širem krugu čitalaca.

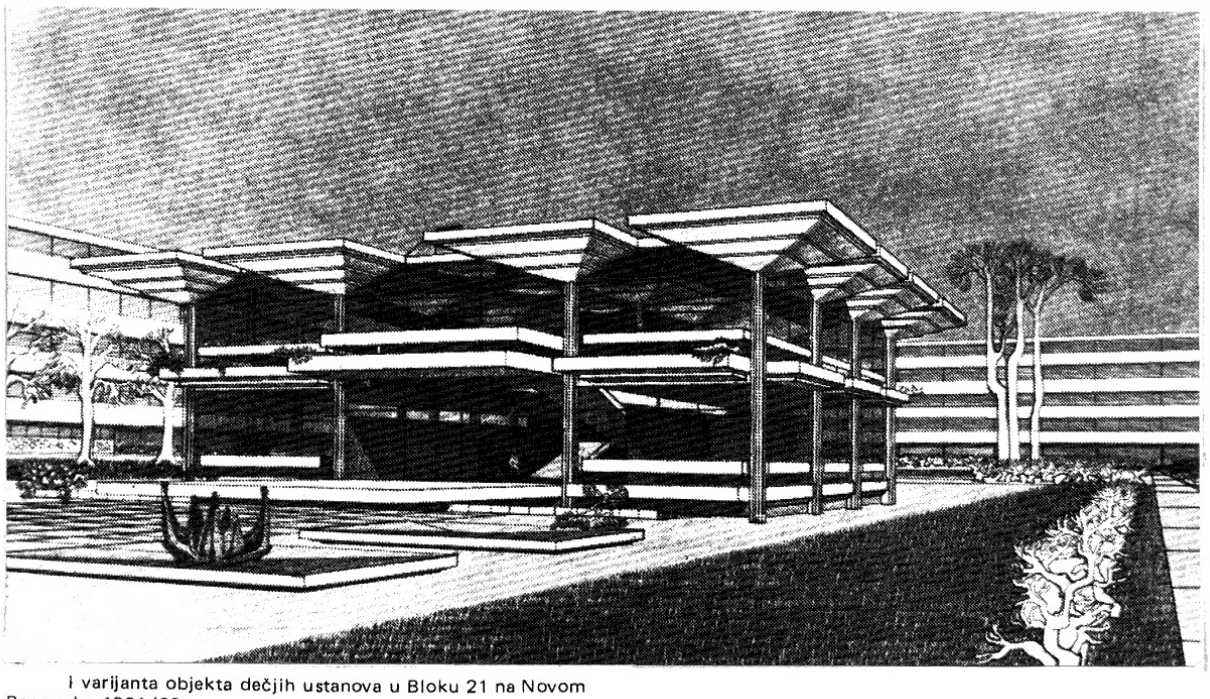

I varijanta objekta dečjih ustanova u Bloku 21 na Novom Beogradu, 1961/63

Dok je školu i dečje ustanove u bloku 21 praktično sam projektovao, Mitić je stambene objekte P+10 (B.9) i P+4 (A.7-meander) radio zajedno sa timom u sastavu: Lenarčić, Petrović i Čanak. O objektu B.9 je u svoje vreme bilo dosta priče: predlagan je za oktobarsku nagradu grada Beograda, proglašavan je jednim od najlepših objekata u zemlji itd., itd. To doba je davno prohujalo, i sada ova zgrada, daleko od nekadašnje atraktivnosti, kao veteranka časno obavlja svoju ulogu, ne remeteći (verujemo) ambijent koji diktiraju daleko značajniji objekti a čiji je i ona sastavni deo. U ovom objektu između ostalih pisao je i Arh. S. Vuković u časopisu „Čovjek i prostor".

Objekat A.7, poznatiji pod imenom „meander" ostao je u senci prethodnog objekta. Zamerana mu je shematičnost i monotonija u oblikovanju, prevelika dužina (400 m. u dužem pravcu, a preko 600 m. razvijenog trakta) itd. Pri tome se obično zaboravljalo da se ovde radilo u suštini o jednoj površinskoj strukturi kod koje su izgrađeni traktovi i okolni prostori trebali da sačinjavaju celinu, da su dobijeni stanovi za ono vreme veoma visokog kvaliteta, da je niska spratnost omogućila dobijanje povoljnih koncentracija stanova, kao i da samim stanarima stanovanje u ovom objektu najviše odgovara. Neke od kasnije veoma rasprostranjenih shema organizacije stambenog prostora, na ovom objektu su kod nas po prvi put primenjene.

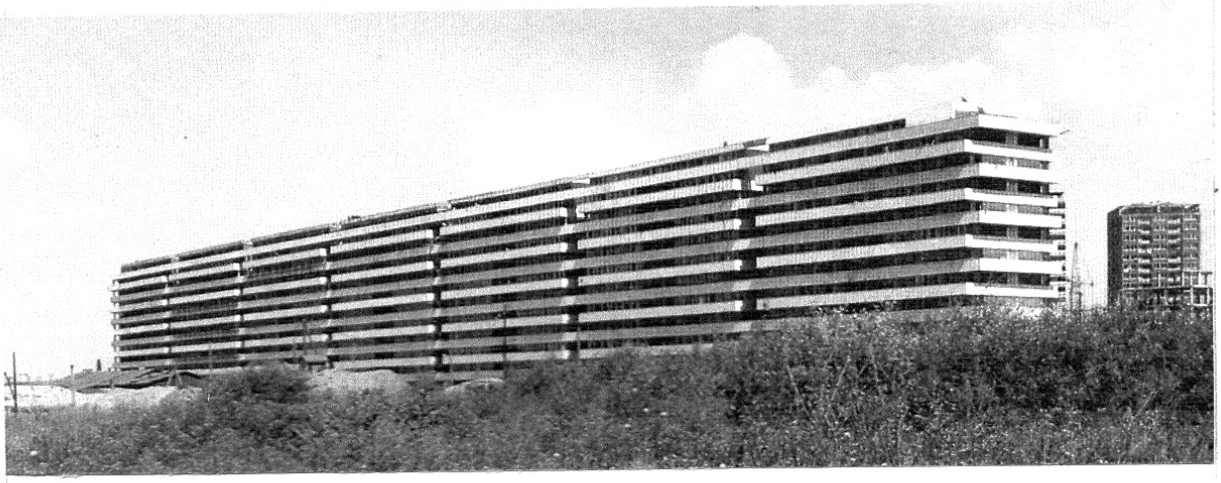

Stambeni objekat B.9 u Bloku 21 na Novom Beogradu, 1961/64

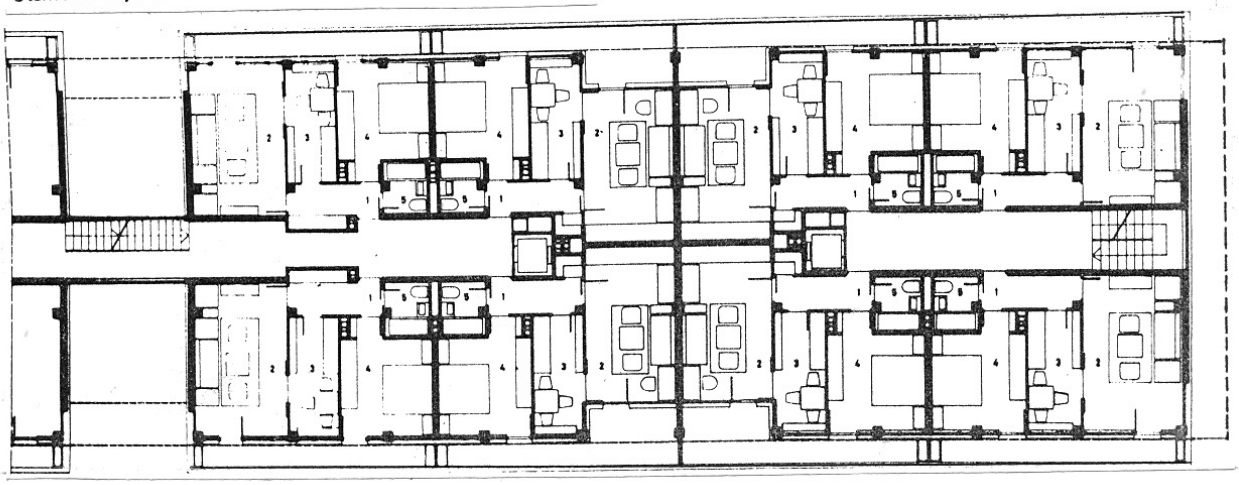

U toku 1962/64. god. odvija se rad na projektovanju negde oko 1200 stanova u kompleksima Liman I i II u Novom Sadu, koji u kreativnom smislu sledi liniju zacrtanu na Bloku 21, sa još izraženijim uticajem tehnologije. Bila je to poštena, ali ne naročito inventivna realizacija već standardnog tima u kome je učestvovao i Miša, mada ne sa nekim posebnim žarom. Nije voleo ponavljanja i preslikavanja shema projektovanih za drugo mesto i druge uslove. Smatrao je da svaki lokalitet zaslužuje specifični tretman i nešto svoje lično. Objekti su inače, projektovani u skeletnom sistemu IMS sa tipizovanim parapetnim fasadnim elementima, tako da u spoljnom oblikovanju preovlađuju horizontalne, nekad kontinualne nekad presecane balkonima ili zidovima za ukrućenje. Među ovim objektima izdvajamo zgradu P+8, sa trosobnim stanovima koji su još uvek udobni i aktuelni, i nešto svežijom arhitekturom.

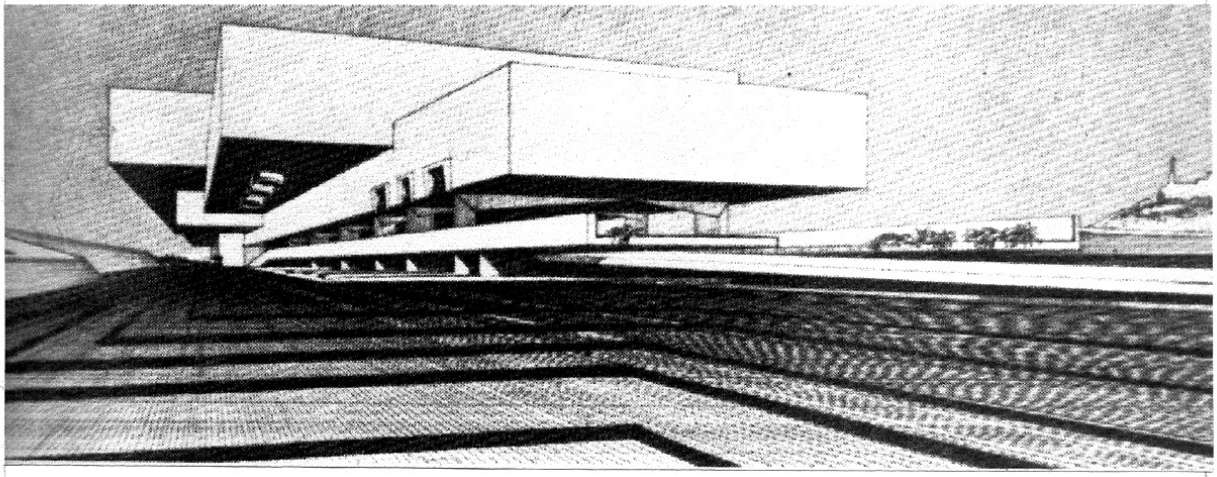

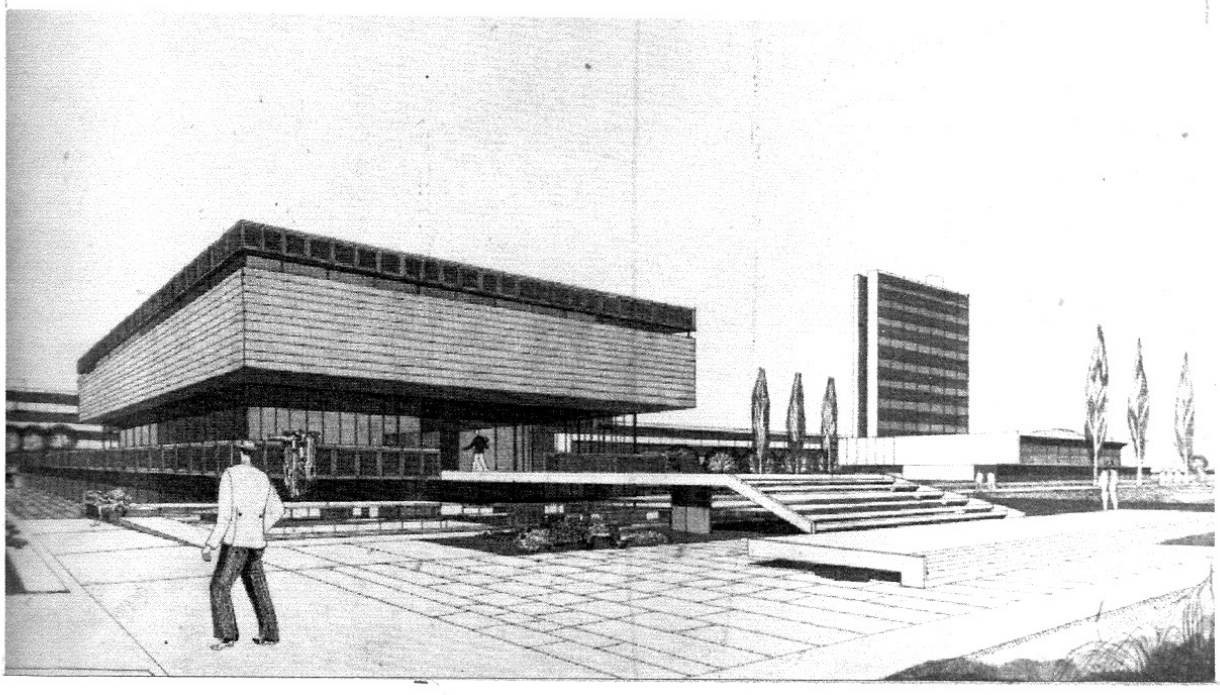

Nepovoljni uslovi za rad, nedostatak valjanih projektantskih poslova, nerešeno stambeno pitanje i nezavidan status arhitekata u Institutu za ispitivanje materijala, doprineli su osipanju standardne grupe čiji je član bio i Miša. Nakon niza konkursa sa relativno skromnim rezultatima među koje spadaju konkursi za sudske ustanove, muzej revolucije, dom omladine i zgradu radio televizije u Beogradu, Petrović i Simović odlaze 1964. u Englesku, čime se jedna faza zajedničkog života i rada konačno završava. Bila je to s jedne strane velika šteta, jer se kvalitet članova grupe tokom više godina zajedničkog rada prilično ujednačio, što je otvaralo puteve za još harmoničniju saradnju i značajnije rezultate. Mitić je takođe, nameravao da svoj rad nastavi u Engleskoj, ali su ga porodični problemi odvratili od ove namere. Ostao je u institutu, u sredini i uslovima koji su ga umrtvljivali i otupljivali oštricu njegovog talenta.

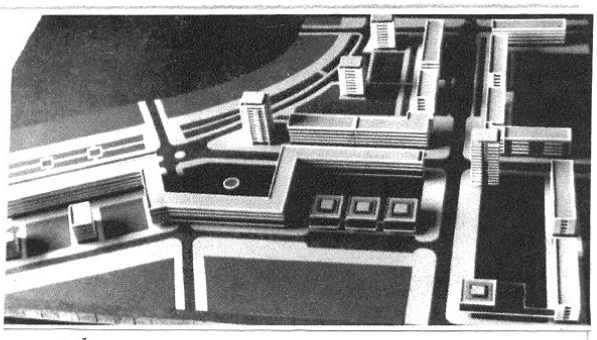

Konkursni rad za centar Prijedora, 1965 (otkup)

Poslednji timski poduhvat bio je konkurs za potez Budva—Sveti Stefan. Na Mišinu inicijativu, a u želji da se čestito „ispucamo", odgovorili smo se da ne idemo na nagrade, već na „ideju" i da nju konsekventno isteramo, bez obzira na posledice. Tako smo, umesto da se smotreno povlačimo od obale na ravnije terene, toliko drage građevinarima (a što su svi drugi i učinili), formirali orlovska gnezda na stenama, tik uz more, analogno samom Svetom Stefanu. Miša se ovde maksimalno angažovao na globalnom konceptu prostorne celine, za koju verujem da ni danas nije izgubila u zanimljivosti. Verujem da je jedan od osnovnih kvalitet ovog rešenja bila vizuelna nenametljivost izgrađenih struktura, koje su se pripijale uz krševite stenske mase između pojedinih plaža, ne menjajući niti remeteći njihovu prirodnu artikulaciju. Tokom rada, smo se svađali oko svakog detalja kao da nam od toga život zavisi, iako smo unared bili svesni da su nam sa ovakvim konceptom izgledi više nego minimalni. Konačno, kada je sve bilo gotovo, nismo uopšte bili nezadovoljni. Razume se, ništa nismo dobili, ali smo bar jednom radili ono što smo hteli i pri tome se zabavljali kao retko kad.

Nakon odlaska Petrovića i Simovića, Mitić sa Lenarčićem i Čankom, nastavlja rad na konkursima, koji su u to doba predstavljali jedini medijum preko koga su arhitekti pritisnuti raznim ograničenjima, nezaposlenošću i mukom svakojakom mogli da se o svom, a nekad i o tuđem trošku slobodno izraze i profesionalno javno predstave. Iz ovog, relativno kratkog perioda, pominjemo konkurse za robnu kuću u Velenju i za centar Prijedora. Oba rada, kreativno smirena, ali solidna, predstavljaju pokušaj traženja kompromisnih formula i prilagođavanja konkretnim mogućnostima investitora. Međutim, ovaj kratkotrajni „defetizam" se takođe sveti. Prava mera između kreativnosti i prilagođavanja spoljnim pritiscima, opet nije pronađena. Investitori projekte prihvataju, ali ih ne plasiraju dalje od otkupa. Ono što karakteriše ove radove, je izvesna površnost u obradi detalja koji svojim stepenom obrade nisu bili u stanju da dostojno afirmišu globalni koncept kome se najčešće pridavala izuzetna pažnja i na čijem je iznalaženju trošen i najveći deo raspoloživog vremena. U konkursu za Prijedor npr. rešenje prostora predstavlja veoma dopadljivu kombinaciju komercijalnih ulica i trgova, ali je sve to prikazano nekako suviše pojednostavljeno i ogoljeno. Bilo je to u stvari nedovoljno da verno prenese investitoru širinu projektantove ideje, možda malo i suviše hladno, a sve u strahu da se u detalju suviše ne raspojasamo i da nam ne preba ce kao obično da smo nerealni i da ne idemo u korak sa postojećim tehničkim i materijalnim mogućnostima.

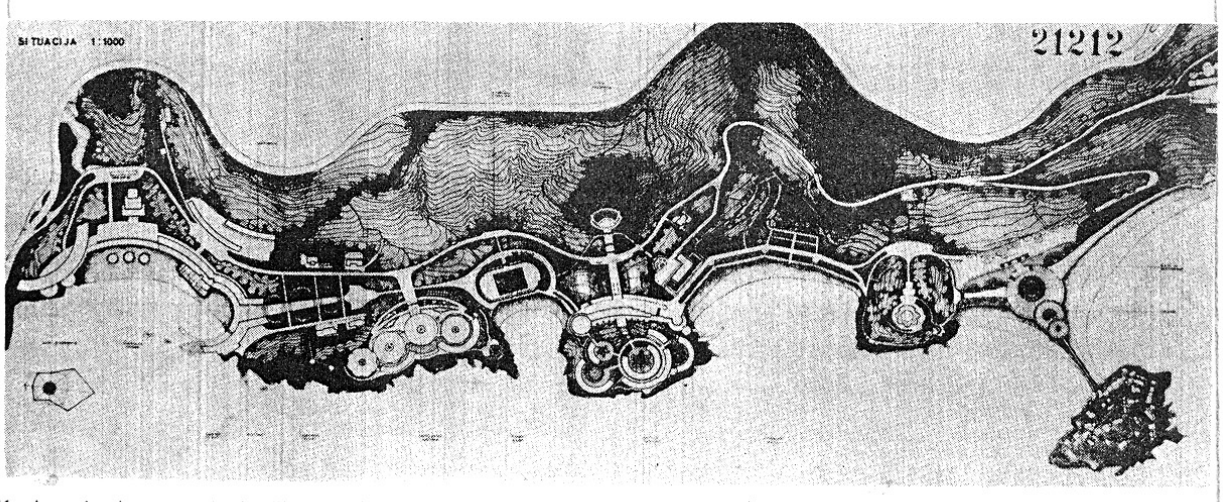

Konkursni rad za potez Budva—Sveti Stefan, 1966 (Tim: Lenarčić, Karadžić, Mitić, Čanak)

Međutim, Miša je pronašao još jednu mogućnost da se izrazi po sopstvenoj želji i plasira svoj, spoljnim prilikama prigušeni talenat. To su bile vikend kuće na moru koje su negde oko 1965/66 godine naglo počele da ulaze u modu. Sledeći sugestije naših pretpostavljenih, napravili smo ih bezbroj za razne društveno-političke radnike i poslovne prijatelje kuće (razume se, van radnog vremena i besplatno). Bile su to skromne kuće, malih dimenzija, jer u ono doba nije niko mogao ni da pomisli da će se pojam letovanja poistovetiti sa pompeznim i skupim vilama, koje su kasnije preplavile našu obalu. Miša je ovde bio bukvalno izvanredan, jer mu je atmosfera relativne projektantske slobode na malim i zahvalnim zadacima veoma odgovarala. Svaku takvu kuću je radio kao za sebe, sanjajući istovremeno o sopstvenom stanu, koji je uspeo da stekne tek pred sam kraj života. (iz tog doba sačuvana je priča o jednom poznatom javnom radniku, kome je, kada je čuo kako je Miša bez stana, bilo do te mere nezgodno da mu govori o svojim željama u vezi vikend kuće, da je radije promenio projektanta i našao drugog sa rešenim stambenim pitanjem).

Kada nije bio vezan programskim ograničenjima, koja je obično striktno poštovao, smatrajući želje i potrebe korisnika ipak prevashodnim, Miša je puštao mašti na volju hvatajući se u koštac sa prostorom i apstraktnim oblicima u njemu, a za to mu je najviše pogodovala memorijalna arhitektura. Skice za spomen park u Jajincima i za neki samo njemu znani spomenik i danas zaslužuju punu pažnju. Na mene poseban utisak ostavlja spomenik. Retko, veoma retko, beton uspeva da prevaziđe sopstvenu sumornost i depresivnost. Ovde pak, beton je jedini materijal u kome se ovakvi oblici mogu izvesti, to su oblici koji su skoro dematerijalizovani, koji počinju da zvuče. Znam da je traženje analogija između muzike i arhitekture već krajnje banalizovana stvar, ali ne mogu da se otmem utisku da se preko ovih formi materijalizuje sastvim određena muzika i to Bachova tokata i fuga u d-molu, koju je Miša posebno voleo. Muzika mu je uopšte, u životu mnogo značila a na neke Bachove stvari je bio posebno senzibilan. Ne mali broj puta smo se po podne sastajali da radimo neki konkurs i do uveče slušali Bacha i Vivaldija, a onda uveče rastajali, uvereni da smo svoj posao za taj dan pošteno odradili. Izgleda da je slušanje muzike za Mišu bio sastavni deo procesa „iluminacije" i zaista, dan nakon toga, određeni problemi su se razrešavali bez teškoća, kao nekom čarolijom. Danas, posle mnogo godina, duboko zagrezao u rutinske vode, pitam se da li nam je muzika zaista pomagala ili je to bilo samo uobraženje mladića koji ne znaju kud da se denu i šta da rade sa sobom.

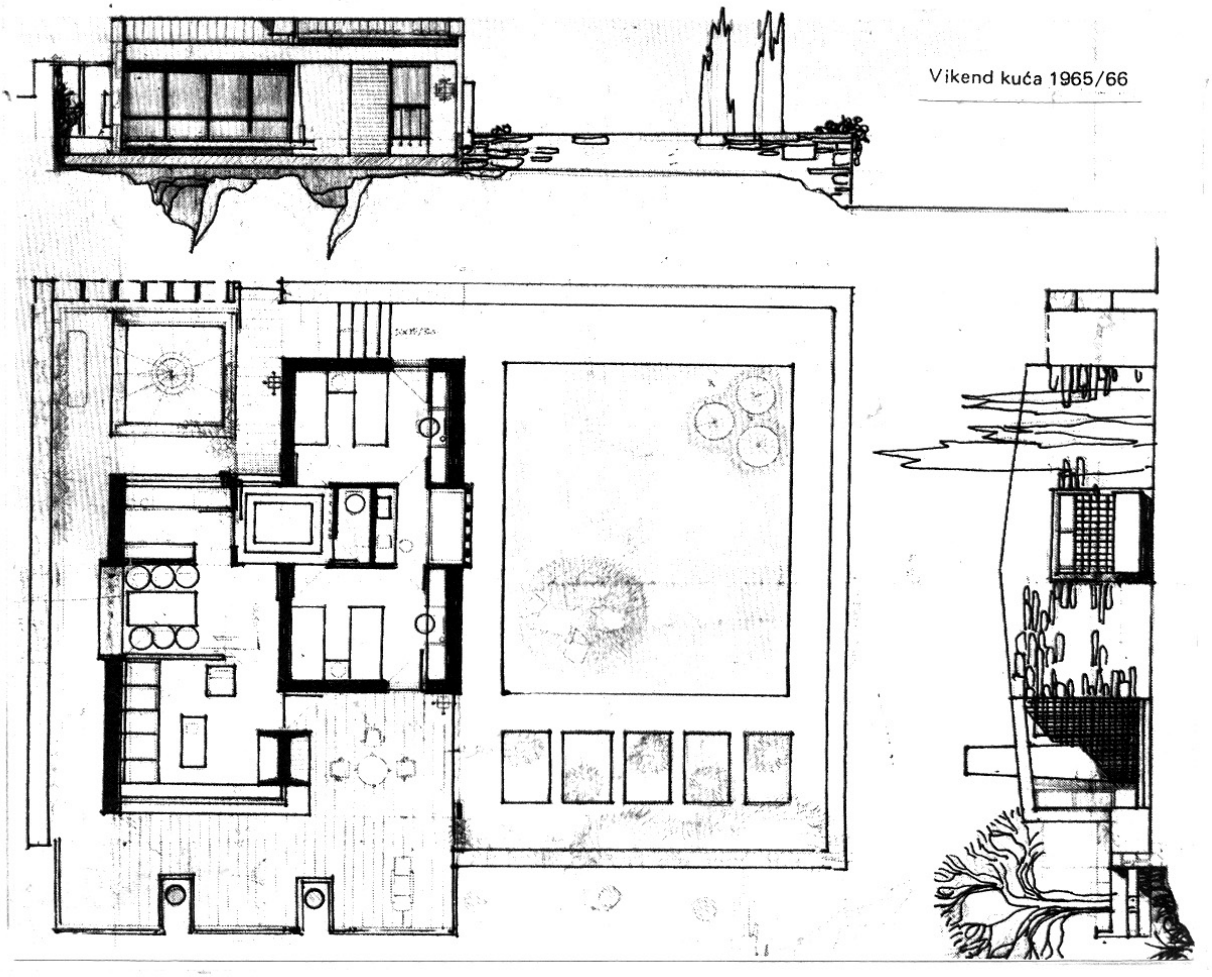

Vikend kuća 1965/66

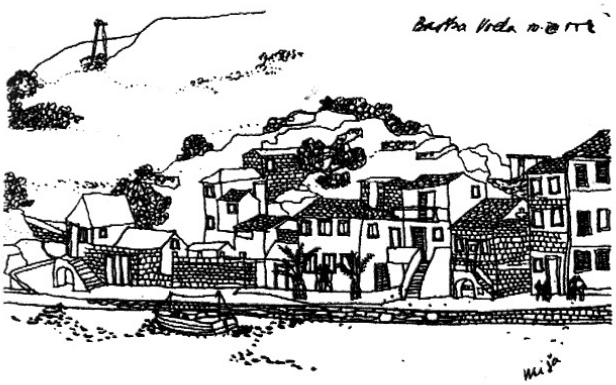

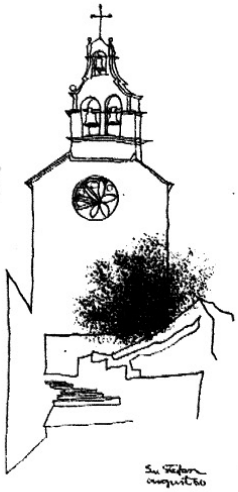

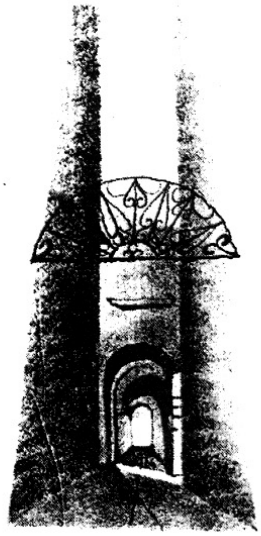

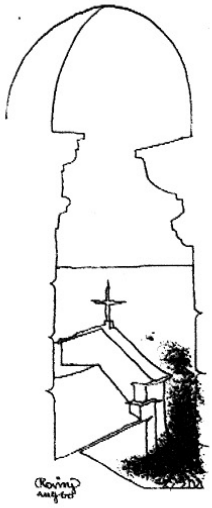

Iako je bio izuzetan grafičar, Miša se nikad nije naročito dičio svojim crtežima, smatrajući ih više arhitektonskim pribeleškama, nego likovnim ostvarenjima. Mi nismo tog mišljenja, naprotiv! Sve vinjete i crteže u ovom broju su njegovi, mnogi još iz studentskih dana. Sačuvano je samo dvadesetak njegovih crteža arhitektonskih ambijenata, koji svedoče o izuzetnim osećaju za kompoziciju i detalj. Boju je izbegavao, smatrajući da je tek u crno-belim tehnikama „kod svoje kuće" i držao se uglavnom crteža perom, gde je zaista bio nenadmašan. Kao i svi mi u to doba, bio je fasciniran mediteranom, odakle potiču skoro svi njegovi crteži. U Sv. Stefau, Budvi, Cavtatu, Dubrovniku, Baškim Vodama, Splitu i Veneciji, nepogrešivo je pronalazio najprivlačnije motive i uspevao da im prikuje dušu na hartiju, nekada minucioznom obradom, a nekad samo u nekoliko poteza.

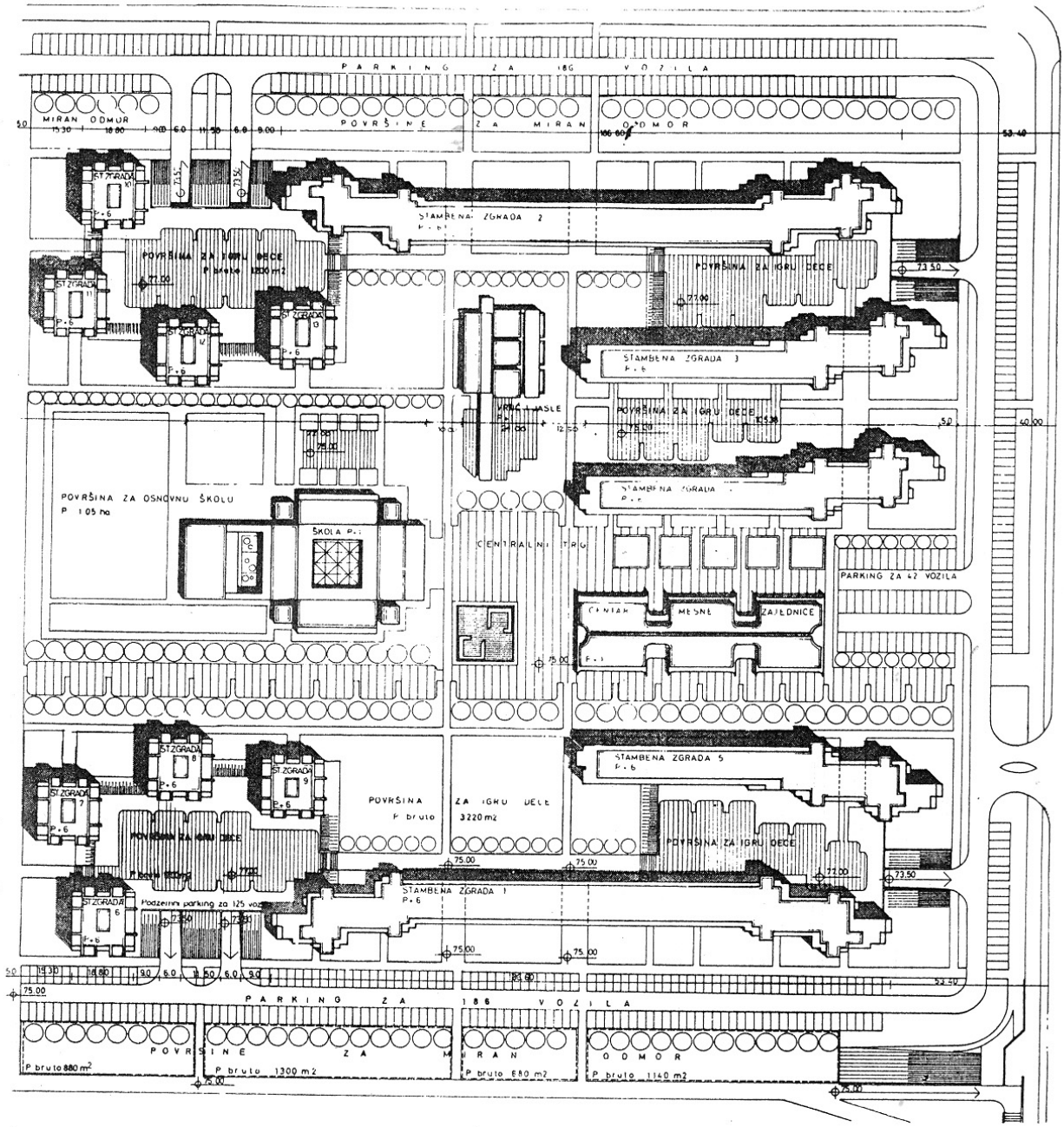

Konkursni rad za Blok 22 na Novom Beogradu, (III nagrada)

Kada je posle Petrovića i Simovića 1967. godine u Englesku otišao i Leon Lenarčić, Miša i ja smo ostali sami. Ovo ga je dosta duboko kosnulo jer je za celu grupu bio emotivno jako vezan. Neko vreme nije bio raspoložen ni za kakav rad, a onda smo se bacili na jednu seriju stambenih konkursa koji su nam, za čudo polazili za rukom. Bio je tu prvo konkurs za stambene kule u Novom Sadu (II nagrada), zatim za blokove 22 i 23 na Novom Beogradu (II i III nagrada), za stambene objekte na Bulevaru Vojvode Stepe u Beogradu (III nagrada) itd.

Tu nije bilo nekih novih i snažnih ideja, pre bi se moglo reći da su već poznati uzorci i koncepti, čijem smo stvaranju u svoje vreme i mi doprineli, maksimalno brižljivo obrađivani i oplemenjivani. Međutim, sam rad s jedne strane i rezultati s druge, ponovo su mu otvorili aptetit za projektovanje. Iz dana u dan postajao je sve zainteresovaniji i aktivniji i već nakon prvog uspeha opet je bio onaj stari, počinjao je opet da veruje kako će uspeti da nadoknadi onih „sedam gladnih godina", koje su, nadao se, postajale prošlost.

Blok 29 na Novom Beogradu, bio je naše poslednje zajedničko ostvarenje, bar što se tiče stambenih objekata. Arhitektonsko oblikovanje ovih zgrada je njegovo i taj koncept je, kad se ostavi po strani veoma nekvalitetno izvođenje, dosta verno i realizovan. Međutim, Miša je maksimalnu pažnju usmerio na projektovanje pretećih objekata: škola, dečjih ustanova i centra mesne zajednice čije je idejne projekte sam radio i uspeo da ih završi pre smrti. Na žalost ni ovde nije imao sreće. Škola uopšte nije izvedena, dok su centar i dečje ustanove daljim programskim izmenama jako izmenjeni.

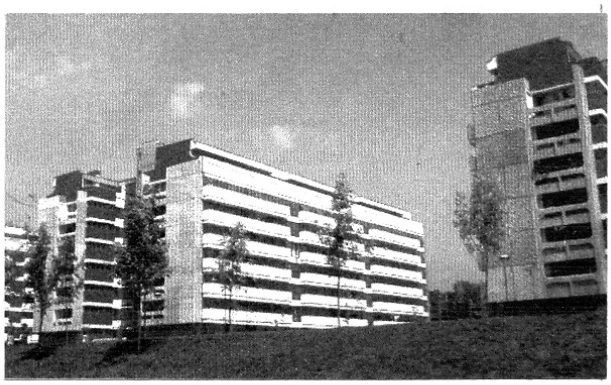

Pridržavajući se striktno postavke da prateći objekti, ukoliko su locirani u sredini bloka, moraju biti što sabijeniji i udaljeni od stambenih objekata, Miša kod škole i dečjih ustanova zadržava kao i kod svojih prethodnih projekata krajnje pojednostavljene, simetrične gabarite. U školi sa 14 učionica svi sadržaji se koncentrišu oko centralnog atrijuma. Sale su na spratu tako da je prizemlje transparentno i bogato osvetljeno. Obrada fasadnih površina kako škole tako i obdaništa korespondira sa arhitekturom okolnih stambenih objekata daleko veće spratnosti. Dečje ustanove su relativno mali objekti po vertikali diferenciran na vrtić u prizemlju i jasle na spratu, lepo povezan sa atraktivno zamišljenim eksterijerom i funkcionalno krajnje jednostavan.

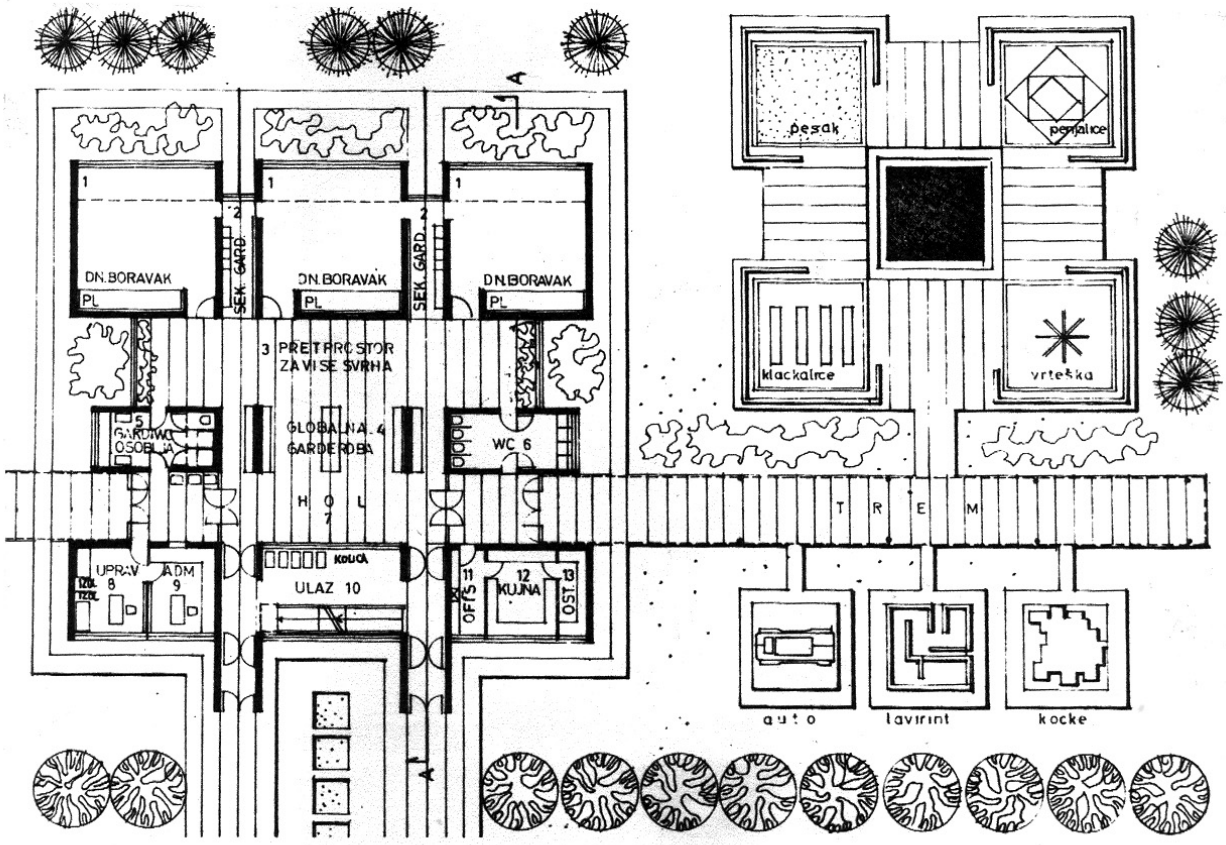

Dečje ustanove u Bloku 29 na Novom Beogradu 1968/69

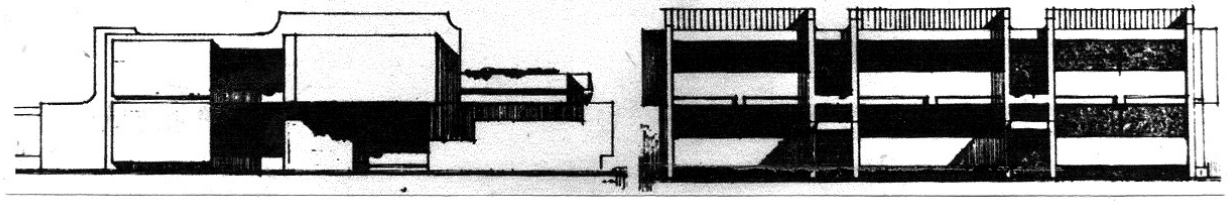

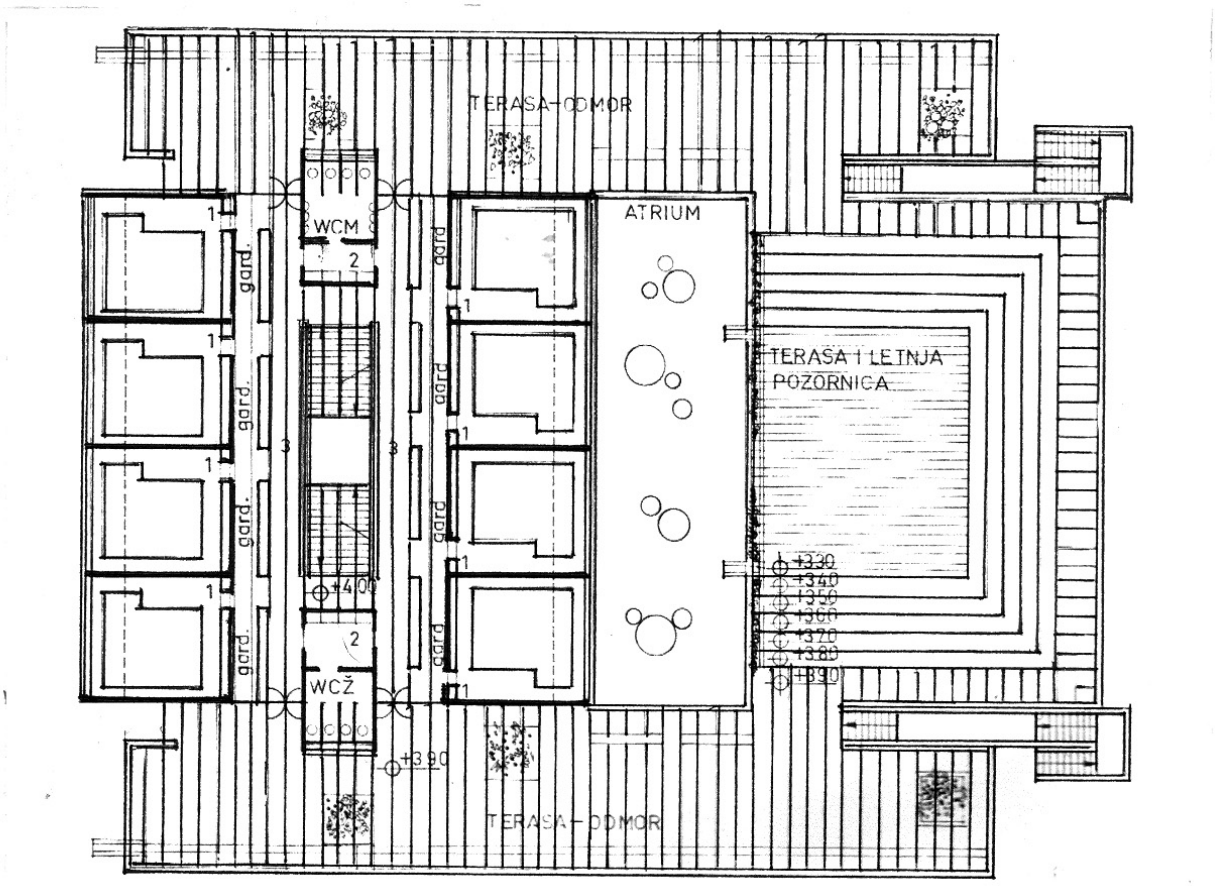
TERASA-ODMOR
WCM
WCŽ
ATRIUM
TERASA I LETNJA POZORNICA
gard.
+4.00
+3.90
+3.30
+3.40
+3.50
+3.60
+3.70
+3.80
+3.90
TERASA-ODMOR

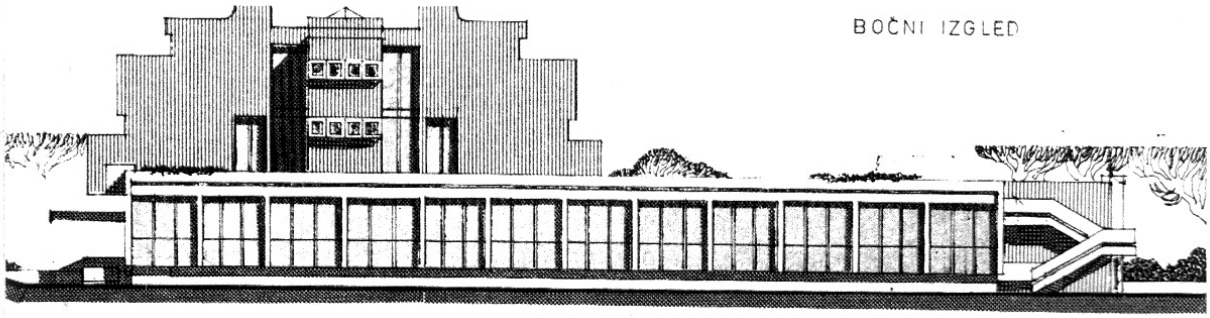
BOČNI IZGLED

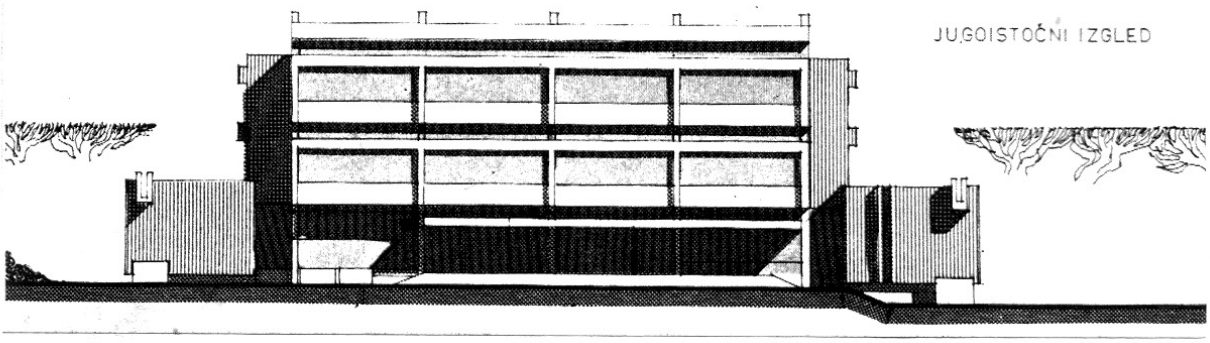
JUGOISTOČNI IZGLED

Centar mesne zajednice u Bloku 21 na Novom Beogradu projektovan je na samom ulazu u blok, gde je frekvencija stanovnika najveća. Iako je bio voljan da ga linearno razvije u vidu jedne žive pešačke komercijalne ulice (što su projektanti nekih okolnih blokova kasnije uspešno i realizovali), Miša je bio prinuđen, prvenstveno zbog nedostatka prostora da ga koncentriše u jednu žižu, kao i objekte škole i dečjih ustanova. Objekat je projektovan u dve etaže, ambijentalno atraktivan i dosta bogato programski koncipiran, a spoljno oblikovanje je bilo prilagođeno arhitekturi okolnih stambenih objekata. Objekat je već počeo da se gradi, kada je zbog različitih razloga došlo prvo do zastoja, a zatim do nagle redukcije programa i to u trenutku kada je suteren bio već u potpunosti izgrađen. Nakon Mišine smrti objekat je završen prema novom programu, znatno programski i arhitektonski osiromašen, tako da je sem globalnog prostornog koncepta, malo šta ostalo od prvobitne projektovane zamisli.

*

* *

Prilikom rada na eksterijerima stambenih objekata u bloku, Miša je kombinovao prefabrikaciju svih većih fasadnih površina gde je tipizacija bila celishodna, i zidanje u fasadnoj opeci netipičnih delova, kao što su prizemlja, potkrovlja i delovi kalkana. Mirne gabarite umerene visine (P+6), Miša je uspeo da učini atraktivnim i uzbudljivim; bila je to sveža i originalna arhitektura. Izvođač se trudio da projekat realizuje bez izmena, što se vidi upoređenjem crteža i stvarnog stanja, ali je vidljive betonske površine i pasaže u objektima do te mere loše izveo da su zgrade mnogo izgubile u kvalitetu.

Miša je umro tokom realizacije bloka 29 ne sačekavši završetak nijednog objekta. Izgradnja je trajala još godinama i mi koji smo rad nastavili, neprestano smo bili suočeni sa njegovim, gotovo fizičkim prisustvom. Stalno smo se pitali, kako bi on uradio ovo ili ono i da li bi se složio sa svim onim što radimo. Na žalost, kad je sve bilo gotovo, konstatovali smo da nemamo razloga za neko veliko zadovoljstvo. Realizacija bloka je bila ispod zadovoljavajućeg nivoa, a takođe su nedostajali mali fini detalji, koji bloku udahnjuju dušu i čine ga jedinstvenim staništem, oni detalji po kojima je Miša bio poznat i koje ovde nije stigao da uradi, a niko nije bio dorastao da ga na tom poslu dostojno zameni.

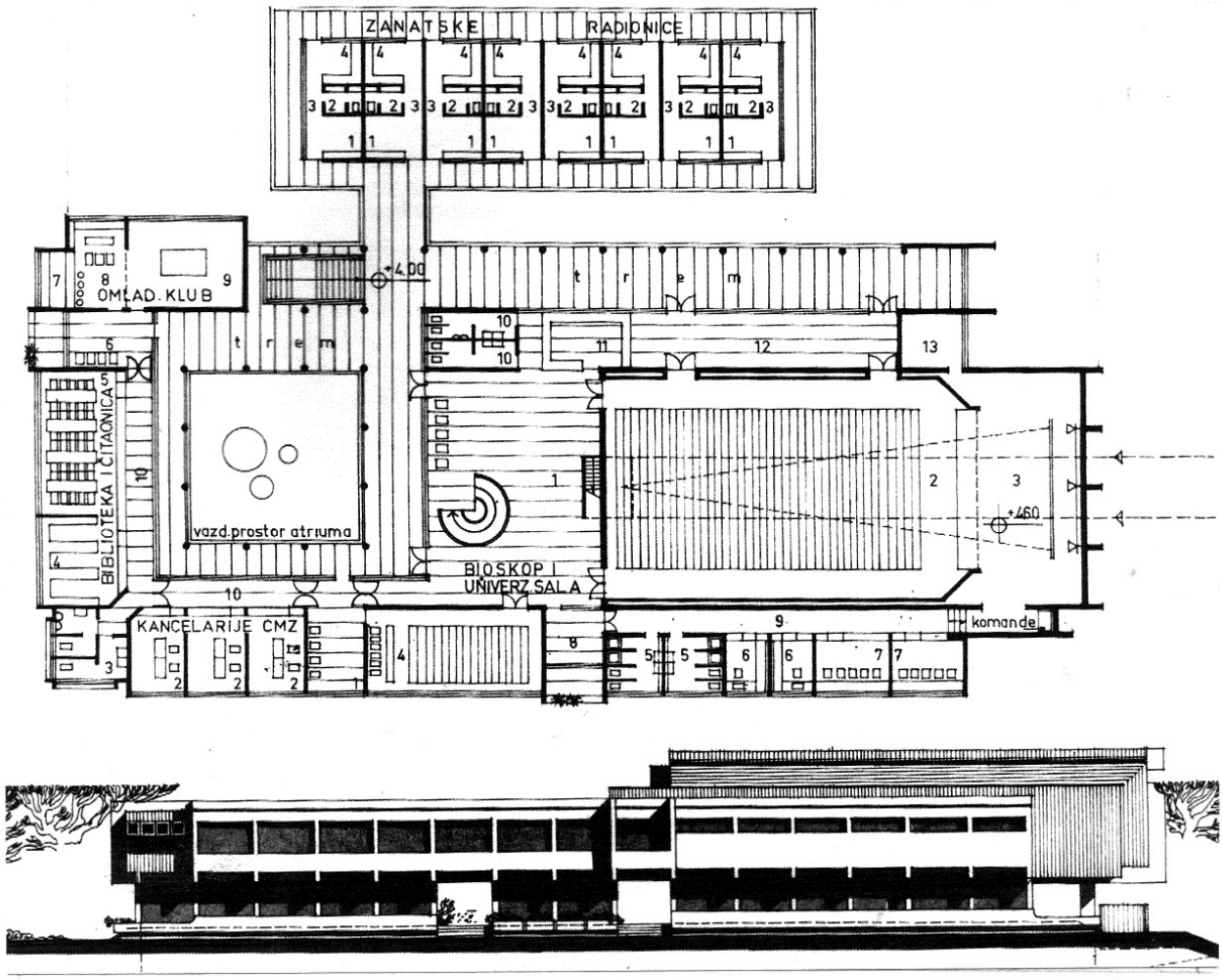

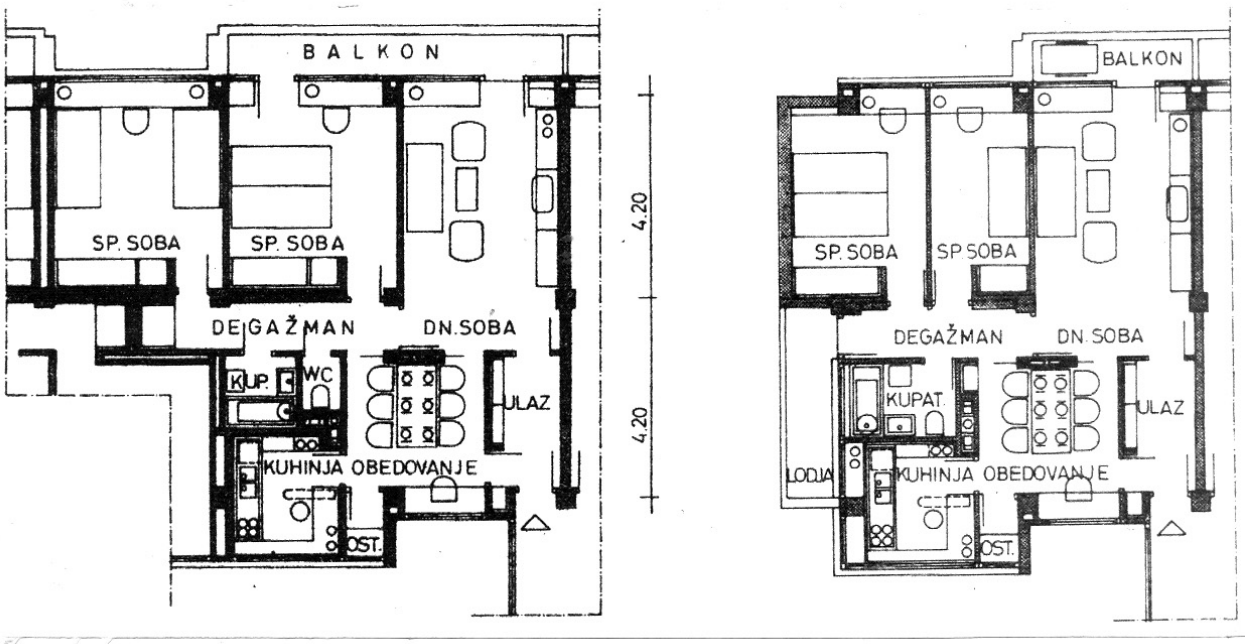
BALKON
SP. SOBA
SP. SOBA
DEGAŽMAN
DN. SOBA
KUP.
WC
ULAZ
KUHINJA OBEDOVANJE
OST.
4.20
4.20
BALKON
SP. SOBA
SP. SOBA
DEGAŽMAN
DN. SOBA
KUPAT.
ULAZ
LODJA
KUHINJA OBEDOVANJE
OST.

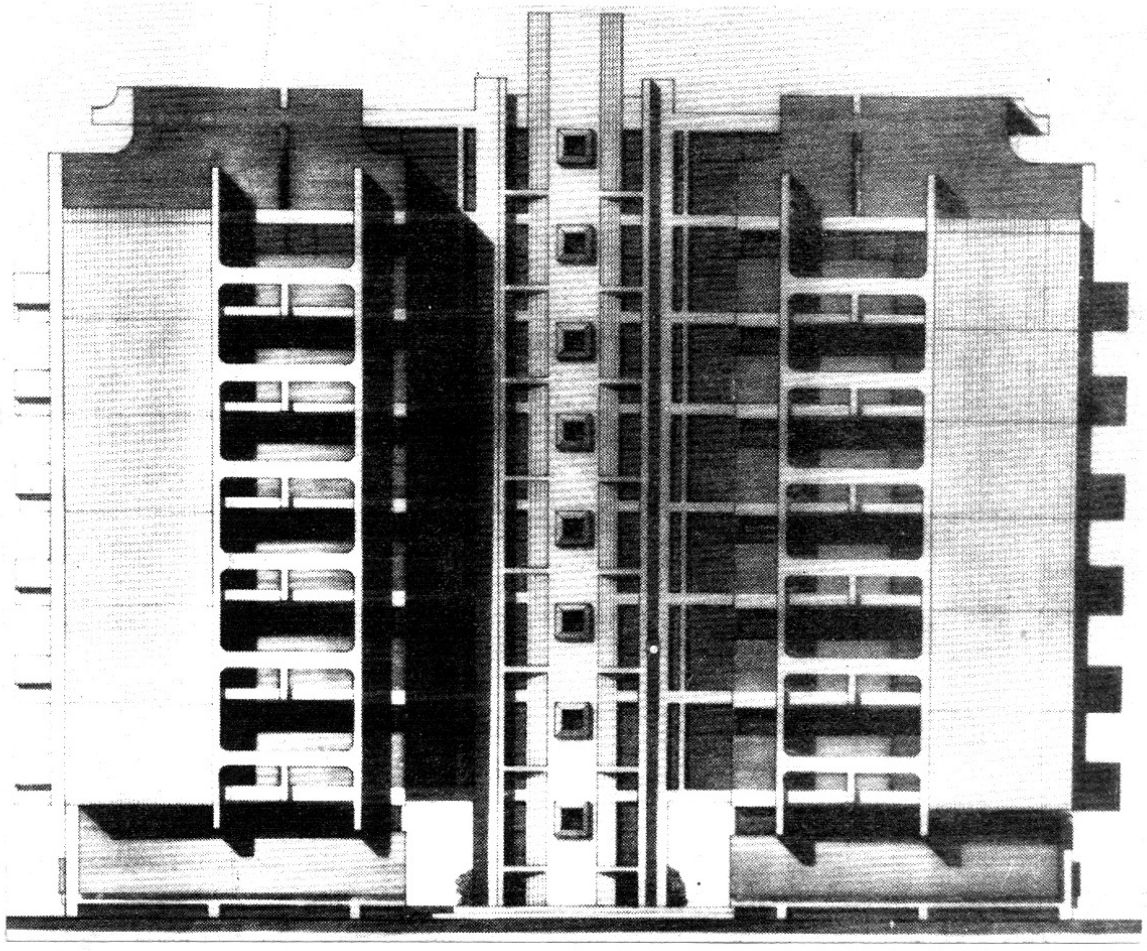

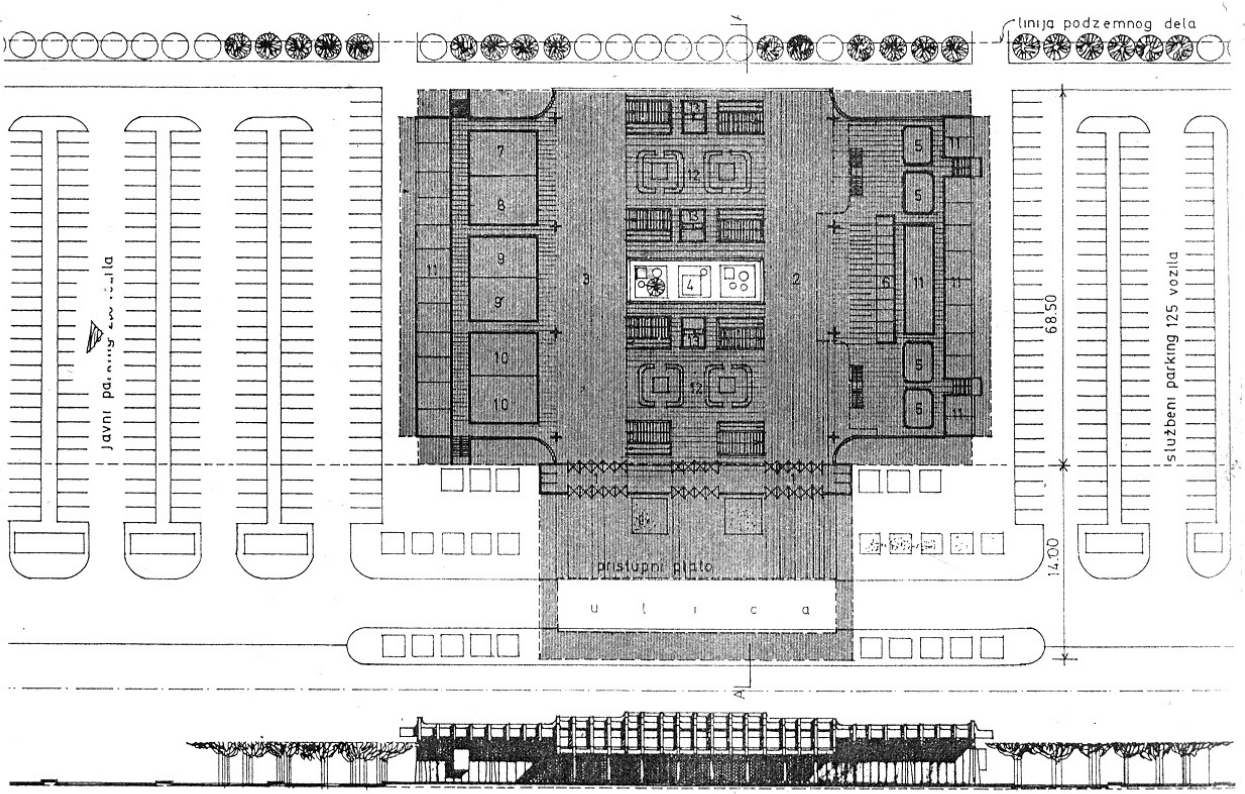

Idejne skice za Beogradsku železničku stanicu (varijanta Sava–D), 1968/69

Tokom rada na bloku 29, Miša se sam angažovao na izradi idejnih skica za još nekoliko većih i manjih objekata. Tako je po pozivu učestvovao na užem konkursu za drugu osnovnu školu u Bloku 21 na Novom Beogradu. Slično prvom, već realizovanom rešenju, ponudio je sažetu simetričnu koncepciju, u želji da obezbedi više prostora oko zgrade. Međutim, nije imao uspeha, nagradu i pravo na realizaciju odnelo je drugo rešenje.

U toku natezanja oko izbora lokacije nove železničke stanice u Beogradu, Prof. Žeželj se sa grupom stručnjaka zalagao za zadržavanje stare lokacije uz ukopavanje koloseka. Da bi se ovaj predlog ilustrovao, Miša je izradio programske skice za varijantu „Sava D". Čist i jednostavan koncept sa mogućnošću daljeg faznog širenja osnovna je karakteristika ovih interesantnih skica. Svakako, konačni program je tek mnogo kasnije razrađen, nakon donošenja odluke o današnjoj lokaciji, ali ono što je zanimljivo, to je da su ove skice pružile značajnu dozu fleksibilnosti, uz mogućnost prilagođavanja veoma različitim programskim opredeljenjima.

*
* *

Sredinom 1969. godine zdravlje mu je odjednom popustilo, a neizlečiva bolest, koja je godinama podmuklo tinjala u njemu, uzela je maha. Otišao je u bolnicu, vratio se kući na kratko vreme i ponovo otišao da više iz nje ne izađe.

Krajem godine, ležao je u bolnici priključen na veštački bubreg i još se nadao poboljšanju. Planirali smo gde da montiramo novi aparat za dijalizu koji je Institut poručio specijalno za njega i tada ga je Prof. Suša, njegov lekar obavestio o svojim planovima za izgradnju novog instituta za nefrologiju (u kome bi bilo mesta i za ovaj aparat). Na bolesničkoj postelji prionuo je na rad i to su bile njegove poslednje skice. Na njima je radio sve do svog odlaska na lečenje u London, gde je iznenada preminuo početkom 1970. godine od embolije u prisustvu Lenarčića, Petrovića i Simovića koji se od njega nisu razdvajali do poslednjeg trenutka.

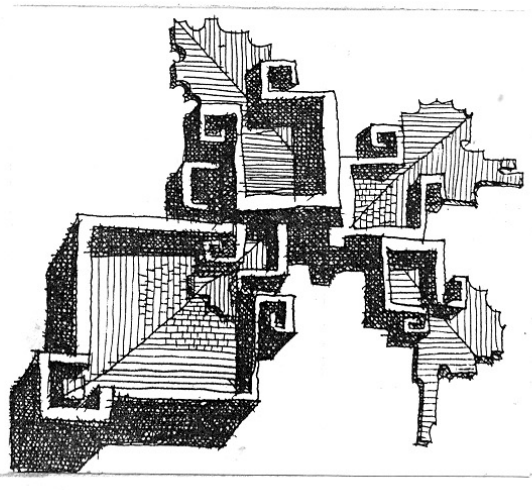

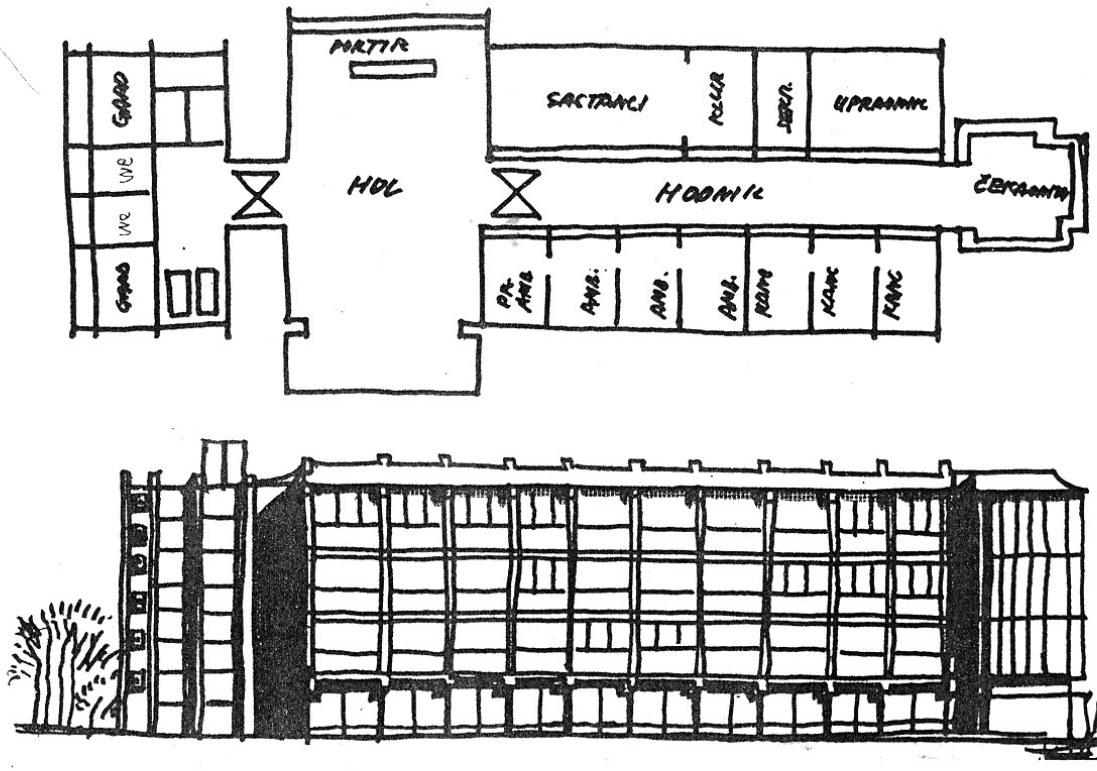

Idejne skice za Institut za nefrologiju JNA, kraj 1969

Konkursi

- Zdravstvene stanice u BiH (I nagrada)
- Zdravstvene stanice u SR Hrvatskoj (IV nagrada)
- Trg palih boraca u Čačku (sa grupom koautora – III nagrada)
- Stambeno naselje „Lepenica" u Kragujevcu (sa grupom koautora – nagrade van konkurencije)
- Centralna zona novog Beograda (sa grupom koautora II povišena nagrade)
- Tipski stanovi za Zavod komunalnih delatnosti SRS (sa grupom koautora – I, II i III nagrada)
- Tri stambene kule u Novom Sadu (sa Čankom – II nagrada)
- Blok 22 na Novom Beogradu (sa Čankom – III nagrada)
- Blok 23 na Novom Beogradu (sa Čankom – II nagrada)
- Ul. Vojvode Stepe u Beogradu (III nagrada)
- Kompleks autotransportnog preduzeća „Vojvodina" u Novom Sadu (sa grupom autora – I nagrada)
- Veći broj otkupa na javnim i internim konkursima

Realizovani objekti

- Stambeno-poslovna zgrada u Nušićevoj ul.
- Nadgradnja stambene zgrade u Njegoševoj ulici
- Stambeni objekti B.9 i A.7 u Bloku 21, Novi Beograd (sa timom)
- Osnovna škola u Bloku 21, Novi Beograd
- Dečje ustanove u Bloku 21, Novi Beograd
- Stambeni objekti u naselju Liman I u Novom Sadu (sa timom)
- Stambeni objekti u naselju Liman II u Novom Sadu (sa timom)
- Stambeni objekti u Bloku 29, Novi Beograd (sa Čankom)
- Centar mesne zajednice u Bloku 29, Novi Beograd
- Dečje ustanove u Bloku 29, Novi Beograd

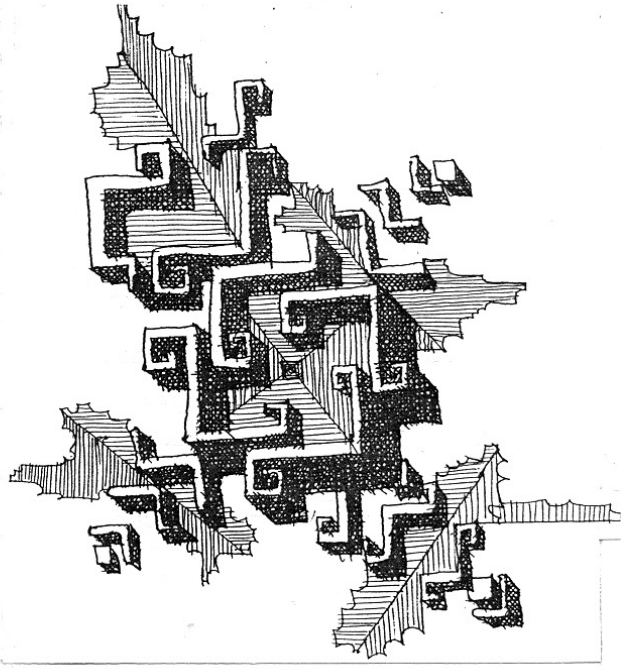

POSLE TRIDESET GODINA...

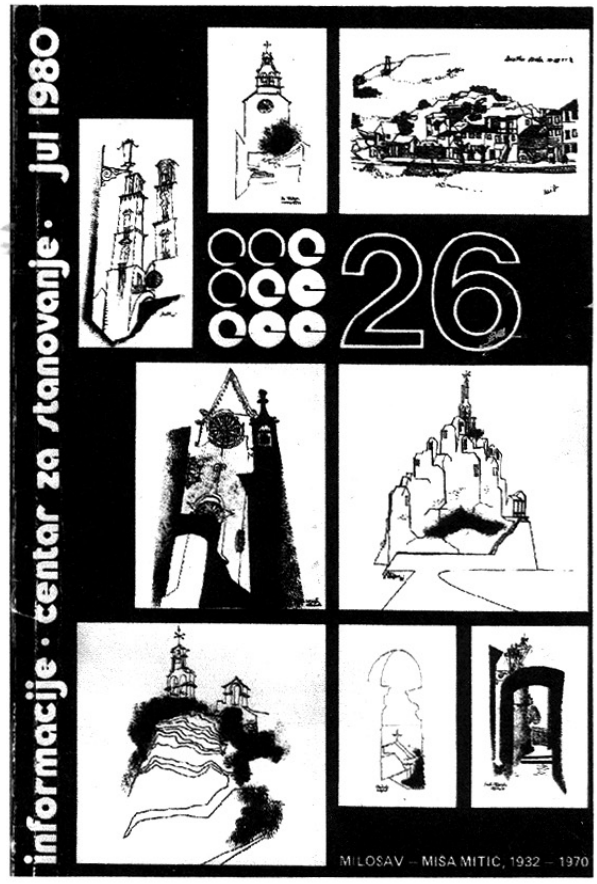

Prikazani materijal je preuzet u insertima iz male monografije Miše Mitića, koju je kao br.26 svog redovnog Biltena, izdao Centar za stanovanje IMS, čiji je i Miša bio jedan od osnivača. Sada, kada posle toliko vremena ponovo pogledam ovu knjižicu naviru mi dva sloja sećanja. Sećam se vremena pre njegove smrti, kada smo danonoćno izgarali nad arhitekturom, mučno osvajajući u teškim vremenima komad po komad profesije, praćeni svakojakim sumnjama i nedoumicama. Radili smo u jednom velikom i uglednom institutu, izvodili velike operacije, a živeli kao poslednji kukavci! Ja sam uspeo da iskamčim stančić od 40 m2, dok su ostala četvorica, pa i Miša živeli ili kod roditelja, ili kod tazbine. Tokom vremena, osvojili smo odredjene pozicije u društvu i profesiji i došlo je vreme da se osamostalimo. Medjutim, tada nije bilo moguće da oformimo naš vlastiti biro, tako da se može reći da je sistem sahranio grupu, ona je prosto morala da se rasturi, bilo je neminovno da trojica zbrišu za Englesku, a i Miša bi da mu je zdravlje dozvoljavalo. Rodili smo se u pogrešno vreme, a Miša je najgore prošao.

Pa ipak, dok smo bili zajedno imali smo mnogo lepih i kreativnih trenutaka. Još dok smo bili na fakultetu, naš dobri profesor i prijatelj Uroš Martinović nas je puštao da radimo u njegovom kabinetu i tiho i nenametljivo potpomagao, kad god je bilo potrebno. Konkursi su nas odvodili u neku bajkovitu zemlju arhitektonskih snova, ma da je budjenje često bilo dosta surovo, jer su klanovi tokom žiriranja i tada bili vrlo aktivni (mi bi to sada zvali arhitektonskom mafijom). Kasnije smo konkurse radili po kućama i tu je bilo nezaboravnih momenata, Poženili smo se, uglavnom iz naše struke, počela su da pristižu i prva dečica, a tada se odjednom, kao preko noći, sve raspalo!

Ostali smo samo Miša i ja i zajedno sa još nekoliko izuzetnih kolega i koleginica počeli borbu za delimično osamostaljenje u okviru Instituta (za ispitivanje materijala SRS). Na kraju smo uspeli da oformimo posebnu jedinicu, Centar za stanovanje, dobili nove poslove, naoštrili se kao što skoro nismo, a onda je Miša otišao...

* * *

Deset godina borili smo se kao lavovi za naš Centar, koji se bavio projektovanjem i naučnim radom. Izuzetni arhitekti Brana Karadžić i Bata Janković

odnosili su nagradu za nagradom a, zajedno sa Acom Stjepanovićem, drmnuše bogme i jednu Oktobarsku nagradu. Oformili smo i jednu istraživačku ekipu, u tom trenutku najbolju u zemlji, za proučavanje stambenih problema, sa arhitektima Brankom Gavrilović i Batom Karapešićem i sociolozima Ksenijom Petovar i Ivanom Jankovićem. Arhitekti Zorana Luković, Vera Živić, Vukica Bešlić i Boban Kovačević, a kasnije i nešto mladje kolege Dušan Simić i Predrag Napijalo nisu birali posao već su zdušno uletali svuda gde je bilo potrebno. Nedostajao nam je samo Miša Mitić...

Često smo ga se sećali i, na desetogodišnjicu njegove smrti u proleće 1980-te godine, zajednički smo i sa puno ljubavi i pijeteta pripremili skromnu monografiju o njemu. Prošla je neprimećeno!

* * *

Od tada je prohujalo još punih dvadeset godina, a lepih stvari je bilo sve manje i manje. Kada se u komunizmu neko neplanirano istakne, treba ga skratiti za glavu pa se to desilo i našem Centru za stanovanje. Reorganizovali su ga u cilju "unapredjenja i racionalizacije poslovanja", što pojednostavljeno znači – ukinuli i pripojili jednoj drugoj, partijski i ekonomski jačoj jedinici. U Centru nije bilo partijaca i to ih je opako žuljilo – tako, drugovi, ne ide! Institut je promenio svoju prvobitnu fizionomiju, Karadžić, Janković, i sve koleginice su jedni za drugima ispraćeni u penziju (bez dostojnog ispraćaja), Ivan Janković je prešao u advokate, a Ksenija Ketovar i ja smo prešli u Institut za arhitekturu i urbanizam, gde smo se našli medju svojima. Boban Kovačević i Predrag Napijalo su još u IMS-u i uspešno se bave projektovanjem ukoliko uspeju da se dokopaju nekog pristojnog posla, uglavnom iz Republike Srpske. Život teče dalje...

Sada smo već stari ljudi i skoro se niko više ne seća Grupe 5. U Leksikonu srpskih arhitekata se druge grupe pominju, ali ne i naša, dok bi i pojedinci izostali da uredniku nisam na njih skrenuo pažnju. Na Mišu Mitića su, sem rodbine i najbližih prijatelja, skoro svi zaboravili kao da nije ni postojao. Svako misli da arhitektura počinje od njega, da ono što je prošlo nije dostojno pomena, ne shvatajući da će, ako ne bude poznavao i poštovao svoje prethodnike, mrak zaborava progutati uskoro i njega.

Šta je sa ostalima iz grupe? Leonid Lenarčič živi kao penzioner u Ljubljani. Pokatkad se čujemo telefonom i izmenjujemo novogodišnje čestitke. Ivan Simović je još uvek veoma uspešan. Sa suprugom arhitektom i sinom arhitektom živi u Londonu, radi lepe i impresivne projekte, a pre neki dan je dobio i unučicu. Ivan Petrović sa sinom Kostom, dizajnerom, živi u Beogradu i redovni je profesor za Teoriju dizajna na Akademiji primenjenih umetnosti. Do skora je bio i pomoćnik direktora IMS-a za naučni rad. Nesumnjivo je naš najveći stručnjak za teoriju projektovanja, ali ga nisu pozvali na Arhitektonski fakultet. Bio je isuviše iznad svih njih po znanju, pa bi neukusno štrčao. Pre mesec dana mu je umrla supruga Nada Moric-Petrović, izvrstan arhitekta, požrtvovana majka i supruga i predivna osoba.

Mišina supruga Nada, nekadašnja pratilja mis Srbije (i, verujte mi na reč, lepša od "misice") je u penziji, a njihova ćerka Vesna, diplomirala je književnost i sada je sa suprugom u Južnoj Africi. Dalje se nema kuda, dalje su pingvini.

Miša je i dalje s nama. Što smo stariji sve smo mu bliži. Radovalo bi me ako biste zapamtili njegovo ime, vaše sećanje je kao svetiljka koja svetli u mraku, a mrak zaborava je sve tamniji...

NOVIJA SRPSKA ARHITEKTURA

Ivica Mlađenović, dipl.ing.arh.

http://www.rastko.org.yu/isk/isk/

Nije nepoznato, arhitektonske slike prvo se definišu preko urbanistčkih planova. Beogradska ulica Kneza Mihaila, sa susednim blokovima, gotovo je tri veka predmet interesovanja graditelja. U okviru barokne urbanističke rekonstrukcije Beograda, između 1718. i 1739. godine, Austrijanci su današnju glavnu, Knez-Mihailovu ulicu definisali kao monumentalnu graditeljsku granicu između srpske i nemačke varoši. U neposrednoj blizini ove ulice, paralelno s vododelnicom, formirali su Veliki trg. Na dve suprotne strane trga izgradili su reprezentativne zgrade, Aleksandrovu i Mauerovu kasarnu. Međutim, ovaj trg nije dugo zadržao svoju funkciju. Povratak Turaka, u drugoj polovini 18. veka i prvoj polovini 19. veka, sveo je Veliki trg na Malu pijacu. Ortogonalna blokovska šema našla se u kandžama sasvim nekontrolisanog, mahalskog građenja. Treća urbanistička rekonstrukcija najznačajnijeg područja Beograda, od 1867. do 1887. godine, po zamisli Emilijana Josimovića, prvog srpskog urbaniste, konačno je utvrdila vladavinu pravilnih blokova, na evropski način. Knez-Mihailova ulica, naslonjena na Beogradsku tvrđavu, uz Veliki trg, ili Malu pijacu, ili Kraljev trg, ili Studentski trg danas, bila je i ostala dominantan motiv u vizurama makro-prostora celog Beograda.

Nije samo Beograd prolazio kroz urbanističke preobražaje. Mnogi gradovi današnje Srbije menjali su svoju urbanističku sliku. Recimo, pre nego što je proglašen za prestonicu srpskog kneza Lazara, Kruševac nije imao veći značaj u srednjovekovnoj srpskoj državi. Do konačnog oslobođenja od Turaka, 1833, u Kruševcu su se smenjivale turske, austrougarske i srpske vojske. Sve te vojske, u okviru svojih država, preko urbanističkih i arhitektonskih slika i građevina definisale su gradove i sela kao priloge svojoj istoriji. U drugoj polovini prošlog veka sudske palate, načelstva, gradske uprave, kasarne, bolnice i škole izraz su vremena koje se otvaralo prema svetu. Banja Koviljača blizu Šapca, Vrnjačka Banja blizu Kruševca, mnoge banje blizu većih gradova Srbije u procvatu su mondenske arhitekture na razmedji dva veka, prošlog i našeg. Beogradjani su 1968. obeležili stogodišnjicu svog prvog urbanističkog plana. Podsećanje na delo Emilijana Josimovića, bilo je u kontekstu pripreme novog urbanističkog plana. U Beograd je te godine doputovao i ugledni Alberto Moravija. Na završetku posete izjavljuje: "Beograd je redak grad, mali je broj takvih gradova u svetu. U jednom trenutku, posmatrajući siluetu grada sa Dunava, pomislio sam da se nalazim negde u okolini Beča. U drugom času, imao sam utisak da sam u nekom drugom svetskom gradu, možda, u Parizu ili Briselu. Beograd je jedinstven, ne samo zbog svog idealnog položaja na dvema rekama već i zbog toga što predstavlja sintezu nekoliko svetskih gradova." Beograd je bio i ostao glavna raskrsnica između istoka i zapada, severa i juga Evrope, pa otuda i uticaji koji su na arhitektonskom planu bili, možda, uočljiviji nego u nauci, tehnologiji, prosveti, kulturi, umetnosti, ekonomiji, sportu. Gosti Beograda, poput Moravije, osećali su da ovaj otvoreni grad, u baštini svoje graditeljske kulture, ima od gotovo svake evropske metropole ponešto. A kako i ne bi imao!

Banaćanin Emilijan Josimović, rođen 1823. godine, visoke škole završio je u Beču, a svoje znanje i sposobnosti, kao geodeta i gradski planer, ugrađivao je u urbanizam Beograda. Aleksandar Bugarski (1835) diplomirao je u Budimpešti; u Beogradu je pored Narodnog pozorišta

i Starog dvora izgradio više drugih, prepoznatljivih kuća. Zgrada Narodnog pozorišta projektovana je u stilu renesanse, trouglasti timpanoni joj definišu bogatu prostornu dramatiku. Svetozar Ivačković (1844), sa studijama završenim u Beču, zgradom Ministarstva pravde na Terazijama, 1883, obeležava prvu epohu reprezentativne beogradske arhitekture. Projektovao je i Preobraženski crkvu u Pančevu 1874. Arhitektura ove crkve pre je u znaku neoromantičnog istoricizma, nego s obeležjima srpsko-vizantijskog stila. Konstantin Jovanović, najstariji sin čuvenog srpskog litografa Anastasa Jovanovića, rođen (1849) i školovan u Beču, 1889. realizuje prvi objekat u Beogradu. To je, s reminiscencijama na italijansku renesansu, monumentalna zgrada Narodne banke. Vladimir Nikolić iz Sente (1857), školovan u Beču, sjajnu karijeru nastavlja u Beogradu, Sremskim Karlovcima (Patrijaršijski dvor i Bogoslovski seminar) i Novom Sadu (Episkopski dvor). Arhitektura Patrijaršijskog dvora (1892) svrstava se u neorenesansu mada je izvesnije to da je autor, između romaničkih i vizantijskih simbola, nalazio renesansne okvire. Izgradivši Episkopski dvor po principima hanzenatike (1901), ostaće veran duhu neoromantizma. Dvorski arhitekta, zemunac Jovan Ilkić, takođe rođen 1857, u Beogradu (Hotel "Moskva") na impresivan način gradi u duhu romantizma i secesije.

Beograđani Milan Kapetanović i Andra Stevanović rođeni su iste, 1859. godine, studirali su u Minhenu, odnosno Berlinu; u Beogradu su gradili palate i vile sasvim osobenog stila. S Nikolom Nestorovićem A. Stevanović gradi dve zgrade: Beogradsku zadrugu, i Upravu fondova, danas Narodni muzej, a s Dragutinom Đorđevićem zgradu Srpske akademije nauka i umetnosti. Beogradska zadruga (1905) delo je pod uticajem Pariske izložbe (1900) i dekorativizma. Dimitrije T. Leko, rođen 1863. godine, školovan u Cirihu, Ahenu i Minhenu, preminuo je u 51. godini života, ali je ostavio iza sebe, u Beogradu, reprezentativnu zgradu Nove vojne akademije, i mnoge druge palate i vile. Iste godine rođen je Milorad Ruvidić, arhitekta s diplomom koju je stekao u Berlinu, a koju je graditeljski opravdavao širom Srbije, između Šapca, Beograda, Niša i Pirota. Dragutin Đorđević (1866), diplomirao u Karlsrueu 1893. godine, u Beogradu je sledio koliko poruke eklektičara privrženih renesansi toliko i poruke onih koji su odbacivali stege akademizma. Milan Antonović (1868) okončavši studije u Cirihu, u Beogradu se ogleda kao eklektičar, ali i privrženik secesionizma i klasičnog akademizma. Vršnjak M. Antonovića, Nikola Nestorović ima dve diplome, iz Beograda i Berlina; u Beogradu i u desetak gradova Srbije gradi palate posebne arhitektonske izražajnosti.

S diplomom iz Ahena 1895. godine u Beograd stiže Danilo Vladisavljević (1871), koji desetak godina kasnije u Beogradu podiže Vojni bolnički kompleks. Beograđanin Viktor Azriel (1875), iz bogate jevrejske porodice, s diplomom građevinskog inženjera stiže iz Beča u Beograd da bi u secesionističkom stilu, na fascinantan način primenjujući kovano gvožđe na fasadi Bulijevog Robnog magacina, 1907. podsetio na lepo u Art Nouveau-u. U Karlsrueu je 1904. godine diplomirao Petar Bajalović (1876), violinista i fotograf po interesovanju, koji je kao graditelj u Beogradu ostao veran principima eklektično-renesansno-secesionističke arhitekture. U Rimu je 1912. izgradio paviljon Srbije za Međunarodnu izložbu lepih umetnosti.

Banaćanin Branko Tanazević, rođen 1876, diplomirao u Minhenu, u Beogradu s nekoliko monumentalnih zgrada (Telefonska centrala iz 1908, i Ministarstvo prosvete iz 1912) gotovo da otvara novu stranicu beogradske i srpske arhitekture. Beograđanka Jelisaveta Načić (1878), prva žena s diplomom arhitekte, koju je stekla 1900. na Teh-

ničkom fakultetu u Beogradu, kao glavni arhitekta Beograda, gradeći osnovnu školu pored Saborne crkve, valorizuje proporcije u znaku modernizovane renesanse. Na nju nije mogao uticati Kragujevčanin Milutin Borisavljević (1888), školovan u Beogradu, doktor sa Sorbone, graditelj s kraja dvadesetih godina u Beogradu, i potom u Parizu, arhitekta – estetičar svetskog ugleda. Pet godina je od Borisavljevića stariji Momir Korunović. Završivši studije u Beogradu 1906. usavršavao se u Pragu, Rimu i Parizu, a u istoriju srpske arhitekture ušao je gradeći 1930. godine Upravu pošte i telegrafa. Kritičari tvrde da je zgrada u "srpskom stilu". Godinu dana od Korunovića stariji, Svetozar Jovanović ima dve diplome, kao i N. Nestorović, iz Beograda i Berlina, s projektom za Oficirsku zadrugu iz 1908. sledi tekuću evropsku praksu.

Ministarstvo građevina Srbije imalo je razumevanja za talentovane srednjoškolce koji su želeli da život posvete arhitekturi. Mladi su primali stipendije, odlazili u elitne evropske škole, vraćali se u Beograd kao arhitekti s visokim prosekom ocena u toku studija. Bez iskustva, ulazili su u najteže graditeljske vatre. Njihova arhitektura zračila je svežinom, otmenošću, poznavanjem zanata i imala je snažan istorijski naboj. U Ministarstvu građevina, pod rukovodstvom građevinskog inženjera Jevrema Gudovića, 1882. izvršene su bitne organizacione promene. Arhitektonsko odeljenje se osamostalilo. To ne znači, ipak, da su nastale i mnogo bolje prilike za srpske arhitekte. Gotovo svi su i dalje živeli i stvarali u nemirnim balkanskim vremenima. Bolju sudbinu nisu imali ni arhitekti čije je stvaralaštvo obeležilo srpsku arhitekturu između 1910. i 1940. godine. Ove generacije su školovanje u svetu zamenile studiranjem na Tehničkom fakultetu u Beogradu, koji od 1897. godine ima i arhitektonski odsek. Pojedini arhitekti, zahvaljujući bogatim roditeljima, stizali su, i dalje, nakratko, do Pariza, Beča, Berlina. Beogradska škola arhitekture već je ulazila u iskustveni period, raniji graditelji preuzimali su fakultetske katedre unoseći u nastavu duh modernih vremena.

Milica Krstić (1887) u Beogradu gradi dve gimnazije (1931, 1936) i Dom žandarmerije (1929). Njen vršnjak Dragiša Brašovan, koji je studije završio u Budimpešti 1912, obeležio je u znatnoj meri pola veka beogradske, srpske i jugoslovenske arhitekture (Banovina u Novom Sadu, Državna štamparija, danas BIGZ, Industrija kablova u Jagodini). Zgrada BIGZ-a iz 1938. najbolje obeležava beogradsku modernu. Aleksandar Đorđević, rođen 1890. u Beogradu, studirao je u Karlsrueu i Parizu, restaurira jedan dvorac u Sloveniji, u sve svoje beogradske realizacije unosi duh francuske arhitekture. Aleksandar Deroko, rođen 1894. u Beogradu, više od 60 godina bio je simbol autentičnosti u arhitekturi i oko nje. Đorđe Tabaković, rođen 1897. u srpskoj porodici u Aradu, školuje se u Budimpešti, Beogradu i Parizu; blistavu karijeru ostvaruje u Novom Sadu (Palata Tanurdžić iz 1934) i Sremskim Karlovcima. Njegov vršnjak Nikola Dobrović (1897) iz srpske porodice u Pečuju, diplomirao u Pragu, svoje umeće iskazuje u Beogradu (Savezno ministarstvo odbrane), pre svega. Ova zgrada je 1963, u vreme sterilnog građenja, gotovo šokirala javnost i izazvala polemike.

Milan Zloković, rođen 1898. u srpskoj porodici u Trstu, studirao u Gracu, Beogradu i Parizu, obeležio je dve epohe beogradske arhitekture, pre i posle Drugog svetskog rata (Dečija bolnica iz 1940). Branislav Kojić (1899), diplomirao 1921. u Parizu, jedan je od osnivača Grupe arhitekata modernog pravca, čije je delovanje, izmedju 1928. i 1938., ostavilo dubok trag i na prve posleratne generacije. Braća Petar i Branko Krstić, prvi rođen 1899, drugi tri godine kasnije u Beogradu, s crkvom Sv. Marka i palatom "Igumanov" u centru Beograda unose u arhitekturu

likovnost kao bitan njen izraz. Milan Prljević (1900) s B. Bonom 1938. gradi prvi beogradski poslovni toranj palatu "Albanija". Bogdan Nestorović, rođen 1901. u Beogradu, s projektima više filijala Narodne banke, širom Jugoslavije, gradi na način koji pokazuje duboko razumevanje arhitekture (PRIZAD/TANJUG) iz 1937). Mate Bajlon (1903), kao profesor dobar deo života proveo u Beogradu, gradio je škole u Tršiću i Valjevu. Branislav Marinković (1904) u razdoblju 1932-1953. godine bavi se različitim disciplinama arhitekture, negujući čistotu i jasnost. Iste godine rođeni Grigorije Samojlov diplomirao je u Beogradu 1930. a na sceni beogradske arhitekture bio je uspešan više od pedeset godina. S Momčilom Belobrkom (1905), čiji obiman stvaralački opus impresionira, završava se epoha vladavine arhitekata modernog pravca.

Sakralni objekti, odnosno pravoslavne crkve iz prošlog i ovog veka, u okviru ovog priloga predstavljaju se samo da bismo naznačili da se srpsko-vizantijska tradicija održavala kroz vekove gotovo bez znatnijih spoljnih uticaja. Saborna crkva u Mostaru, izgrađena 1873. na temeljima stare crkve, najveća i najlepša u Bosni i Hercegovini, srušena u surovom tekućem ratu, delo je Andrije Damjanova. Autor projekta (prethodno je izgradio crkve u Smederevu, Nišu i Sarajevu) na romantičan način obnavlja veze sa starim graditeljstvom. Možda je i bizaran podatak (vredan je, ipak, u tekućim svetskim nemirnim vremenima) da je gradnju ove velike i reprezentativne pravoslavne crkve, na najlepšem mestu u Mostaru, odobrio sultan Abdul Azis priloživši i veliku sumu od 100.000 groša. Preobraženska crkva u Pančevu delo je Svetozara Ivačkovića iz 1874. Arhitekta je Pančevcima predao projekat naznačavajući da ga je radio inspirisan srpsko-vizantijskim stilom, ali je sasvim izvesno da se, ipak, radi o domaćoj valorizaciji neoromantičnog istoricizma. Zidne slike u ovoj crkvi radio je Stevan Aleksić, a ikonostas oslikao Uroš Predić. Saborna crkva u Beogradu, iz 1841. izgrađena je, bolje reći obnovljena, na starim temeljima, po želji kneza Miloša. Od 1836. na projektu i gradnji angažovao se Franc Janke. Fasade u klasicističkom stilu, zvonik s odlikama baroka, uzori su za graditelje brojnih crkava u Srbiji. Crkva Sv. Marka delo je Petra i Branka Krstića. Izgrađena je 1936. pod uticajem više istorijskih stilova. Hram Sv. Save, po projektima Bogdana Nestorovića i Aleksandra Deroka, iz 1929, protomajstor Branko Pešić graditeljski i tehnološki uvodi u novi vek. Srpske pravoslavne crkve u Sremskoj Kamenici (1758), Sremskim Karlovcima (1762), Bečeju (1853), Smederevu (1855), Sarajevu (1869), Nišu (1872), Kragujevcu (1880), Oplencu (1912), Beogradu (pet-šest se nalazi u prečniku od desetak kilometara) na arhitektonskom planu su slične mnogim drugim u Srbiji, bivšoj Jugoslaviji i svetu.

U Beogradu, od sredine prošlog veka, delovali su i strani arhitekti, bilo ih je pedesetak. U srpskoj sredini se većina dobro snašla i odomaćila. Među njima su J. Nevole, E. Štajnlehner, N. Krasnov, S. Titelbah, V. Baumgarten, J. Dubovi, F. Kordon, J. Kasan, Franc Janke. Arhitekta Jovan Frencl se zadržao u Beogradu gotovo sedam godina, uradio je 1855. godine projekte za Očnu kliniku.

Tridesetak srpskih arhitekata dosad je navedeno. O dvadesetak onih koji su obeležili poslednjih pedeset godina srpske arhitekture kasnije će biti više reči. Imena i prezimena definišu okvire arhitekture, i bez njih bi rasprava o uticajima klasicizma, renesanse, romantizma, eklekticizma, akademizma, secesije ili modernizma na našim prostorima bila bespredmetna.

Tokovi evropske arhitekture između 1835. i 1847. vrlo se snažno očitavaju u beogradskoj arhitekturi. Nešto zakasneli klasicizam, nudeći jedinstvo razuma, lepote i morala, i još više zakasneli

barok, nudeći dekorativnost, slikovitost, dramatičnost i hrišćansku mistiku, u Beogradu se gnezde na osoben način. Romantizam, gnevan na klasicizam i racionalizam, okrenut osećajnosti, mašti i dalekim idealima, potpomognut romaničkim, gotičkim ili renesansnim načelima, kotvi se u beogradskoj arhitekturi između 1847. i 1880. godine. Evropske akademske formule s kraja prošlog veka, preko eklekticizma, u kome je sadržana renesansna i barokna logika, u beogradskoj atmosferi dobro se drže gotovo trideset godina. Početak ovog veka u znaku je bečke secesije koja se sve više oslanja na domaće srpske, tradicionalne korene. Akademska arhitektura opstaje sve do naleta moderne i Korbizijeovskih ideja.

Grupa arhitekata modernog pravca dala je do znanja da će slediti internacionalno definisanu ideologiju moderne arhitekture. U časopisu "Arhitektura", koji je od oktobra 1931. do sredine 1934. uređivao Slovenac Dragotin, alias Dragutin Fatur, s redakcijom iz Beograda, Zagreba i Ljubljane, beogradski modernisti Kojić, Maksimović, Zloković, Belobrk i, naročito, Dobrović, imali su zapažen publicitet. Nikola Dobrović u tekstu "U odbranu savremenog graditeljstva" piše: "Stilovi, poput secesije, jugendstila ili kubizma, bili su samo dobronamerna reakcija na eklektizam, ali nisu imali prava na opstanak, graditeljstvo su opteretili formalizmom. U razvitku savremenog graditeljstva to su samo epizode, prolazne zablude". Navedeni stilovi nisu ulazili u bitne probleme građenja, pretežno su se bavili oblikovanjem fasada. Dobrović je za to da arhitektura mora imperativno slediti potrebe države, društva i pojedinca, da novim materijalima i konstrukcijama mora nametnuti celishodnost i racionalnost. Po Dobroviću, princip "L'Art pour l'art" je antisocijalan. Tako, ipak, nisu mislili arhitekti koji su u Beogradu savladavali put od eklekticizma i akademizma do secesije. Ili, ranije od renesanse i baroka do klasicizma, da bi, na kraju valjda, definisali i dekoraciju u secesiji! U stvari, reklo bi se da su preozbiljni sledbenici jednog, drugog ili trećeg pokreta samo deo istorije koja je odgovarala potrebi razvoja civilizacije u tom času. Beogradska slikarka Bosa Kićevac napisala je 1982: "Svoju ljubav sam poklonila najluckastijem delu ljudske mašte, moskovskoj crkvi Svetog Vasilija Blaženog. Verovatno zbog toga što tu ništa nije ni ekonomično, ni racionalno, ni logično, ni funkcionalno – suprotno od onoga što se očekuje od dobre arhitekture - a toliko je ljudski toplo i blisko komplikovanoj ljudskoj duši". Pisac ovih redaka, među omađijanim arhitektima u korbizijeovskoj epohi, i među zanesenjacima koji su obeležili profanu arhitekturu devetnaestog veka, i početak našeg veka, na prostorima Srbije, nalazio bi samo one koji su umeli dotaknuti najtananija čula u ljudskom biću.

Srpski arhitekti, na listi koja sledi, markantni su učesnici u savremenoj arhitekturi sveta, Jugoslavije, Srbije i Beograda, od 1945. do danas. U tridesetak zemalja, beogradski arhitekti projektovali su i izgradili više stotina zgrada. Na prostorima bivše Jugoslavije ne zna se ni približan broj realizovanih projekata, a u Srbiji su, kao domaćini, uradili ono što su znali i mogli. Valja reći da su srpski arhitekti kao emigranti ili s privremenim boravkom, u dvadesetak zemalja stekli vodeće pozicije i već su deo istorije arhitekture tih zemalja. Ali, o njima na kraju. Pođimo redom.

Bračanin Ivo Kurtović (1910), završivši studije u Beogradu, projektovao je zgradu Spoljnotrgovinske komore (1960) i Narodne biblioteke u Beogradu (1973). Jasan i opredeljen u likovnom izrazu, Milorad Pantović (1910), akademik, projektovao je gigantske hale na Beogradskom sajmu (1957). Sledio je ideje Korbizjea, u čijem ateljeu je proveo neko vreme pred Drugi svetski rat. Ratomir Bogojević (1912), projektovao zgradu Penzionog zavoda (1958) i Dom

štampe (1958), rafinirano savladava mase u pokretu, neguje uočljiv detalj. Milica Šterić (1914), u svetu arhitekture i biznisa stvorila poseban image, sledila poruke CIAM-a (Congres International d'Architecture Moderne). Zgradom "Energo-projekta" (1957) obeležila je jedan period beogradske arhitekture. Branko Pešić (1921), palatom "Beograđanka" iz 1974, otkrio je neke nove vidike, a kao protomajstor hrama Sv. Save uveo u modernu praksu spoznaje tradicionalne graditeljske primese. Mihajlo Mitrović (1922) najznačajniji predstavnik neoromantizma u srpskoj arhitekturi, realizovao je impresivan broj (preko sto) uvek prepoznatljivih objekata (stambena zgrada u Ul. Braće Jugovića u Beogradu, kule Geneksa). Uglješa Bogunović (1922) i Slobodan Janjić (1928), delujući kao snažan autorski tim, ostvarili su zgradu "Politike" i TV-toranj na Avali. Aleksej Brkić (1922) tragač za misaonim u arhitekturi, graditelj je zgrada "Hempra" (1957) i Zavoda za socijalno osiguranje (1959). Josip Osojnik (1923) i Slobodan Nikolić (1931) timski su projektovali i impresivno 1973. realizovali Vojno-medicinsku akademiju u Beogradu. Ivan Antić (1923) s Ivankom Raspopović, 1965. projektovao je Muzej savremene umetnosti, u Kragujevcu, izgradio Spomen-muzej, na aerodromu Beograd dizajnerski impresivan hangar. Mirko Jovanović (1924) u stambenu je arhitekturu uneo živost i nove dimenzije. Dobrivoje Tošković (1927) boravio je dve godine u Indiji da bi za Novu Kalkutu 1964. uradio, kao vođa tima, generalni urbanistički plan. Timski su Aleksandar Stjepanović (1931), Branislav Karadžić (1929) i Božidar Janković (1931) izgradili više naselja s pratećim objektima (Blokovi 22 i 23, itd.) i Fakultet dramskih umetnosti. Valorizovali su arhitekturu izražajnim sredstvima (neobrađen beton, opeka, bojeno platno). Petar Vulović (1931), gradeći objekte SDK u Beogradu, širom Srbije i Jugoslavije, podsticajno je tragao za background-om arhitekture. Svetislav Ličina (1931) objektom Filozofskog fakulteta pokazao je da su moguće veze između moderne arhitekture i tradicije. Stojan Maksimović (1934) arhitekturom vaja prostor, služi se monumentalnim sredstvima da bi izrazio svaki svoj arhitektonski čin. Projektovao je 1979. kongresni kompleks "Sava-centar" i hotel "Beograd Interkontinental". Branislav Jovin (1935) u istoriju srpske arhitekture ušao je gradeći zgradu Urbanističkog zavoda (1970). Pešačku zonu Knez-Mihailove ulice je izuzetno vešto osmislio. Aleksandar Đokić (1936) jedan je od najznačajnijih predstavnika svoje generacije, deluje na razmeđama post-moderne i neoromantične arhitekture. Njegov Dom norveško-jugoslovenskog prijateljstva u Gornjem Milanovcu iz 1987. podseća na ostvarenja Japanca Vatanabea. Zmajeve i tigrove ovaj strasnik ugrađivao je u svoje arhitektonske korpuse. Đokićevi simboli su vikinška barka i naša brvnara. Zoran Bojović (1936) gotovo ceo svoj opus ugradio je u arhitekturu Afrike i Bliskog istoka (Al Khulafa, Bagdad, iz 1985). Aleksandar Keković (1938) zgradom "Energoprojekta" iz 1982, za nekoliko hiljada zaposlenih, pokazao je koliko je veliki mislilac, umetnik i tehničar istovremeno. Bračni par Bakić, Dragoljub (1939) i Ljiljana (1939), realizovali su u zemlji i van zemlje, veliki broj naselja i reprezentativnih objekata, dajući im osoben pečat stvaralačke radoznalosti. Dela: sportski kompleks "Pionir" (1973), Hotel "Šeraton" u Hararеu iz 1986. U timu: Milan Lojanica (1939), Predrag Cagić (1941) i Borivoje Jovanović (1938) svaki je i pojedinačno, ili u paru, delovao, ali su upamćeni, pre svega, po inovativno zamišljenim naseljima "Julino brdo" (1972) i Blok 19 (1976). Bračni par Marušić, Darko (1939) i Milenija (1941), bavio se gotovo isključivo stambenom arhitekturom. S naseljem "Cerak vinogradi" (1983-1987) obeležili su svoju najznačajniju stvaralačku etapu.

Predstavnici Beogradske opštine nisu se pojavili na otvaranju trodnevne izložbe

Grupe arhitekata modernog pravca, u Paviljonu "Cvijeta Zuzorić", 19. februara 1933 godine. Novine su pisale da se modernim arhitektima može zameriti što "nov stil" ne primenjuju u kolektivnom stanovanju, tamo gde je najneophodniji. Oštre su zamerke: arhitekti modernog pravca svoj arhitektonski izraz, dinamičan i vanredno čistih linija, nakalemljuju na privatne zgrade, obično vile i stanove za rentu ili uživanje, umesto na kolektivne kolonije i higijenske ustanove, škole, dečja skloništa, sanatorijume. Već ovi zapisi dovoljni su da se shvati da bilo koji pokret, i pre i posle moderne, nije bio sklon da se zamajava "beznačajnim" stvarima i rešenjima, već je uvek težio nekom opštedeklarisanom idealu koji se mogao realizovati. Među beogradskim modernistima jedino je Momčilo Belobrk imao razumevanje za investitore bez mnogo para, pa je za njih izgradio pedesetak većih stambenih zgrada gotovo u svim područjima tadašnjeg Beograda. Te zgrade, danas bez sjaja, jer ih nikada niko nije održavao, samo po ugaonim rešenjima i čistoti odnosa "punog i praznog" na fasadama podsećaju na vreme modernosti pred Drugi svetski rat.

U stambenoj arhitekturi Srbije, ako je pratimo od osamdesetih godina prošlog veka, sve do sedamdesetih godina ovog veka, u kontekstualnom smislu gotovo ništa se nije menjalo. U kolektivnom stanovanju uvek su bila neka ograničenja, često obrazložena potrebama da budemo "racionalni, jeftini, usmereni". Otuda i silni propisi koliko mora biti mali svaki prostor u stanu, koliko jedan stan za određen broj stanara može imati metara kvadratnih, koliko mogu biti široki balkoni i lođe, koliko može stan biti visok, ili nizak, koliko može biti sanitarnih blokova u stanu, koliko se mora sanitarnih čvorova nakalemiti na jednu kanalizacionu vertikalu, koliko moraju biti široki i visoki prozori ili vrata, itd. U tako oštrim zahtevima, kada su donošene i čisto formalne odluke da se neće graditi stambene zgrade preko 10 spratova, najbolje su se snalazili potpuno anonimni arhitekti. Oni su izgradili 90% kolektivnog stambenog prostora Srbije. Sve se to, što je najtragičnije, ponajviše odvijalo u korbizijeovskoj epohi.Cenjeni Korbizije uzdrmao je svet sa pet svojih zapovesti (The Five Points of a New Architecture). To je učinio u svojoj šezdeset trećoj godini i F. L. Rajt sa devet tačaka u kojima objašnjava svoje ideje o organskom i racionalnom. Sledbenici i ograničeni epigoni sve su učinili, ne samo u Srbiji, da stambena arhitektura dobije poznate bezlične okvire. Ali, od 1967. prvo srpski, pa tek onda drugi jugoslovenski arhitekti, počinju obračun sa stegama u stanogradnji. Desetak godina trajala je borba između egzaltirano "zaigranih" arhitektonskih masa i talasasto "pokrenutih" zgrada. Pobedile su zgrade. Kritičari, koji su i uveli naznačene pojmove, priznali su poraz. Novije vreme počelo je naseljima u znaku tri bračna para. To su Aleksići, Bakići i Marušići. Poslednja faza je obeležena delima Aleksandra Đokića i mnogih drugih romantičara, ali i onih koji su, nažalost, preživeli postmodernu.

Kada je reč o javnim objektima, u poslednjih gotovo sto godina školskim zgradama i obdaništima posvećena je najveća pažnja. U Beogradu i širom Srbije realizovane su mnoge škole u kojima su znalački interpretirane ideje o racionalnom, intimnom, lepom. Bolnice su, takođe, bile poseban predmet interesovanja brojnih generacija arhitekata. Zgrade kraljevskih, kneževskih ili vladinih institucija, naravno, bile su uvek u vrhu interesovanja, pa su i retki primeri da su loše arhitektonski interpretirane. Objekti kulture takođe su bili u rukama dobrih, privilegovanih arhitekata. Hotelska arhitektura kretala se između pomodnog i nadahnutog. To se isto događalo i s kongresnim centrima. Kongresni "Sava-centar" je, međutim, ostvarenje u koje je Maksimović ugradio sva najbolja tekuća svetska iskustva. Svetska iskustva su, u Francuskoj pogotovo, sticali beogradski arhitekti, od Josića do Garev-

skog. Tokom trideset i više godina među stvaraocima elitne francuske arhitekture nalazilo se i desetak drugih srpskih (francuskih) arhitekata (Dušica Milojević, Ognjen Babić, Žan Dimitrijević, bračni parovi Mole i Ilić, Ljubomir Nikolić, itd.). Srpski arhitekti su među vodećim arhitektima SAD, Kanade, Čilea, Venecuele, Australije, Austrije, Nemačke, Italije, Švedske. Napustili su Srbiju pre trideset, dvadeset ili deset godina, ali su ostali okrenuti njenim korenima. Arhitekti iz beogradskih biroa "Energoprojekta", "Komgrapa", "Rada", "Agroinženjeringa" i desetak drugih, realizovali su stotinak objekata u većem broju zemalja. Dva će biti predstavljena u ovom prilogu.

Na kraju ovog bloka o svetskim iskustvima samo naznaka da su u Beogradu, 1985, 1988. i 1991. godine, održana beogradska trijenale svetske arhitekture. Predstavljeno je skoro 200 vodećih arhitekata iz 45 zemalja. Na Beogradskom sajmu i u 12 vodećih beogradskih galerija, na tri trijenala izloženo je oko 600 panoa 100/100 cm. Autor sva tri trijenala bio je Ivica Mlađenović (1937), organizatori su bili Udruženje likovnih umetnika primenjene umetnosti i dizajnera Srbije (ULUPUDS) i Savez arhitekata Srbije. Trijenale smotre su, u punom ili manjem obimu, repризirane u Austriji, Singapuru, Indoneziji, Japanu, SAD, Francuskoj, Meksiku, Argentini, Mađarskoj.

Pripremajući ovaj tekst, autor je morao konsultovati veći broj stručnjaka. Među njima su istoričari umetnosti, arhitekti, urednici časopisa. Posebna zahvalnost: Donki Stančić, Gordani Mitrović, Milici Janić, Joki Vujičić, Miloradu Vojinoviću, Marini Đorđević, Spomenki Milošević, prof. Miodragu Jovanoviću, dr Slobodanu Mileusniću i Milivoju Debljoviću. Nažalost, od preko 170 crno-belih ili kolor fotosa, odnosno slajdova, iskoristio je samo 24. Fotodokumentacija pristigla iz Kraljeva, Niša, Kragujevca, Novog Sada, pa i preko Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, gotovo je minimalno iskorišćena, pa autor, svestan koliko je bilo napora da se do nje dođe, traži razumevanje. Za navođenje oko 100 bibliografskih jedinica, koje je autor koristio u pripremi priloga, nije bilo mesta.

Napomene:
A/ Članak je preuzet sa Sitea: "Projekat Rastko. Istorija srpske kulture" http://www.rastko.org.yu/isk/isk_16
B/ Kada autor pominje "prošli vek" on misli na XIX v., dok se "naš vek" odnosi na XX v.

Nekoliko reči o autoru:

Arhitekta Ivica Mladjenović

Rodjen 1937 god. u Nevesinju. Diplomirao na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. U G.P."Gradina " u Tuzli radi kao vodeći projektant do 1970., a kao beogradski predstavnik preduzeća "Siporeks" iz Tuzle do 1985 god. Od tada prelazi u samostalne umetnike (član ULUPUDS-a), a 1988 stiče status zaslužnog umetnika. Vlasnik biroa: Studio Linija A u Beogradu.

Projekti: Stambena kula u Tuzli (1964), dve stambene zgrade u Zagrebu (1968), tri stambene kule u Novom Sadu sa Stogovom i Marjanovićem (1971), rekonstrukcija i enterijer Računskog centra pri Rudarskom fakultetu u Beogradu (1978), eksperimentalna stambena zgrada na Beogradskom sajmu (1986) i dr.

Organizator i autor pet Trijenala svetske arhitekture (šesti u pripremi), kao i niza drugih izložbi arhitekture prikazanih u Beogradu kao i u nizu drugih zemalja.

Gostujući nastavnik na više univeziteta po raznim zemljama (Bartlet school, London i dr.). Izdavač i vlasnik lista "Grad". Istraživač, esejista, hroničar i kritičar. Pasionirani zaljubljenik i zatočnik savremene arhitekture.

FAKTORI KREATIVNOSTI
ili
PRILOZI ZA AUTOBIOGRAFIJU G. DOBROSAVA–BOBA ŽIVKOVIĆA

Ilustracije: Dobrosav-Bob Živković
Tekst: Mihailo Čanak

Poznato vam je kako smo u prošlom broju ovog Biltena (15/2000) pronašli, nama do tada nepoznatog autora, čije smo fenomenalne ilustracije pre toga u nekoliko navrata bestidno raubovali u više prethodnih brojeva. Na naše prikaze "Našli smo Autora!" i "Evo prave knjige" (koji se odnosi na knjigu "Škola", a koju ako niste do sada kupili, ima da budete izbačeni sa našeg kursa!), autor:

G. Dobrosav-Bob Živković

reagovao je jednim ljubaznim pismom koje vam ovde prenosimo bez ikakvih skraćenja (a zašto bismo ga pobogu i skraćivali?) i friziranja, kao što je praksa u svim ozbiljnim redakcijama. Evo dakle tog pisma, na kome se G. Bobu najlepše zahvaljujemo:

Poštovani Dr. Mihailo i svi čitaoci ARD-Biltena,

Mada se koliko-toliko uspešno "krijem od javnosti", izgleda da ste našli način da me izmamite iz moje pećinice i nagovorite da reagujem. Prva ideja mi je bila da nekako (namenskim-crtežom) učestvujem u stvaranju vašeg biltena. Na žalost, plašim se da dok bi se ja nakanio da osmislim nešto posebno pametno za vas - prošlo bi previše vremena.
Zato vam šaljem ovu ilustraciju koja bi trebalo da zameni priču o meni (originalno je smišljena kao odgovor na pitanje "koji je to recept za kreativnost" a ispala je neka vrsta autobiografije). Pošto mi crtanje ide i lakše i lepše od pisanja tu bi se moglo naći sasvim dovoljno odgovora na pitanja o meni. Za sada se pouzdam u maštu i idealizam kako Vas, tako i Vaših čitalaca, i ostavljam Vam da preostale detalje o mom "liku i delu" (he-he) zamislite sami. Ako sve bude išlo po (mom) planu...ono što vi mislite o meni - trebalo bi bar za malkice da bude bolje, veće i lepše od originala.

Nadam se da ćemo kad tada da sarađujemo, a dotle vas pozdravljam.
Sa poštovanjem ,

Bob

PS: Nisam ja onaj tip u donjem desnom uglu"Mature".

Dobro, dobro, nismo se ni nadali da ćemo biti baš toliko talični i vidoviti da zaista procunjamo i portret G. Boba u donjem desnom uglu "Mature"! Nama je sasvim dovoljno što smo uspeli da ga nagovorimo da reaguje i sa nama uspostavi kontakt. Medjutim, ni u snu se nismo nadali da će nam uz pismo poslati i jednu predivnu i višeznačnu sliku, koja s jedne strane prikazuje "Recept za kreativnost" (za bilo koju kreativnu profesiju, pa i za arhitekturu), dok s druge strane ilustruje osnovne aspekte njegovog ličnog stvaralaštva i dosadašnjeg životnog puta. Dabome, nije nam ni na kraj pameti da i dalje kopamo po detaljima njegove intime, (time se bave neke uniformisane čike), nadamo se da će nam on sam tokom vremena kada bude želeo i ako bude želeo, ispričati još dosta dragocenih priča o sebi i drugima. Mi sada još nismo dorasli posebnim prilozima, o kojima on ljubazno govori u svom pismu, sasvim nam je dovoljno da nam povremeno, iz svog već objavljenog fundusa odobri preštampavanje ponekog materijala koji se može primeniti i za naše specifične prilike, baš kao što je ova izuzetna ilustracija koju

nam je poslao uz pismo a na kojoj mu se takodje toplo zahvaljujemo.

Naivčine mogu da pomisle da su ovakve ilustracije puko zezanje i zabavljačka egzibicija. Ama, ni pomena od toga! Kod pravih karikaturista – ilustratora za(frk)ancija je samo fasada i maska za neupućene. Iza na izgled veselih pošalica i očaravajućih crnjaka, krije se više dubljih slojeva koje treba polako odgonetati do stepena koji je pristupačan samom čitaocu. Ilustrator nekad svesno kontroliše sve ove slojeve, a nekad ih i intuitivno projektuje na hartiju. Neko (kao genijalni Koraks) može da se kao krlja navrze na jednu FAMILIJU, pa da je delje kao mrtvac dasku godinama i decenijama, dok neko drugi (kao G.Bob) može da se sa ne manjom efikasnošću orijentiše na šire probleme, pa u većoj ili manjoj meri pomogne njihovom sagledavanju i rešavanju.

(vidi novu knjigu:"Nacionalni park Srbija", Kreativni centrar, Beograd 2000).

Medjutim, ilustracija koju prikazujemo, nema nameru da menja svet, ona prosto neverovatno, kao da je radjena po dogovoru, definiše faktore koji su od uticaja na razvoj kreativnosti kod SVIH stvaralaca pa i budućih arhitekata. Razume se slika je hermetična i (kao "Apokalipsa" Sv. Jovana Bogoslova), govori u natuknicama onima koji su voljni da čuju reči pouke i duhovne utehe. I baš kao što su mnogi, zvani i nezvani, pokušavali da, neki skrušeno, a neki nadmeno, protumače tajanstvene reči Apokalipse, tako ću i ja, nedostojni rab božji pokušati da, u cilju vašeg duhovnog osvešćenja i prosvetlenja, bar do izvesne mere protolkujem ove, od laika i prostog puka neprozirne poruke i neka mi Gospod bude na pomoći da nešto opet ne zabrljam!

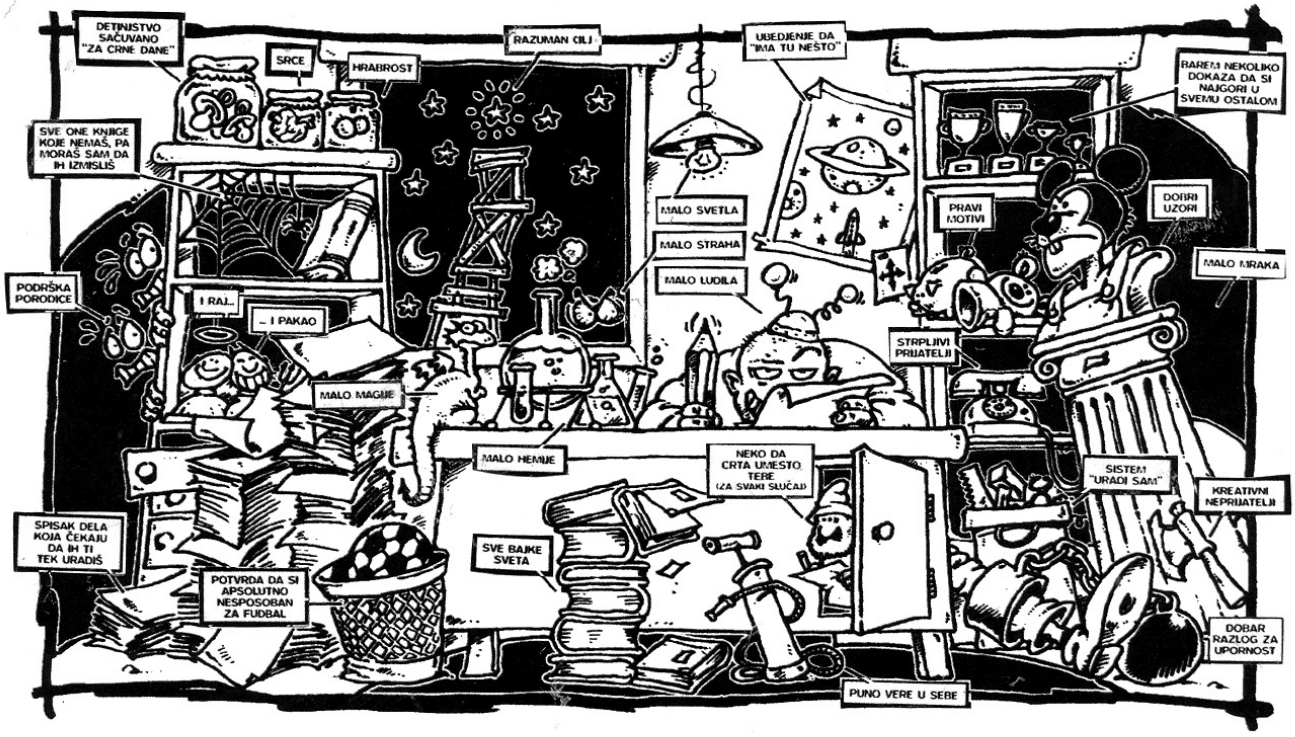

Dobrosav-Bob Živković:
Recept za kreativnost ili
Prilozi za Autobiografiju

Da pogledamo prvo tajanstvene zapise koji prate pojedine delove ove kompleksne i pune značenja slike. Pa tu se, sudeći po svemu, radi o FAKTORIMA, koji utiču na razvoj i održavanje kreativnosti, toliko potrebne arhitektima. Mi uzimamo slobodu da ih radi veće preglednosti klasificiramo na sledeći način:

1 – Endogeni (unutrašnji) faktori
  11 – Psihološki faktori
    111 – Detinjstvo sačuvano za crne dane i Sve bajke sveta
    112 – Srce
    113 – Hrabrost
    114 – Malo straha
    115 – Ubedjenje da tu ima nešto
    116 – Puno vere u sebe
    117 – Razuman cilj
    118 – Malo ludila
  12 – Lične (ne)sposobnosti
    121 – Potvrda da si apsolutno nesposoban za futbal
    122 – Barem nekoliko dokaza da si najgori u svemu ostalom

2 – Egzogeni (spoljni) faktori
  21 – Sociološki faktori
    211 – Podrška porodice
    212 – Strpljivi prijatelji
    213 – Kreativni neprijatelji
    214 – Dobri uzori
    215 – Neko da crta umesto tebe (za svaki slučaj)
    216 – Malo mraka, malo svetla...
  22 – Ekonomski faktori
    221 – I raj i pakao
    222 – Sistem "Uradi sam"
    223 – Malo magije, malo hemije
    224 – Sve one knjige koje nemaš pa moraš sam da ih izmisliš
    225 – Spisak dela koja čekaju da ih ti tek uradiš
    226 – Dobar razlog za upornost
    227 – Pravi motivi

Tek kada se, na ovaj način prikazani, faktori srede i klasifikuju (klasifikacije, kao što rekosmo služe isključivo za lakše i preglednije sagledavanje neke složene problematike), sagledava se kompleksnost i dubina ove na izgled "vesele i neobavezne" slike. Pa ipak, to je samo vrh ledenog brega. Hajde sada da bar malo zagrebemo po njegovoj površini, tačku po tačku:

111 – Detinjstvo sačuvano za crne dane i sve bajke sveta

Osoba koja u detinjstvu nije hranjena bajkama, u kasnijim godinama se duhovno suši i njena kreativnost je ozbiljno ugrožena. Da biste slobodno i nesputano kreirali, morate biti pelcovani mladalačkom svežinom i zadržati je do pozne starosti, što ne znači da treba da budete kompletno infantilni ili, ne daj Bože, debilni! Lično mislim da će vam u razvoju kreativnosti više pomoći čitanje "Gospodara prstenova" ili "Silmariliona" od dela Sartra i Kamija, a da su ilustracije iz knjiga "Škola" i "Nacionalni park Srbija" za nas isto tako inspirativne (ma da na posredan način), kao i monografije o našim srednjevekovnim spomenicima (ju-ju-ju, pomeri se s mesta, svetogrdniče, šta pričaš. bre!). Zadržite u sebi parče detinjstva jer: "ko ne primi carstva Božijega kao dete, neće ući u njega"(Luka 18,17), a kreativnost je nebesko seme koje se na zemlji samo dalje rascvetava i oplodjuje.

112 – Srce (ljubav)

Ljubav prema profesiji, prema konkretnom poslu koji radite, pa čak i prema ljudima za koje radite, je jedan od ključeva istinske kreativnosti. Ono što se radi preko volje, po zadatku i moranju, bez zadovoljstva i entuzijazma, može biti pošten i korektan posao, ali neće biti nadahnut tzv. "božanskom iskrom". Takvo ostvarenje će biti upisano u vašem "Portfoliu" ali ne i u vašem životnom bilansu. Za jedan bogat stvaralački

opus, nikada nema dovoljno vremena, a vreme provedeno na bezvoljno radjenim poslovima se može smatrati protraćenim i spaljenim. Na žalost, vi nećete uvek moći da radite ono što volite. Pa lepo, pokušajte da zavolite sve čega se prihvatite i da ono što radite uradite najbolje što možete. Više se od vas ne može ni očekivati.

113 – Hrabrost

Kada ste u oktobru došli na naš kurs, ja sam tokom celog prvog trimestra pokušavao da vas zaplašim i skrenem pažnju na sve nedaće koje će vas pratiti tokom vaše arhitektonske karijere. Neki su i odustali pa se orijentisali u drugim pravcima, dok ste vi HRABRO i verovatno neoprezno, ipak zagazili u ove naše vode. Što budete dublje ulazili u profesiju, hrabrost će vam biti sve potrebnija. Treba da budete hrabri kada budete odlučivali hoćete li nakon diplomiranja ostati ovde ili otići u beli svet, hoćete li prihvatiti neki nesiguran posao ili ne, hoćete li doneti neku riskantnu profesionalnu odluku, itd., itd. U toku projektovanja, najkreativnije odluke su uvek daleko od standardnih opšteprihvaćenih rešenja. Treba da budete hrabri i borite se za njih uprkos raznim otporima pa i rizicima za status koji možda trenutno uživate. Nema kajgane bez razbijenih jaja (kokošijih, razume se!).

114 – Malo straha

Medjutim, hrabrost nije sinonim za neopreznost. Opreznost je dobro kontrolisana doza bojazni i sumnjičavosti koja nas sprečava da napravimo neku glupost i nekontrolisano uletimo u neku situaciju u kojoj nemamo realne šanse za uspeh. Ući u poslovni aranžman sa nekim nikogovićem, koga pas nema za šta da ujede, a koji bezobrazno od vas traži da mu projektujete neko veliko naselje, pa onda nestane, nije znak hrabrosti, već totalne neopreznosti i gluposti. Naučite da u sebi uskladite elemente hrabrosti i opreznosti, ma da to nije ni malo lako, meni to ni do dana današnjeg nije sasvim uspelo.

115 – Ubedjenje da TU ima nešto

Gde TU, that's the question! TU se može odnositi na profesiju u celini ili na neki konkretan posao. Kada se odlučujete za arhitekturu, vama svet arhitekture leži još uvek skriven iza čuvenih sedam Salominih velova (prvi biblijski strip-tease), ali vi se za nju opredeljujete zato što osećate da TU IMA NEŠTO što je na vašoj talasnoj dužini. U većini slučajeva vi ste u pravu – u arhitekturi ZAISTA ima nešto, sa čega vi tokom vremena uklanjate veo po veo, a da li ćete na kraju ugledati lepoticu ili bezubu babu, to će zavisiti kako od opštih prilika, tako i od vas samih.

Svakako, i u svakom pojedinačnom zadatku se takodje krije NEŠTO, što treba izneti na svetlost dana. Bez tog osećaja, nećete biti u stanju da do tog nečeg doprete i da ga na najlepši način iskažete. Medjutim, sam osećaj da tako NEŠTO uopšte postoji, već je prvi putokaz ka njegovom nalaženju.

116 - Puno vere u sebe

Tokom ovog kursa susreo sam se sa mnogima koji iskreno SUMNJAJU u svoje mogućnosti da se valjano pripreme za prijemni ispit i za kasniju profesiju. Ako je takva sumnja intenzivno izražena, ona može da vas blokira do te mere da izgubite početni entuzijazam i pripremate se kao od bede, tek koliko da ne povredite vaše sirote stare roditelje. Takvi izostaju sa časova ili odlaze pre njihovog završetka, takvi ne pitaju koji se filmovi daju uveče, već kad se ide kući, takvi radije puše nego što crtaju, velika je šansa da takvi popuše i ispit!

Medjutim, oni koji veruju u sebe, imaju i motivaciju, a uz motivaciju ide i kreativno nadahnuće. Oni su sigurni u sebe i umeju da iz svakog segmenta profesije izvuku prave informacije, neophodne za jedan stvaralački proces. Vera u sebe i svoje sposobnosti je temelj na kome se dalje sa sigurnošću zida zgrada kreativnosti.

117 – Razumni cilj

Na svojoj slici, G. Bob Živković u šali kao razumni cilj, prikazuje dosezanje zvezda. Medjutim, to uopšte nije tako daleko od istine. Vi ćete sebi postavi jednu hijerarhiju ciljeva od kojih će neki biti veoma bliski (da na pr., danas završite kotiranje one proklete osnove podruma), pa nešto dalji (da uspete na prijemnom ispitu), pa još dalji (da diplomirate, magistrirate i doktorirate), pa sasvim daleki ali ne i sasvim nerealni (da se tokom života daleko probijete i postanete svetski čuveni arhitekta). Ne sprdajte se sa ovim udaljenim ciljevima, jer oni pomeraju granice vaših realnih mogućnosti! Možda nećete postati svetski poznati, ali ćete se proslaviti na domaćem planu a ni to nije loše. Zapamtite da mali ciljevi uvek radjaju i mala dostignuća. Ako je vaša životna želja da postanete opštinski gradjevinski inspektor i kao mito dobijete prasence malo kao pilence, svi su izgledi da će vam se želja i ispuniti, ali će u globalu vaš život biti siv i neveseo.

118 – Malo ludila

Da bi se čovek u sredini koja se raspada opredelio za gradjenje, potrebno je da bude malo uvrnut. Normalni ljudi idu utrvenim putevima, njima je svako odstupanje od standarda strano i obespokojavajuće. U današnjoj nenormalnoj situaciji normalni ljudi psihički pucaju.

Uvrnuti se pak, ne uklapaju u standarde. Oni žive neki svoj, drugačiji život i imaju svoje vrednosti i prioritete. Na utabanim putevima arhitekture ne raste cveće kreativnosti, tu bi ga izgazili česti prolaznici. Nove i sveže ideje nalazićete na prostorima kroz koje prvi prolazite, a da biste probijali nove puteve, praćeni odbojnošću i sumnjom vaših bližnjih, morate biti bar malo čvrknuti. Naviknite se na to i brižljivo negujte u tišini, svoje dragocene momente profesionalnog "blagog ludila". Ne pričajte drugima o njemu, ono je nežna biljka i iskazuje se isključivo kroz vaše lepe i neponovljive projekte.

121 – Potvrda da si apsolutno nesposoban za futbal

Žao mi je što to moram da vam kažem, ali to je tačno. Vrhunski sport (a futbal pre svega) ne prati arhitekturu. Ja ne znam ni jednog poznatog arhitektu, da je uspešno nastupao u nekom prvoligaškom timu, a ni suprotno. To ne znači da ja omalovažavam sport, daleko od toga. To znači samo, da ako se posvetite arhitekturi i želite da iz nje izvučete sve što vam ona pruža, morate druge preokupacije zapostaviti i svesti ih samo na amatersko održavanje forme. Ne može jare i pare, ne može se u isto vreme služiti i Bogu i Mamonu! Ama, ne samo da nećete moći da se istovremeno profesionalno bavite još nečim, već ćete zapostaviti i stare prijatelje i kontaktirati samo sa kolegama i ljudima iz profesije. Sa tim se unapred pomirite ili brišite smesta iz arhitekture dok niste u nju dublje i nepovratno zagazili! Ukoliko ipak budete sedeli na dve stolice, visoki su izgledi da ćete kiksirati na obe strane, odnosno ostati u sivoj zoni anonimnosti.

122 – Barem nekoliko dokaza da si najgori u svemu ostalom

Ako slučajno konstatujete da drugi od vas bolje sviraju, slikaju, igraju, da imaju više uspeha kod suprotnog pola, da su lepši, šarmantniji i uspešniji u životu, a da vi praktično, niste nizašta, onda je to znak da treba da idete na arhitekturu. Diskutabilni uspesi u profesiji će vam bar delimično rekompenzirati poraze na drugim planovima i umanjiti neizbežni kompleks manje vrednosti. Nekada u mladosti imao sam čast da pripadam kao levo smetalo jednoj petorki desperadosa (Lenarčič, Mitić, Petrović i Simović), koja se, kada se suočila sa sindromom vanprofesionalne beznačajnosti, iz sve snage bacila na arhitekturu i preko nje uspela da nadoknadi mnoge životne insuficijencije.

Razume se, kasnije će se ispostaviti da i u arhitekturi ima boljih od vas, ali tu ste bar

na svom terenu, a uslovi borbe manje više izjednačeni. Radite najbolje što možete i sve će biti u redu. Ne bojte se vaše beznačajnosti u drugim oblastima, ona je čak korisna, jer vas snažno motiviše na maksimalnu kreativnost u okviru vaše profesije (arhitekture, nadam se).

211 – Podrška porodice

Vaša porodica (ukoliko vam roditelji nisu arhitekti) zapravo uopšte ne želi da studirate arhitekturu. Vaši siroti roditelji žele da studirate medecinu, kako biste mogli da ih negujete u starosti i bolesti. Medjutim, oni vas bezgranično vole pa će vam oprostiti što ste se opredelili za jednu, za njih krajnje nekorisnu profesiju. Podržaće vas i moralno i materijalno i radovati se svakom vašem uspehu. Poštujte njihovu ljubav i nesebičnost i uzvratite im uspesima. Nemojte misliti da su oni stručno nesposobni da ocene kvalitet vašeg rada, jer oni svoje neznanje nepogrešivo kompenzuju instinktom i ljubavlju. Podelite sa svojim najbližim i brige i uspehe. Bićete zaprepašćeni kada konstatujete u kojoj meri vas oni mogu i inspirisati i motivisati. Teško ćete naći bolje prijatelje od članova vaše porodice. Na ovim prostorima porodični klanovi su još uvek značajan faktor psihičke stabilnosti pojedinaca.

212 – Strpljivi prijatelji

Teško je družiti se sa arhitektima, jer se njima nikada ne zna ni ručak ni večera. Oni su čas pretrpani poslom, a čas (što je redji slučaj) zevaju od dokolice. Baš kada se slavi godišnjica mature, arhitekta predaje neki konkurs, čak ni na pogrebe ne ide, jer baš tada ima sastanak sa investitorom. ltd., itd.

Medjutim, ako arhitekta ima sreću da ima strpljive i verne prijatelje, oni će ga prihvatiti takvog kakav jeste i sve mu oprostiti, dok dara ne predje meru. Ljudi vole da imaju ugledne prijatelje, a ugledni i dobri prijatelji i njih motivišu da daju sve od sebe. Koliko god svi to negirali, u svakom prijateljstvu postoji mala doza takmičarstva, ne toliko da se neko istakne ispred drugih, koliko da se ne obruka pred ostalima. Tako i prijatelji potstiču vašu kreativnost, hrabreći vas i radujući se vašim uspesima (i ja imam takve prijatelje, kao što su porodice Zdravković i Baljić, hvala im na dobroti i strpljenju i dje čuli i dje ne čuli!).

213 – Kreativni neprijatelji

Ništa ne može da vas tako snažno kreativno motiviše kao jaka i sposobna konkurencija. To se očituje naročito na raznim arhitektonskim i urbanističkim konkursima, kada dajete sve od sebe da bi ostvarili što kvalitetniji rezultat i kada se obično i javljaju najinventivnija rešenja. U principu, na konkursima uslovi treba da budu izjednačeni za sve (što u praksi nije slučaj, zbog svih mogućih nameštaljki), a vi ćete bez obzira na sve okolnosti pokušati da na jednom konkretnom zadatku iskažete sve svoje kreativne sposobnosti. Kada ne bi bilo oštre konkurencije, ni vi se ne bi toliko trudili i napinjali. Dakle, ne bojte se jake konkurencije, ona vas motiviše i inspiriše.

214 – Dobri uzori

Nemojte se bojati da imate neke svoje uzore. To mogu biti veliki svetski arhitekti, koji pojma nemaju da su vam uzori, ali i neke vaše kolege koje su kreativnije i sposobnije od vas. Ja se ne stidim da priznam da mi je u prvim godinama moje karijere nedostižni "guru" bio moj kolega, prijatelj i kum Milosav-Miša Mitić, koga smo vam predstavili na početku ovog Biltena. Ako niste naročito inventivni može se desiti da celog života sledite verno jednu ličnost, a moguće je i da promenite način izražavanja pa krenete nekim drugim putem. Moguće je da vam jedna (ili više ličnosti) pruže neki početni podsticaj, a vi se onda oslobodite uticaja i dalje nastavite sami. Konačno, nemojte zaboraviti da su i najveći arhitekti

današnjice, bar neko vreme imali neke svoje uzore. Richard Meier, Kenzo Tange i Christian de Portzamparc su se u početku inspirisali Le Corbusier-om, dok je Frank Lloyd Wright dosta naučio od Louisa Sullivana. Nije moguće da sve sami izmišljate. U početku se morate na nekog osloniti, a tek onda kada se vaš arhitektonski rečnik usloži možete pokušati i da se u odredjenoj meri osamostalite.

215 – Neko da crta umesto tebe

Kada se osamostalite i počnete da radite SVOJE projekte, konstatovaćete da ne možete bez saradnika. Prošlo je vreme tehničara, danas svi tehničari (svršeni učenici ATŠ-a), nastavljaju sa studijama i konačno postaju i sami arhitekti. Vi ćete najverovatnije angažovati neku mladjariju čiji rad ćete morati da kontrolišete, ali koja ume da misli svojom glavom i možda ćete neke od njihovih ideja moći i da prihvatite. Stalnim razvojem tehnologije, arhitektonski zadaci postaju sve složeniji, tako da projektovanje postaje posao dobro uigranih i stručno kompetentnih timova. Uskladjeni medjuljudski odnosi u timovima su jedan od ključeva njihovog uspeha, jer iz njih mogu da proisteku mnoge nove i korisne ideje. Budite ljubazni prema svojim saradnicima i pokažite da umete da cenite njihove doprinose. Ostanite sa njima u dobrim odnosima i kada vas budu napuštali jer, ko zna, možda ćete i vi postati njihovi uzori.

216 – Malo mraka, malo svetla...

Ova tajanstvena poruka može da se tumači na razne načine, a evo jednog od njih:

Moguće je pre svega da se mislilo na promenljivost društvenih prilika, gde nam se čas čini da su nam potonule sve ladje, a čas da možda ipak nije baš sve propalo. U našim baksuznim životima ipak se smenjuju neki lepi i neki mračni trenuci. Opšta nevolja koja nas okružuje rastužuje nas, a onda krknemo deset s lukom i pivčugu, pa smo za neko vreme siti i veseli, i ne mislimo na one kojima je ovo božansko zadovoljstvo nedostižno. U ovakvim promenljivim prilikama, sva su čula napregnuta a sposobnost brzog akomodiranja mora biti razvijena do maksimuma. Kreativnost je složen fenomen i može se usmeriti na više ili prizemnije ciljeve. U mutnim vremenima kreativnost se povećava, ali je usmerena ka rešavanju svakodnevnih problema, više je prizemna i pragmatična, što ne znači da se promenom prilika ne može i preusmeriti ka nekim višim dometima.

221 – I raj i pakao...

Svetlost i mrak su spoljni fenomeni, raj i pakao su načini kako ih mi u sebi doživljavamo.

Ali postoji i drugačije tumačenje ove hermetičke poruke: Tokom vaše karijere smenjivaće vam se plodne i gladne godine, uspesi i neuspesi, mirni i burni periodi, dobri i loši poslovi... Nalazićete se, čas u raju, čas u paklu i te promene će vas očeličiti i kreativno izoštriti. Da nije loših perioda ne biste umeli da cenite one dobre i da zaista uživate u njima, da nije zla bili biste ravnodušni prema dobru. Dabome, ako vas Bog blagoslovi pretežno lepim danima, to ne znači da treba da ih svesno kvarite, već samo da budete svesni ove milosti i da ste za to zahvalni.

"Lakše je kamili proći kroz iglene uši, negoli bogatome ući u carstvo Božije" (Luka, 18, 25). E, pa isto je tako teško onome, ko živi u lasti i masti, bez ikakvih problema, da udje u duhovno carstvo kreativnosti. Do posvećenja se ranije stizalo vrletnom stazom odricanja i askeze uz susrete sa raznim iskušenjima, pa i danas, put do kreativnosti vodi preko raznih iskušenja koja nas čeliče i duhovno jačaju.

222 – Sistem "Uradi sam"

Nemojte očekivati da uvek imate pomoć kad vam je potrebna, niti da se sve može nabaviti u radnjama. Veoma često ćete

morati da se sami snalazite i da improvizujete. Rekosmo već da nećete moći bez saradnika, ali i vi morate biti u stanju da ih uspešno kontrolišete, morate znati ne samo šta oni rade, već i kako. Koliko god oni bili specijalizovani, vi morate poznavati bar neke bazne elemente njihovog posla, a nekad ćete biti prinudjeni da nešto i sami uradite. Takve nestandardne situacije, takodje na odredjen način jačaju vašu kreativnost, jer morate smisliti neke poštapalice kako biste veštinom zamenili nedostatak potpune informisanosti. Vi možda niste u mogućnosti da na računaru obradite neku 3-D prezentaciju, a saradnik vam je na putu, ali ćete zato uz pomoć priručnih sredstava i pomoćnih mreža napraviti jednu ili nekoliko brzih perspektiva koje će proizvesti sličan efekat, možda ćete sklepati i jednu radnu maketu i fotografisati je, itd. Saradnici su vam potrebni, ali morate biti uvek spremni da, ako je potrebno i sami uradite posao. Takva su vremena!

223 – Malo magije, malo hemije...

Arhitektura je nauka o materijalizaciji, to se ne sme zaboraviti. Morate jednom nogom biti čvrsto na zemlji i dobro poznavati sve njene ovozemaljske aspekte – primarne i sekundarne strukture, obloge, izolacije, instalacije i načine izvodjenja. Ako se srodite s njima, oni će vam otkriti mnoge tajne stvaranja i neslućene izvore inspiracije. Setite se samo da je tehnologija porodila neke savremene arhitektonske pravce kao što su High Tech i Slick Tech.

S druge strane, arhitektura je i čarolija. Iz nevidljivog carstva idealnih praoblika do posvećenika povremeno stižu poruke koje ih vode ka novim neoekspresionističkim, organskim ili fantastičnim ostvarenjima. Vaš je zadatak da uskladite "hemiju" i "magiju", da povežete zemaljsko i nebesko. To je zaista polje gde se vaša kreativnost iskazuje i dokazuje. Nemojte zapostaviti nijedan od ova dva aspekta. Oni se tesno prožimaju i čine jedinstvo, oni nikako ne mogu jedan bez drugog.

224 – Sve one knjge koje nemaš, pa moraš sam da ih izmisliš

U drugim, srećnijim zemljama nije teško doći do informacija o arhitekturi. Na raspolaganju vam stoje bogato snabdevene knjižare i biblioteke, a knjiga i časopisa ima na pretek. Velikani arhitekture su predstavljeni pojedinačno u monografijama ili skupno u kritičkim prikazima savremene arhitekture, u celini ili po pravcima, a oko gomile izdavača viju se jata potencijalnih autora.

Kod nas, na žalost, informacije se dobijaju na kašičicu. Nema dovoljno stranih knjiga, a nema ni domaćih. Nijedan naš autor nije spreman da u cilju elementarnog arhitektonskog obrazovanja napiše jednu jasnu i preglednu istoriju arhitekture u periodu 4000 pne – 2000 ne. Arhitekti su, dakle, primorani da formiraju svoje lične banke podataka i da pokušaju da na bazi krajnje oskudnih i parcijalnih ulaznih podataka dobiju što kompletniju sliku o posmatranoj materiji. To je kao mozaik kome nedostaju mnoge kockice i vi ćete biti prinudjeni da upotrebite svu svoju imaginaciju i kreativnost da izvučete željene informacije i pouke. Možda dobijena slika i neće sasvim odgovarati stvarnosti, ali je pre svega važno da ona, takva kakva je, bude VAMA od koristi.

225 – Spisak dela koja čekaju da ih ti tek uradiš

Arhitekta može biti svaštar kao lekar opšte prakse, a može biti i specijalista koji je opredeljen za neku od arhitektonskih oblasti kao što su zdravstveni, ugostiteljski, stambeni, školski, industrijski ili neki drugi objekti. Ukoliko se budete specijalizovali, moraćete da oformite i svoje tržište, odnosno da saznate šta se na pr., od školskih zgrada sve planira u zemlji, ko su investitori i kako do njih doći, kakve su realne šanse da se planirani objekti i izvedu (ima li odgovarajućih lokacija i sredstava), itd., itd. Možda će vas dobijene informacije i odvratiti od planirane specijalizacije i uputiti u nekom dru-

gom pravcu, a možda će i potvrditi vašu odluku. Sakupljanje ovih informacija je vrački težak i složen posao, pa ćete morati da budete ne samo vredni već i kreativni u traženju načina kako da do njih najbezbolnije dodjete. U ovom slučaju, dakle, vaša kreativnost se ne usmerava ka rešavanju stručnih, već krajnje pragmatičnih problema.

226 – Dobar razlog za upornost

Jedan od dobrih razloga da se u profesiji napinjete iz petnih žila je i bezizlaznost vaše situacije, jer prosto nemate gde da se denete. Postali ste robovi vaše profesije, za nju ste se mazohistički vezali teškim lancima (vid teže perverzije), pa ćete se sada ili boriti ili krepati kao stari ker iza tarabe. Vi ste kao ona žaba koja je skočila u bezvodni bunar i sada morate da preživite od dve tri male lokvice na dnu. Arhitektura vam je jedino utočište, sve druge ladje ste za sobom popalili.

E pa, mlade Dame i Gospodo, ja ne sumnjam da ćete preživeti. Ako ste imali m..., pardon, hrabrosti da krenete ovim opasnim putem, ako pri toj odluci i dalje ostajete i konačno skočite u bunar arhitekture, onda ćete, vala, imati snage da se snadjete i u svim nedaćama koje vas očekuju, a G. Bob i ja vam želimo puno uspeha.

227 – Pravi motivi

Na ilustraciji simbol pravih motiva je kasica-prasica, što bi trebalo da znači da parice snažno podstiču i vašu kreativnost, da vas greju i krepe i spolja i iznutra. Na žalost, to je istina! I najveći umetnik i stvaralac mora povremeno nešto da pojede, da pendžetira cipele sebi i svojoj dečici, da plati račune za struju i komunalije, da..., idi begaj, obavezama nema kraja! Nije dobro valjati se u parama, jer tada niste motivisani ni za šta, ali je još gore živeti u bedi. U pustinji ni korov ne niče. Dakle, parice itekako motivišu, nego šta!

S druge strane, siromašnom geniju i zec mokri uz nogu. Svi ga simpatišu i žale, a žaljenje je uvek vezano sa izvesnom dozom prezira. Marketinški je loše biti siromašan, od siromašnih svi beže, a kada im i nude saradnju, onda im nude puždru i koske.

Ako ste idealista i radite nešto za svoju dušu a ne za pare, onda ćete kod nekih pobuditi najstrašnije sumnje u vaše prave motive. Pre nekih desetak godina, dok sam radio sa decom potpuno volonterski (jer sam smatrao da direktor jednog instituta ne sme da paralelno sa svojim redovnim poslom tezgari), načuo sam kako se jedan neidentifikovani roditelj raspituje ZBOG ČEGA ja držim besplatno časove, da nisam ja slučajno neki PEDOFIL? Raspitivao sam se za njegovo ime, nabavio jednu potežu metalnu šipku i bio spreman da kretena odrobijam, ali srećom i po mene i po njega niko nije hteo da mi oda njegovo ime.

Dakle, radite, naplaćujte ono što je pravo i iz sve snage izbegavajte siromaštvo i ne maštinu, ne valja biti siromašan!

Ama, šta ja to vidim? Imam li ja utisak da ste prestali da me pratite, da vam je dosadno? Ama, da kojim slučajem niste zadremali kao na Istoriji arhitekture? (Zzzzz!)

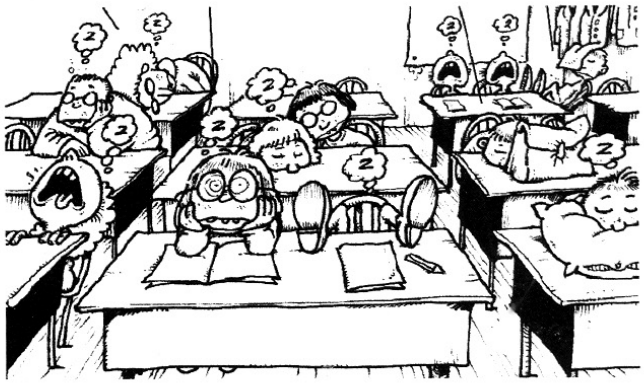

DIŽ' SE, BANDO LENJA!

E, tako, tako! A sada kada ste se razbudili da polako izvučemo, kao što nam je običaj, i neko

НАРАВОУЧЕНИЈЕ

Nadam se da ste sada shvatili u kakve nas dubine (dubioze) može odvesti jedna, na izgled vesela i neobavezna ilustracija. Svet oko vas je pun ovakvih i sličnih poruka i pouka, a vi ih možete skenirati i koristiti samo ako imate punu koncentraciju i otvoreno mišljenje. "Kucajte i otvoriće vam se !" (Luka, 11,9).

Shvatili ste, nadam se i da ima različitih ilustratora i karikaturista, kao što ima i raznih arhitekata. Neki se stavljaju u službu dnevne politike (na stranu vlasti ili na stranu opozicije), neki se bave bezopasnim prizemnim humorom (na foru: tašte-zetovi), a neki, kao G. Bob Živković i autori tekstova koje povremeno ilustruje, zadiru veoma duboko u probleme psihologije i sociologije, prekrivajući ove dubine velom crnog humora i predivnom crtačkom tehnikom, posebno primerenom za arhitektonsko poimanje grafike.

Oni retki, koji su uspeli da ovaj tekst pročitaju od početka do kraja, možda su shvatili u kojoj je meri kreativnost osetljiva i krhka biljka. Na nju utiču faktori koji su ovde manje više navedeni, a neguje se pomoću raznih metoda i tehnika, o kojima nismo govorili, ali hoćemo u nekom od narednih brojeva.

Nikada nemojte zaboraviti na univerzalnost kreativnosti. To je jedna opšta sposobnost za inventivno i originalno rešavanje bilo kojih problema, a vi je u sebi usmeravate prvenstveno u pravcu arhitektonskog stvaralaštva. Pri tome, nemojte misliti da ćete se usmeriti samo na neke opšte koncepte. Kreativnost se ispoljava prilikom rešavanja svakog pa i najmanjeg arhitektonskog detalja, prilikom dizajniranja enterijera, prilikom rasporedjivanja crteža na hartiji, prilikom izbora odgovarajućih fontova, svuda, apsolutno svuda. U total-designu koji danas u arhitekturi sve više preovladjuje, nema glavnih i sporednih stvari, sve se tretira ravnopravno, jer sve stvari utiču jedne na druge.

Ali ni tu nije kraj. Kao što rekosmo, vaša kreativnost treba, bar koliko je moguće, da obuhvati i sve vaše druge delatnosti. Kada kupujete neki novi element nameštaja, kada komponujete jelovnik za večeru na koju pozivate neke drage prijatelje, kada birate novu kravatu i uklapate je u karirani sako, kada..., itd., itd. Kreativnost treba negovati u celini, a ne samo u nekim njenim segmentima.

E, pa sada je zaista dosta! Ko je sve ovo zaista pročitao, neka izvede i odgovarajuće zaključke, a ko nije, neka mu je Bog u pomoći, mi mu pomoći ne možemo. A sada:

TUUUTANJ !

Sl.2 i 3 su pozajmljene iz knjige "Škola", Izdanje "Kreativni centar", Beograd, 1999

DVE KNJIGE ARHITEKTE SLOBODANA ILIĆA

Klasični drveni krovovi (Gradjevinska knjiga, Beograd 1999, VI izdanje) i

Sportski objekti (Izdavač: S. Ilić, Beograd 1998, II izdanje)

Nekada, u stara vremena opisana u mitovima i starim iluminatima (1951), i ja sam bio brucoš kao što ćete uskoro, ako Bog da, biti i vi. Na prvoj godini bilo nas je 67-oro, k'o na bućku sakupljenih momaka i devojaka, iz Beograda i iz drugih gradova, iz ATŠ-a i svih mogućih gimnazija, malo demobilisanih oficira u godinama, pa čak i nekoliko komunista i to iz ubedjenja a ne radi ćara i šićara, kao danas.

Za čudo, lepo smo se slagali, a kao posebno iskren i pouzdan drugar pokazao se jedan vižljavi momak, rodjeni dorćolac, čivijaš i mangaš po izgledu ali golubije duše (koju nije otvarao baš svakom). Zvao se (i još se tako zove) Slobodan Ilić, a zvali smo ga bata Lule (i ja ga još tako zovem, što znači da smo obojica još živi, Bogu hvala!). Izgledalo je da baš ne umire za knjigom (futbal mu je, kao svakom dorćolcu, bio opsesija), ali je nekako tiho i nečujno skidao ispit za ispitom pa smo 1957 skoro istovremeno diplomirali i rasturili se mili moji kud koji – jedan drugog za izvesno vreme izgubismo iz vida. U tim godinama, mladi ljudi kao vukovi kidišu na formiranje svog imidža i profesionalno-ekonomsko-socijalnog statusa, svako je do guše u svojim brigama i nema vremena da prati napredovanje svojih bližnjih. I vi ćete biti takvi, garantujem!

Prošlo je nekih desetak godina i opet smo se sreli, ali sada je bata Lule prerastao u ljudinu, arhitektu velikog formata, projektanta mnogih uspelih objekata sa moćnim domaćim i inostranim iskustvom i autora dve izuzetne knjige: "Klasični drveni krovovi" i "Sportski objekti".

Slobodan Ilić, kako on sam kaže, ne "filozofira" već čvrsto, obema nogama, stoji na zemlji, a okrenut je prema našoj gradjevinskoj svakidašnjici. Njegove knjige su istovremeno priručnici, udžbenici, literatura i enciklopedije. One zamenjuju kompletne biblioteke iz ovih oblasti. One su baza, dok se sve ostalo može smatrati pomoćnom literaturom. U njima nalazimo maltene sve – od globalnog koncepta do najsitnijeg detalja, njih mogu da koriste i neprofesionalci i da sasvim uspešno (da ne kažem besprekorno) iskroje i postave svoj drveni krov nad glavom, izgrade bazen ili čak i složeno sportsko igralište.

Slobodan Ilić ne deli informacije na otvorene (koje su za objavljivanje) i zatvorene (za ličnu upotrebu). Svesno se odričući marketinških manipulacija (u stilu vidovite Julijane:"Dodjite sutra u mom kabinetu, pa da vi rečem ono ostalo i skinem magiju!"), on ono što zna pruža čitaocima jasno, pregledno i pošteno, a čitaoci to umeju da cene. Nije slučajnost što je knjiga "Klasični .drveni krovovi" doživela do sada šest izdanja, a knjiga "Sportski objekti" dva (ona se pojavila znatno kasnije, pa se njen bum tek očekuje). Na stotine krovova je podignuto uz pomoć ove knjige, a ko zna koliko je mahinacija u korenu sprečeno blagovremenim plasmanom pravih informacija!

Silan trud (da ne kažem pola života) je uložen u ove raskošne knjige, ali i ljubav i briga prema mladom svetu koji, što je Slobodanu Iliću dobro poznato, izlazi sa fakulteta nepripremljen za samostalnu praksu. Oni godinama zuje,

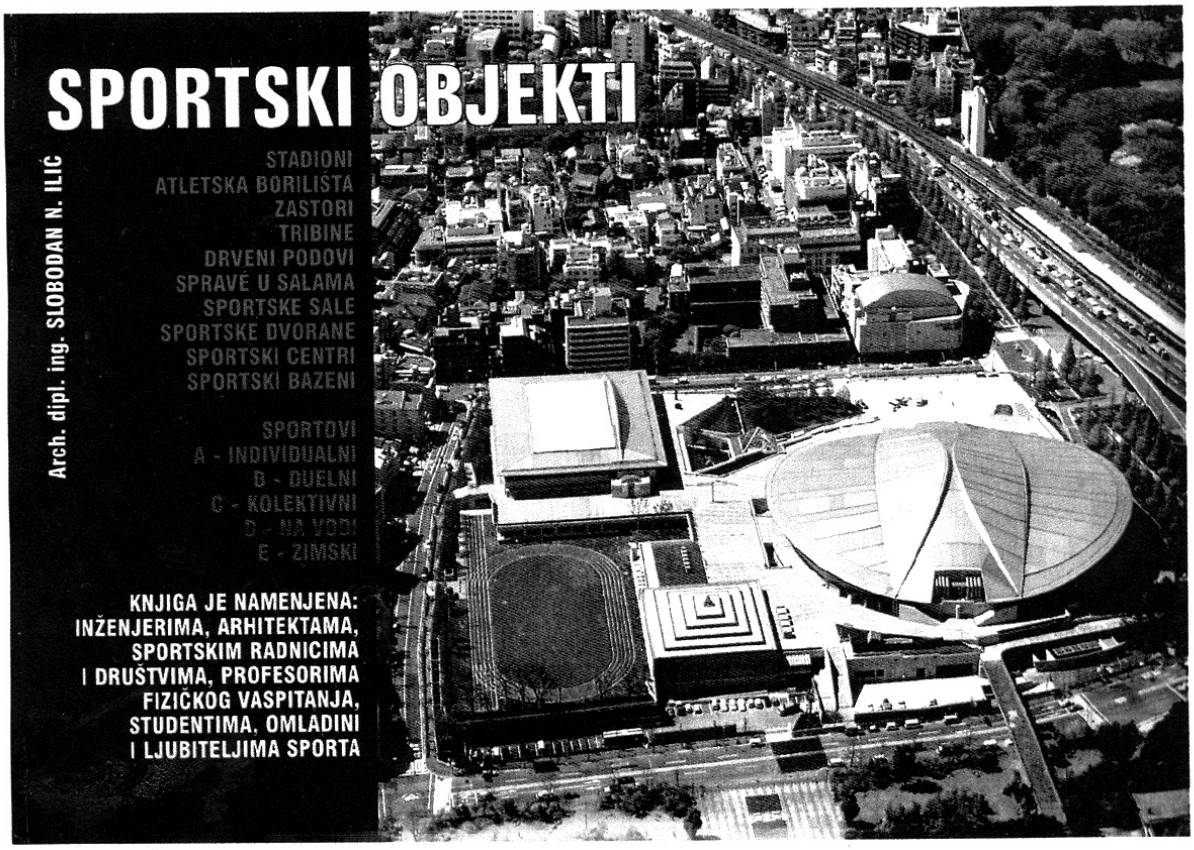

skupljaju informacija s brda, s dola, bez kritičke selekcije, bacaju pare na nepotpune knjige i greše, dugo greše, a grešiće i dalje, jer bata Lule je jedan i ne može da napiše sve knjige i priručnike, koji su mladima (i ne samo mladima) potrebni. To je kod nas pokušao samo moj pokojni veliki prijatelj Prof. Kreša Martinković, veliki praktičar i erudita, ali čak i on. iz razumljivih razloga, nije mogao da ulazi ovako duboko u materiju.

Pa, u svakom slučaju, bar u dve oblasti sada posedujemo dve zaista kompetentne i kompletne knjige. I, dok se u svetskoj literaturi još ponegde i mogu naći knjige konkurentne "Klasičnim drvenim krovovima", bar do sada kopajući po literaturi, još nisam uspeo da naletim na neku knjigu posvećenu sportskim objektima, koja bi bila u ovoj meri edukativna, shvatljiva i kompletna! Ona je, bar za mene u samom vrhu. Nije ni čudo što je autor za ove dve knjige dobio i specijalno priznanje za publicistiku na 21-om Salonu arhitekture koji je održan 1998 godine u Beogradu. To je, razume se, samo simboličan čin, ali i iskren znak zahvalnosti za sve što je Slobodan Ilić nesebično podario ljudima iz svoje profesije.

Slobodan Ilić je bezmerno i beznadežno skroman čovek, koji prezire reklamerstvo, samohvalisanje i laktaštvo. On časno i pošteno radi svoj posao ne očekujući priznanja i nagrade, i ne boreći se za položaje, funkcije, privilegije pa čak ni za pare! Kupite, pozajmite ili ukradite ove dve njegove dragocene knjige, valjaće vam kao retko koja, a od vas samo očekujem da njegovo ime dobro upamtite, svrstavajući ga medju najzaslužnije srpske zatočnike arhitekture i gradjevinarstva našeg vremena.

Tekst: Dr. Mihailo Čanak, d.i.a.

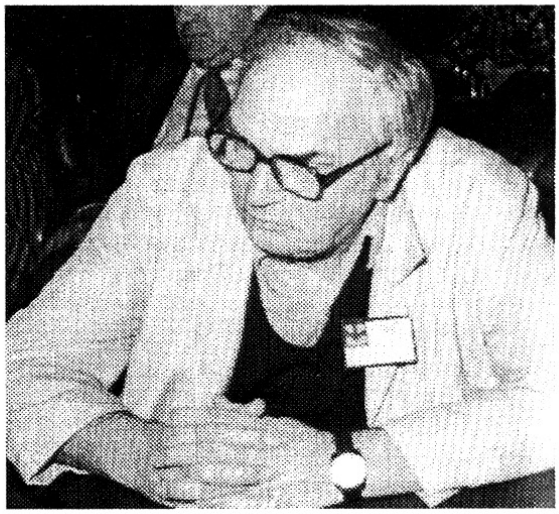

OSNOVNI PODACI O ARHITEKTI SLOBODANU ILIĆU

Rodjen 1931 u Beogradu, gde je završio celokupno školovanje. Diplomirao na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1957 god.

Radio je:
- u naučnom institutu Vinča,
- u Saveznom zavodu za fizičku kulturu SFRJ (gde je bio na specijalizaciji u SR Nemačkoj, Belgiji i Švajcarskoj i specijalizirao izgradnju sportskih objekata),
- u Zavodu za urbanizam i projektovanje, Pančevo,
- u Bejrutu, Republika Liban,
- u Gradjevinskom školskom centru, Beograd kao profesor,
- u Zavodu za izgradnju i rekonstrukciju Beograda.

Projektovao i izveo više uspelih projekata (Pedagoška akademija u Vršcu, Dom penzionera u Beogradu, Muzej afričke umetnosti u Beogradu, Zabavni park na Ada Ciganliji,Beograd sa A.Djokićem itd, itd.). Napisao je dve knjige iz oblasti arhitekture, a u pripremi mu je i treća o kojoj ćemo vas naknadno obavestiti.

KAFE RESTORAN – MAKETA

Miloš Mirosavić, student II godine
Arhitektonskog fakulteta u Beogradu

U jednom od prošlih brojeva našeg časopisa smo vas upoznali sa Milošem Mirosavićem, najboljim i najkreativnijim studentom svoje generacije, izrazivši želju da njegov rad i na dalje pratimo kontinualno se radujući njegovim novim uspesima. I evo, Miloš nam se javio, poslavši nam fotose makete svog sinteznog rada nazvanog Kafe-restoran. Ovo što vidimo, uvodi nas u svet neke, nama nedovoljno poznate, fluidne i skoro nematerijalne arhitekture, koju Miloš Mirosavić konsekventno i nadahnuto neguje od samog dolaska na fakultet. Možda bi se moglo reći da se ovde radi o jednoj specifičnoj vrsti lirskog ekspresionizma svesno izraženog krajnje redukcionističim jezikom. Nema nijednog suvišnog detalja, nikakvih tehnoloških egzibicija, bez nametljivih i lako razumljivih metafora i simbola. Ovo je za mene neka tiha arhitektura maglovitih i usnulih ritova u jesenja predvečerja kada crveni sunčev kotur lagano ponire u nepokretnu vodu, a večernji vetar uz melodično šuštanje povija trsku. Tako je bar ja doživljavam, ali Miloš svakom od vas prepušta da je povežete sa svojim snovima i asocijacijama, dobro znajući da ćete je tek tada usvojiti i zavoleti. Sa ogromnim interesovanjem očekujemo što skoriju materijalizaviju ovih snova.

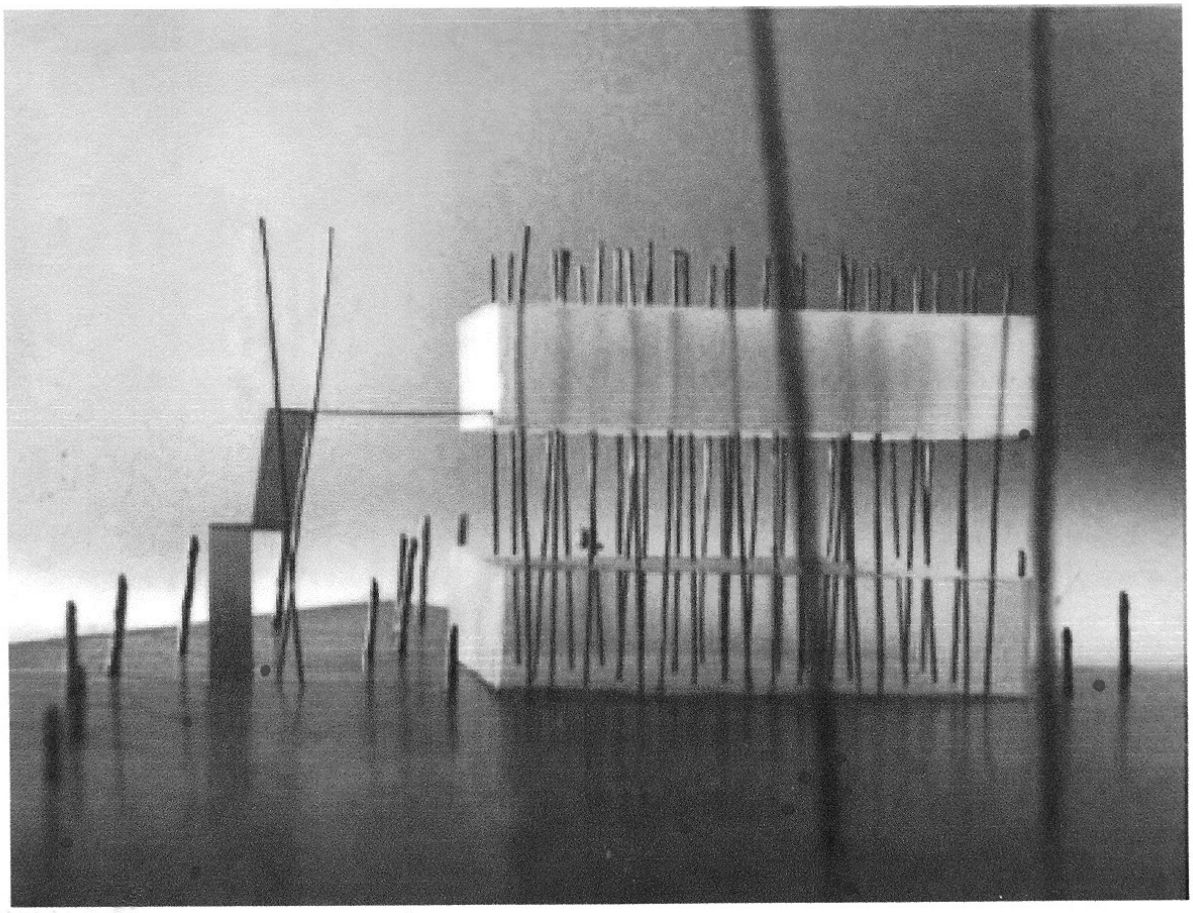

VELIKANI SAVREMENE SVETSKE ARHITEKTURE

Od ovog broja otvaramo rubriku sa prikazima velikana savremene svetske arhitekture iz pera G. Brian-a Nanka (USA), koji su, uz ljubaznu saglasnost autora pozajmljeni sa sajta: http.//pages.prodigy.net/arkyt/Architects.htm. Seriju eseja otpočinjemo sa trenutno najpoznatijim i najizvikanijim arhitektom sveta, Frankom Gehry-em.

FRANK GEHRY

Tekst: Brian Nank, arch.,
Muncie, Ind. USA

Frank Gehry je rodjen 1929 god. u Torontu (Kanada). Dobio je diplomu za arhitekturu na Univerzitetu Južne Kalifornije. Diplomirao je na Harvard univerzitetu iz oblasti urbanizma. Inspirisan kulturom Južne Kalifornijenije nije se koristio idealizovanim tipovima, već je otvoreno reagovao tehnikom kolaža apstraktnih fragmenata i delova složene urbane sredine. Njegov rad je ličan i jedinstven, i najvećim delom bez socijalnih ili ideoloških programa. Upotrebom ugaonih ravni, nagnutih volumena, preokrenutih formi i raznovrsnih materijala, on uvodi vizuelnu napetost u svoj razvijeni okvir slike. On je srušio ustaljene norme upotrebom ove izlomljene geometrije. Ova fragmentacija je za njega sredstvo istraživanja nesigurnosti društvenog poretka.

U mnogim slučajevima, on je razdvojio oblik od funkcije i razvio arhitekturu ne kao entitet, već kao uspešni niz ideja ili apstraktnih oblika. Nacrti su se sukobili sa ustaljenim pogledom srednje klase na tipičan dom u predgradju. U mnogim aspektima, on je vajar koliko i arhitekta. U okviru trodimenzionalnog kolaža umetnik oblikuje prostor različitim formama kroz snažnu manipulaciju. Umetnost je veoma često njegova inspiracija. Njegov interes ide u smeru u kome ekspresivni i kompozicioni stavovi mogu da se izraze u gradjevinskoj formi. To ga je prvo navelo da istražuje otvaranje struktura i razvije zgrade koje pre izgledaju kao da se baš "dešavaju", nego kao da se namerno menjaju. One si nadrealne, ap-

Frank Gehry was born in Toronto, Canada in 1929. Gehry received his Bachelor of Architecture degree from the University of Southern California. He did graduate work in city planning at Harvard University. Inspired by the culture of Southern California He has not resorted to any idealized types, but has responded openly in a technique that is a collage of abstracting fragments and pieces of the puzzled urban environment. His work is personal and unique and for the most part without a social or ideological program. With the use of angled planes,tilting volumes, inverted forms, and varied materials he introduces visual tension into his developed picture frame. He has broken from normal con-ventions with the use of this fractured geometry. For him this fragmentation is a means of exploring the uncertainty of social order

He has separated form from function in many cases and developed architecture not as on entity, but as a successful series of ideas or abstract shapes. The designs confront the assumed middle class status of the typical suburban house. In many respects he is as much a sculptor as he is an architect. The three dimensional collage art ist sculpts spaces with varied forms through intense manipulation. Art is often his inspiration, his interest in the way which expressive and compositional attitudes may come to life in a buildings form. This is what first led him to explore opening up the structure and develop buildings that look like they just happened rather that were intentionally altered. They are surreal, abstract,

straktne i u isto vreme dezorijentišuće. One su ponekad nerealne i vremenski dezorijentisane, zbog čega je često poruka teško razumljiva. Njegove zgrade izgledaju kao da slave bogatstvo i suverenitet tajnog života u njima.

Izgleda da Gehry ispituje u celini problematično stanje američkog megapolisa. Primenom raznolikog materijala i zbirkom čistih oblika, njegove dekonstruktivičke strategije uvode humor, misteriju i fantaziju u njegovu arhitekturu. Rekao je: "Volim lepotu koja deluje nezavršeno u karakteru proizvodnog procesa koja se tako često gubi u tehničkoj proizvodnji". Gehry-ev rani rad ima bestidno provizorni izraz koristeći odslužene materijale i proizvode tako da izgleda slobodno i nezavršeno. On je kombinovao osećaj opšteg procesa, života koji teče i raste.

Njegovi projekti se kreću od trgovačkih ulica, stanovanja, parkova, muzeja, banki i restorana do nameštaja od kartona i stolica za hokejaške hale. Stolice od kartona su bile na tržištu sve dok ih kritičari nisu proglasili za umetnost, a tada ih je Gehry povukao. Koristio je različite materijale od drveta do neočekivanih lančanih ograda.

Stil koji je usavršio je usmeren ka nadahnutoj destrukciji vernakularnosti. To je anarhičan i originalan rad koji je manje više kontekstualan, ali potpuno u skladu sa konvencionalnom urbanističkom funkcijom, sa izuzetkom forme. Stvorio je sopstveni stil i jedinstven način pristupa gradjenju. Gehry-evo istraživanje granica izmedju arhitekture i ostalih umetnosti može ponekad da stvori fukcionalne probleme, ali njegov rad pokazuje da javnost i dalje želi arhitekturu inspirisanu umetnošću. Ona je nepredvidljiva i puna iznenadjenja. To je sinteza vidljivog i nevidljivog, prirodnog i veštačkog, starog i novog, neprovidnog i transparentnog, čvrstog i šupljeg. Takav je pravi Frank Gehry.

Prevod: Ognjen Živković, Generacija 1999/2000

and at times disorienting; for these reasons the message conveyed is often misunderstood. None the less his buildings seem to celebrate the richness and sovereignty of a secrete life within.

Gehry is seemingly questioning the entire problematic condition of the American megalopolis. With the use of a variety of materials and a collection of pure shapes his de-constructive strategies introduce humor, mystery, and fantasy to his architecture. He has said that "I like the unfinished seeing beauty in the character of a production process that is so often lost in technical manufacturing." Gehry's early work has an unashamedly provisional air, using off the shelf materials and products for a deliberate unfinished look. He has combined this sense of common process, of life going on, life evolving and growing.

His designs range from shopping malls, housing schemes, parks, museums, banks, and restaurants, to furniture of cardboard and chairs named for hockey terms. The cardboard chairs were put on the market until critics labeled it art; at that point Gehry pulled them. He has used a variety of materials from the expected wood to the unexpected chain link fence.

The style he has mastered is in a sense, an animated destruction of vernacular. It is anarchically original work so varied that it always more or less contextual, but absolutely condescending of conventional urbanistic function, but form. Space, and general shape. He has created a signature style and a singular way of approaching building. Gehry's exploration of the boundaries between architecture and other arts may sometimes create functional problems, but his work continues to demonstrate that there is still public desire for architecture that aspires art. It is both unpredictable and full of surprises. It is a synthesis of the visible and the invisible, the natural and artificial, the old and the new, the opaque and transparent, the solid and void; it is unmistakably Frank Gehry.

Norton House Venice, CA 1983

Aerospace Museum Los Angeles, CA 1984

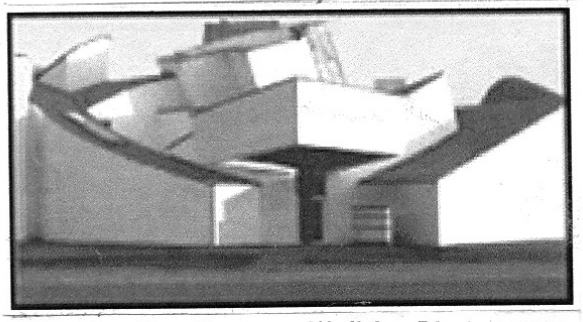

Vitra Design Museum Weil-Am-Rhein 1987

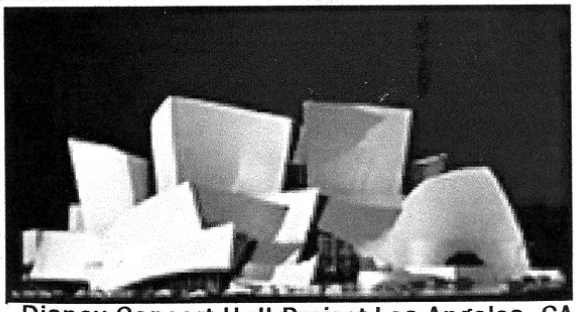

Disney Concert Hall Project Los Angeles, CA 1989

Chiat Day Office Venice 1991

Fredrick R. Weisman Art Museum Minneapolis, MN 1994

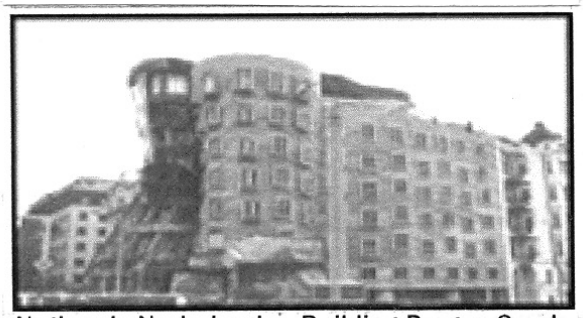

Nationale-Nederlanden Building Prague-Czech Republic 1996

Team Disneyland Administration Anaheim, CA 1996

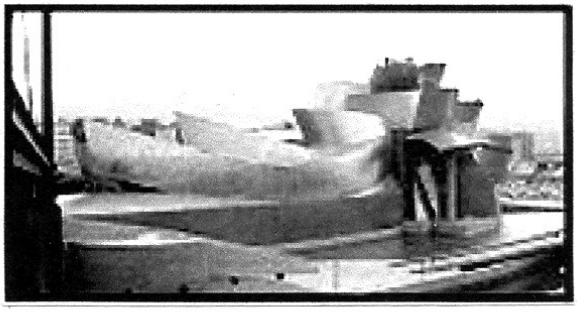

Guggenheim Museum Bilbao, Spain 1997

NAJZNAČAJNIJE REALIZACIJE

- 1959 Steves House Brentwood, CA
- 1964 Danziger House and Studio Hollywood, CA
- 1967 Reception Center Columbia, MD
- 1974 Rouse Company Headquarters Columbia, MD
- 1976 Shoreline Aquatic Park Pavilion Long Beach, CA
- 1978 Arts Park San Franando Valley, CA
- 1978 Gehry House Santa Monica, CA
- 1979 Cabrillo Marine Museum San Pedro, CA
- 1981 Benson House Los Angeles, CA
- 1981 Loyola Law School Los Angeles, CA
- 1983 Winton Guest House Wayzata, MN
- 1983 Norton House Venice, CA
- 1984 Aerospace Museum Los Angeles ,CA
- 1987 Fishdance Restaurant Kobe, Japan
- 1987 Vitra Design Museum Weil Am Rhein, Germany
- 1988 Edgemar Development Santa Monica, CA
- 1989 Disney Concert Hall Los Angeles, CA
- 1990 Schnabel House Brentwood, CA
- 1991 Chiat Day Office Venice
- 1992 Center for Visual Arts University of Toledo, OH
- 1992 Festival Disney Euro Disney Paris
- 1993 American Centre Paris
- 1994 Fredrick R. Weisman Art Museum Minneapolis, MN
- 1996 Dancing Building Prague, Czech-Republic
- 1997 Team Disney Administration Anaheim, CA
- 1997 Montreal Museum of Decorative Arts Montreal, Canada
- 1997 Guggenheim Museum Bilbao, Spain
- 1999 Experience Music Project Seattle, WA

BELEŠKA O AUTORU

Brian Nank

http://pages.prodigy.net/arkyt/Personal.htm

Brian Nank je diplomirao decembra 1997 na Iry Tech State College-u u Lafaettu (Indiana. USA), gde je studirao na otseku Tehnologija dizajna. Tokom studija razvio je izuzetnu sklonost prema arhitekturi, što ga je navelo da nastavi studije. Trenutno, B. Nank studira arhitekturu na Ball State univerzitetu u Muncie-u (Indiana). Arhitektonski koledž ovog univerziteta spada medju elitne u pogledu akreditovanih programa arhitekture.

U slobodnom vremenu, B.Nank je oformio WEB stranu posvećenuarhitekturii arhitektima u želji da doprinese informisanju i arhitektonskoj edukaciji. Osim arhitekture i rada na kompjuteru, bavi se još golfom i muzikom. Neoženjen je i osim roditelja ima brata i dve sestre.

Upućujući G.Nanku najlepše želje, srdačno mu se još jednom zahvaljujemo na ljubaznoj dozvoli da u našem časopisu objavljujemo njegove zanimljive i sažete eseje o najvećim svetskim arhitektima.

PA DOBRO ZABOGA, ŠTA JE SAD OVO?

Preplašeni komentar na knjigu "Nacionalni park Srbija", Kreativni centar, Beograd, 2000
Autor teksta: Dragoljub Ljubičić-Mićko
Autor ilustracija: Dobrosav Bob Živković

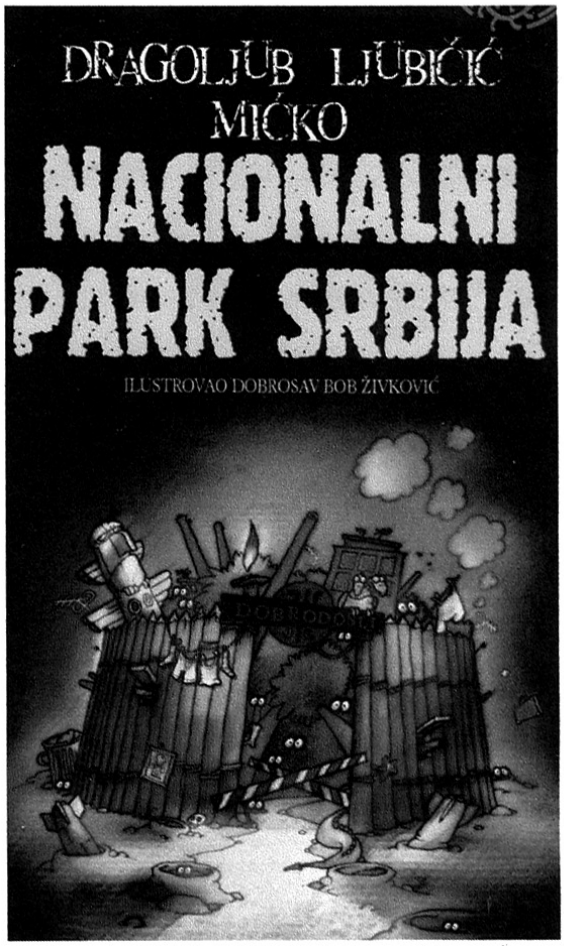

Koristeći bolest i neopreznost našeg dobrog ministra Čika Jove, naši prijatelji iz Kreativnog centra su uspeli da nekažnjeno (ma da ne i neopaženo) puste u masovnu prodaju svoju, već kultnu knjigu "Škola", u kojoj oštro kritikuju svakojake "individule" (što bi rekao jedan magacioner sa ORA Sevojno, 1950), koje su voljno ili nevoljno ugradjene u bazu našeg školskog sistema. Prošlo im je, jer su opalili po bazi (u stilu:"Mala moja, opalim te štanglom..."), a baza i služi za opaljivanje, to joj je jedno od osnovnih zaduženja. Dakle, do sada je, kako tako ipak sve bilo u redu...

A onda su se poasili i pobesneli, pa su novom knjigom "Nacionalni park Srbija" opaučili i nadgradnju! Odjednom su iz mraka opravdane anonimnosti izmilele neke nove spodobe: nadrndani carinici, goluždravi penzioneri (za njih nema veze), markantni ulični dileri, mrki ulični panduri (Bože, kakvi su to izrazi?), srpski biznismeni, domaći kriminalci, divlji šalterski službenici, obogaćeni ugostitelji, gologuze pevaljke (kao da je njima lako), gradski seljaci, vidovite proročice, podmitljivi lekari, crnogorski vanzemaljci, prosvetni jadnici i, o užasa, mućni političari! Svi oni k'o sanćim okupljeni u nekom nepostojećem nacionalnom parku, koji je autor Dragoljub Ljubičić-Mićko, naivno izmanipulisan ko zna (zna se, zna se!) kakvim mračnim silama, a potpomognut genijalnim i ne manje naivnim ilustratorom Bobom Živkovićem i izdavačem Ljiljanom Marinković, opisao mračnim i depresivnim tonovima i nazvao NP (Nacionalni park) Srbija. Pogledajte samo ovu detinjski naivnu trojku, koja se neosetno uplela u mrežu koju su im podmuklo isplele snage haosa i bezumlja. Takve nevine žrtve možete i vi da postanete ako ne shvatite da neprijatelj nikada ne spava, i ako dobro ne pripazite da sa bilo koje strane ne budete izmanipulisani. Ne dajte se manipulisati!

Bob Mićko Ljilja

Na svu sreću, ni Uprava Nacionalnog parka ne spava već, kao što vidite, pravilno i blagovremeno reaguje oštrim protestom koji doprinosi osvešćivanju i otrežnjenju omamljenih čitalaca, a koji prenosimo u celini kao znak patriotizma i zdravog razuma (i njenog i našeg!). Pohvaljujemo Izdavača zbog profesionalne i ljudske hrabrosti da ovaj protest objavi na kraju knjige, takodje, bez skraćenja i izvitoperavanja , da na taj način bar posrednim putem prizna svoju grešku pa, makar delimično, ublaži moguće negativne posledice ove knjige na dalji razvoj još nedovoljno formiranog (ukrućenog) mišljenja pojedinih mladih ljudi.

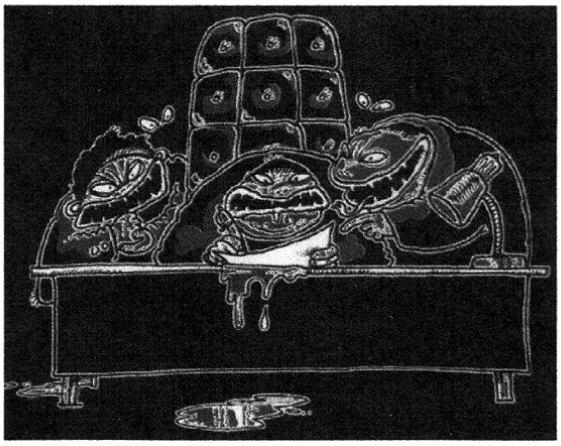

Ja znam da vi mene ič ne šljivite i što god da vam kažem, uradićete suprotno iz čistog truca! Stoga vam ne savetujem (kao što mi razum i savest nalažu) da od ove knjige begate kao djavo od krsta, već vam, na protiv, predlažem da je kupite i to svaki od vas po dve. Ostaje mi samo još da se nadam da ćete ostati inadžije i pišati uz vetar kao i do sada.

Vaš

Čika Mika

PROTESTNI TELEGRAM UPRAVE NACIONALNOG PARKA SRBIJA

Uprava Nacionalnog parka SRBIJA oštro protestuje povodom upadljivog ignorisanja nje (Uprave) u ovoj, takozvanoj knjizi, kao i povodom sadržine nekih delova iste (Upozorenje, Ulaz, Izlaz), odgovorno tvrdeći da su prepuni zlonamernih insinuacija i tendencioznih tvrdnji, koje samo idu u prilog osvedočenim neprijateljima Parka, koji svakodnevno, a preko unutar-parkovnih plaćenika i njihovih slugu, nastavljaju svoj prljavi specijalni rat protiv nedužnih žitelja Parka i ispravne i principijelne politike njegove Uprave. Srećom, to im se svakodnevno vraća kroz požare, poplave, zemljotrese, uragane, tornada, mećave, odrone, klizišta, padove aviona, potonuća brodova, železničke i druge nesreće, kao i kroz raznorazne boleštine, koje su, uostalom, i potekle iz njihovih izvitoperenih i nenarodnih sistema.

Ipak, neka znaju svi ti (iz dana u dan sve brojniji) neprijatelji, kojima je jedini interes da šire gnusne laži o jednom malom, ali ponosnom Parku i njegovim poštenim, dostojanstvenim žiteljima, da je njihovo (neprijateljsko) vreme na izmaku i da je samo pitanje trenutka (eventualno sata) kada će prava i puna istina o Nacionalnom parku SRBIJA konačno izaći na videlo.

Legalno izabrana Uprava Nacionalnog parka SRBIJA

CRTEŽI ARHITEKTE MILOSAVA-MIŠE MITIĆA

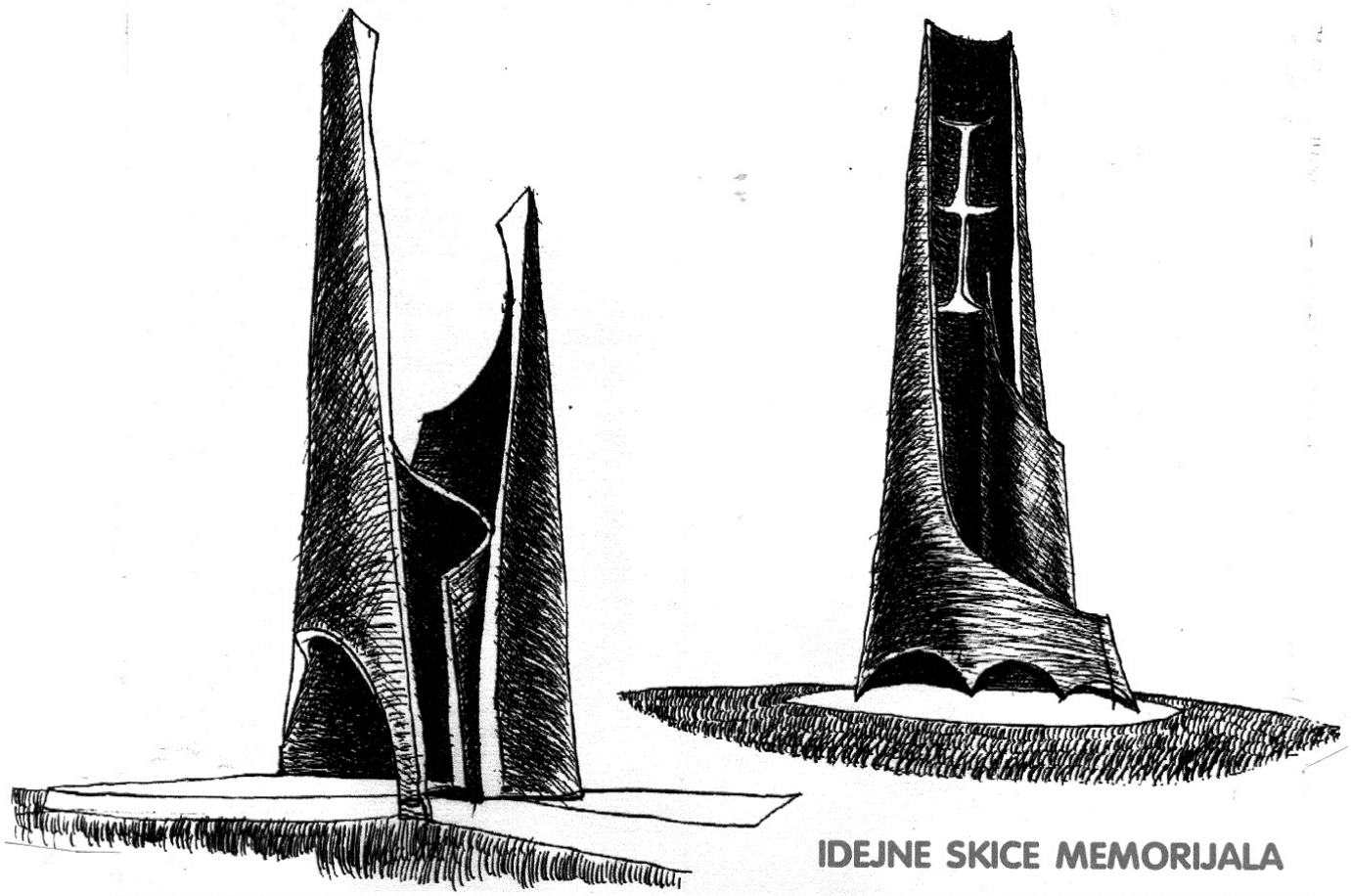

IDEJNE SKICE MEMORIJALA

SADRŽAJ:

- Upoznajte arhitektu Milosava-Mišu Mitića (Tekst: M. Čanak)..... str. 1
- Ivica Mladjenović: Novija srpska arhitektura.....str. 20
- Faktori kreativnosti, ili Prilozi za autobiografiju G. Dobrosava-Boba Živkovića (Tekst: M.Čanak)....str. 28
- Dve knjige arhitekte Slobodana Ilića: "Klasični drveni krovovi" i "Sportski objekti"..... str. 38
- Miloš Mirosavić: Kafe-restoran, maketa.....str. 41
- Brian Nank Velikani savremene Svetske arhitekture (1) Frank Gehry.....str. 42
- Pa dobro, zaboga, šta je sad ovo? Prestrašeni komentar na knjigu: "Nacionalni park Srbija"..... str. 46
- Crteži arhitekte Milosava-Miše Mitića ..... str. 48

IZDAVAČ:

Biro za arhitektonsko projektovanje, istraživanje i edukaciju "ARD", Beograd, Zmaj Ognjenog Vuka 4, Tel. 36.91.787
EMail: smika@EUnet.yu
Urednik Dr. Mihailo Čanak, d.i.a. Naučni savetnik

Ovaj broj je umnožen u 120 primeraka i distribuira se besplatno svim polaznicima Pripremnog tečaja za studije arhitekture i poslovnim prijateljima Biroa "ARD" Beograd, april 2000